

Ana M. Lazarevska Daniela Stojanovska – Džingovska
Ivana Bilić Jerko Markovina
Jagoda Risteska Jasmina Risteska
Irena Bojmalieva Aneta Lambevaska
Raul Kevrić Biljana Manevska

PRIRUČNIK ZA ISPRAVAN ODNOS
PREMA OSOBAMA S INVALIDITETOM
ILI UMANJENIM SPOSOBNOSTIMA
U VISOKOM OBRAZOVANJU

Urednici:

Ana M. Lazarevska
Vladimir Trajkovski
Risto Petrov

Skopje, 2012

Ana M. Lazarevska   Daniela Stojanovska – Džingovska
Ivana Bilić   Jerko Markovina
Jagoda Risteska   Jasmina Risteska
Irena Bojmalieva   Aneta Lambevska
Raul Kevrić   Biljana Manevska

**PRIRUČNIK ZA ISPRAVAN ODNOS
PREMA OSOBAMA S INVALIDITETOM
ILI UMANJENIM SPOSOBNOSTIMA
U VISOKOM OBRAZOVANJU**

Urednici:

Ana M. Lazarevska
Vladimir Trajkovski
Risto Petrov

Skopje, 2012

Prijevod s makedonskog na engleski i obrnuto
Biljana Manevska
Ana M. Lazarevska

Prijevod s engleskog na hrvatski
Bilić Ivana
Markovina Jerko

Lektori:
Biljana Manevska (za izdanje na makedonskom i engleskom jeziku)
Rozita Petrinska – Labudović (za izdanje na engleskom jeziku)
Verka Lazarevska (za izdanje na makedonskom jeziku)
Bilić Ivana (za izdanje na hrvatskom jeziku)
Markovina Jerko (za izdanje na hrvatskom jeziku)

Dizajn naslovnice:
Aleksandar Arsov

Tehnička obrada:
Ana M. Lazarevska
Aleksandar Arsov

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

364.622(035)
364.694(035)

PRIRUČNIK za ispravan odnos prema osobama s invaliditetom ili umanjanim sposobnostima u visokom obrazovanju / urednici Ana M. Lazarevska, Vladimir Trajkovski, Risto Petrov ; [Prijevod s engleskog na hrvatski Bilić Ivana, Markovina Jerko]. - Skopje : Makedonsko amerikanska alumni asocijacija, 2012. - 78 стр. ; 25 см

ФУСНОТИ КОН ТЕКСТОТ

ISBN 978-608-4700-07-4

а) Однос и однесување кон лица со попреченост - Прирачници
COBISS.MK-ID 92795914

Ova publikacija je posvećena svim onim pojedincima koji su strastveno i puni elana posvetili sebe plemenitom i vrijednom izazovu, svima onim koji su kao 'tihu' pobunjenici, koji se ne plaše, prihvatili izazov, koji su se svakodnevno borili protiv svojih strahova i sumnji, koji su uvijek spremni na nove izazove i žele postići izvrsnost! Također je posvećena i našim mentorima, akademskim savjetnicima koji su nas inspirirali, koji su udahnuili izvrsnost u nas i ohrabрили nas da slijedimo svoje ambicije i damo značajne doprinose, ne samo u akademskom smislu, nego i u drugim aspektima života. Konačno, posvećena je našim roditeljima, ljudima koji su njegovali naš duh i misli kako bi smo postali dobri građani svijeta, slobodoumni, spremni pomoći i velikog srca da prihvatimo svako ljudsko biće! Svi vi skupa pokazali ste nam kako jedan od nas može dotaknuti srca mnogih, a to ste postigli samim tim što ste vjerovali u nas, na svakom koraku našeg puta. Bez vašeg strpljenja, smjernica, kontinuirane potpore i konstruktivnih kritika, niti jedan od nas ne bi uspio ispuniti to – iako tiho 'OBEĆANJE'!

Obećanje (Pjesma delfina)¹

izvodi je: Olivia Newton – John

*Pogledaj ih kako se igraju na mjeseci
Gledaj ih kako plešu na suncu
Oni su svi djeca slobode
Kao što oni brinu jedni za druge
Bez pitanja i razloga
Zaslužuju biti dragocjeni, kao izvor ljubavi*

*U njihovim glavama ne postoje odgovori
S vremenom ćemo znati
Što je istina o onom što ne znamo
Oni nemaju prostora za mržnju
Iako su prošli mnogo boli
Od vrste koju zovemo ljudskom – a koja se plaši ljubavi*

***Ako ja mogu samo pomoći da se ispravi krivo
S mojom pjesmom delfina
Onda ću učiniti ono što sam zacrtao
Ako mogu učiniti to da je jedan čovjek svjestan
Da jedan čovjek brine
Tada sam učinio ono što sam obećao***

*Nadajmo se kako nije prekasno
I da možemo promijenit
Svu bol koju smo podnijeli prijatelju
Mi smo rođeni slobodni
Oh, mi smo rođeni s istinom
Zašto je onda ne bi smo zlouporabili
I izabrali – ljubav, ljubav*

---

¹ <http://www.youtube.com/watch?v=fEtwsTfBzLc>.

PREDGOVOR GLAVNOG UREDNIKA

Sjećam se tog kasnog poslijepodneva, u veljači 2011. godine kad sam sjedila na kavi s Aidom Koci i razmišljala o temi našeg potencijalnog projekta, a koji smo htjele prijaviti za natječaj Alumni Engagement Innovation Fund (u daljnjem tekstu će se koristiti kratica AEIF) 2011. godine. Natječaj je po prvi put bio objavljen na web stranici State Alumni-ja, pa nismo imale nikakvih prethodnih spoznaja o tom, niti smo mogle nekoga pitati o prethodnim iskustvima. Prijava na taj projekt bila je ujedno moja druga projektna aplikacija, nakon prethodno dobivenog granta za Regional JFDP² Alumni Conference “Enhancing Accessibility of the Higher Education to the Disabled”, Studeni 22 – 24, 2010 koju sam organizirala u Skopju i Ohridu, u Makedoniji, a koja je bila financirana od strane Junior Faculty Development Program Alumni Granta.

Jednostavno rečeno bile smo oduševljene tom idejom. S jedne strane bile smo bile itekako svjesne važnosti teme, koristi od iniciranja uvođenja koncepta 'Service Learninga - Uslužnog učenja'³ na visoko obrazovnim institucijama u Makedoniji i Hrvatskoj (koja je u ovom projektu zemlja Partner). S druge strane bili smo svjesni važnosti koju ovaj projekt ima u odnosu na ciljnu skupinu kojoj je usmjeren, osobe s invaliditetom. Pravo i jednakost pristupa obrazovanju za osobe s invaliditetom predstavlja stalnu borbu u našem nacionalnom i regionalnom okruženju. Osobno vjerujem kako je upravo ta sinergija između dvije diskutirane teme bila presudna za konačan prijedlog našeg projektnog prijedloga pod nazivom: “Ensuring Equal Access through Service Learning for Persons with Disabilities”. Mi, predlagatelji projekta, članovi akademske zajednice u Makedoniji i Hrvatskoj, ujedno smo počašćeni time što predstavljamo JFDP alumne. Bilo je za očekivati kako ćemo mi, JFDP alumini, biti upravo ti koji će uočiti probleme s kojim se nose osobe s invaliditetom te kroz svoje aktivnosti djelovati u tom pravcu kako bi osobama s invaliditetom olakšali njihovu poziciju u svom okruženju. Nadajući se kako smo kroz svoje djelovanje prepoznali i obuhvatili društvene probleme koji traže promptno djelovanje, predan rad i entuzijastičan pristup, te kako bi svojim djelovanjem barem iz svoje perspektive, ako ne omogućili u potpunosti onda barem olakšali dostojan pristup obrazovanju temeljem jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom. Ono što je posebno u ovom projektu je to što smo pošli od pretpostavke da se u širem kontekstu razmotri naše napore, daleko iznad razumijevanja sintagme '*jednakost pristupa visokog obrazovanja za osobe s invaliditetom*', a takav pristup ponajviše polazi od vlastite borbe za sebe i svoja prava. Smatramo kako je svatko od nas, u nekoj fazi svoga življenja bio ili može biti osoba s invaliditetom, koja se susreće sa svakodnevnim poteškoćama takvog življenja.

Za pisanje ovog projekta puno su mi pomogla iskustva koje sam stekla tijekom mojih prethodnih studijskih boravaka u Americi, Njemačkoj, Japanu i nekim drugim Europskim državama. Kroz svoj rad i boravak u tim državama razvila sam određenju pažnju, ali i svijest o potrebama osoba s invaliditetom. Posebno me je dojmilo kad sam te osobe sretala na fakultetima, u kazalištima, kinima, operi, tržnicama, parkovima, sportskim događanjima i slično. Kroz to iskustvo shvatila sam koliko te osobe zapravo uživaju u radostima svakodnevnog života te sam poželjela da takve mogućnosti imaju i osobe s invaliditetom u našem okruženju. Tako sam prepoznala ovu priliku za projekt, koja nam se ukazala kao kamenčić koji je nedostajao u tom putu, kojim ćemo uz pomoć mudrosti i magije otkriti najdublje i najosamljenije dijelove u našim srcima i umovima kako bi u potpunosti prihvatili osobe s invaliditetom.

---

² JFDP – Junior Faculty Development Program – stipendija koju za nastavno usavršavanje dodjeljuje State Department

³ Engl. Service Learning, u literaturi je moguće naići na prijevode poput 'Uslužno učenje', 'Društveno korisno učenje' i sl.

Ova publikacija je samo **jedan od rezultata** našeg AEIF projekta koju smo napisali kako bi smo time pomogli u svom nastojanju da se pokrene i osigura jednak pristup visokom obrazovanju za pojedine skupine korisnika, u ovom konkretnom slučaju za osobe s invaliditetom. Temeljem povratnih informacija koje smo dobili tijekom faze planiranja ovog projekta, kao i tijekom radionice u Veljači 2012. g., svrha koje je i bila dati nam više informacija o osobama s invaliditetom, zaključili smo kako veliki broj studenata na fakultetima nikad nije imao priliku stvarno se upoznati s osobama koje imaju određenu vrstu invaliditeta. Tako da oni uopće nemaju opća znanja o pojedinim tipovima invaliditeta, kao ni njegovim glavnim karakteristikama, a još manje općim i specifičnim potrebama osoba s tim invaliditetima. Shodno tome, **glavni cilj** ovog Priručnika je omogućiti studentima, profesorima i osoblju fakulteta i drugih institucija visokog obrazovanja (primarno, ali ne isključivo) da steknu bolji uvid o tome na koji način se pravilno ponašati prema osobama s invaliditetom. Nadalje, njegov cilj je da se pokrene fakultete, kako bi upotrijebili svoju maštu i pronašli nove načine i metode učenja, kao i to da pokrenu i koriste različite izvannastavne aktivnosti koje omogućuju aktivno uključivanje osoba s invaliditetom, prvenstveno u okviru sveučilišnih kampusa. Također, da na duže staze omoguće horizontalnu inkluziju osoba s invaliditetom u svim područjima svakodnevnog društvenog života. Ovaj pristup je jedini način kako mi možemo pridonijeti jačanju svijesti o tome kako bi svi zajedno trebali udružiti svoje napore u toj borbi za zajedničke potrebe i bolji i smisleniji život, kao i proširiti preko granica jamstva, osiguravanja, održavanja, promicanja i borbe za jednaka prava osoba s invaliditetom.

Prvo, u ime projektnog tima želim izraziti zahvalnost **State Alumni Office, AEIF Management i AEIF Review Board** na njihovoj potpori, iskazanoj kroz odluku da baš odaberu naš projektni prijedlog između 683 prijavljena projekta iz cijelog svijeta. U drugi krugu naš je projekt ušao kao jedan od 137 projektnih prijedloga od kojih je konačno odobreno 38 projekata, a naš projekt je bio 3. na toj listi, na svjetskoj razini, mjerno brojem glasova američkih alumnijskih diljem svijeta. Također vjerujem kako naš uspjeh ne bi bio moguć bez kontinuirane potpore koju smo dobili od radnog tima **Public Affairs Office u US Embassy u Makedoniji**. Stoga ovdje izražavam svoju najdublju zahvalnost gospodinu Johnu Surfaceu, bivšem izaslaniku za poslove Kulture i obrazovanja, u Američkom Veleposlanstvu u Makedoniji, koji je prepoznao našu ideju, vjerovao u nas i pružio nam bezrezervnu materijalnu i logističku podršku u tijeku postupka prijave projekta. Svojim radom gospodin Surface pripremio je plodno tlo svom nasljedniku, gospodinu Brianu P. Baueru, kojem zahvaljujemo na moralnoj i logističkoj potpori tijekom faza provedbe ovog projekta.

Nadalje, želim iskoristiti ovu priliku kako bi zahvalila cijelom timu autora na njihovoj promptnoj spremnosti da prihvate taj izazov i sudjeluju u sastavljanju ovih višenamjenskih i sveobuhvatnih smjernica, koje su iznesene u Priručniku. Njihov doprinos – svakoga od njih, u svojem području stručnosti, kao i njihovo iskustvo imali su poseban značaj u doseganju ovog cilja.

Bez sumnje, najveća zasluga pripada gospođi **Daniela Stojanovska Džingovska** iz udruge **Udruga studenata i mladih s invaliditetom**. S profesionalnog gledišta, kao stručnjak za područje specijalne edukacije i rehabilitacije, pomogla je da se ispune sve praznine na koje smo naišli tijekom pisanja ovog priručnika. Ali, što je još i važnije, zato što je osoba s invaliditetom, Danielina pomoć nadišla je granice pisanja priručnika. Njeno osobno iskustvo, njena nepresušna energija, kao i iskustva njenih prijatelja, poznanika, kolega i suradnika, također osoba s određenim vrstama invaliditeta, pružilo nam je uvid i prijedloge koji su jako korisni i ukazuju na praktične aspekte ovog problema u zajednici. Kroz deset godina njenog iskustva s pitanjima institucionalizacije i pravilnog uključivanja osoba s invaliditetom u obrazovni sustav, možemo reći kako je njeno uključivanje u pisanje ovog priručnika bilo neprocjenjivo za sve. Štoviše, ona je čak i koordinirala doprinos triju nevjerojatnih dama, **gđe. Irene Bojmalieve, gđe. Anete Lambevske i gđe. Biljane Manevske**, koje su usprkos svojim invaliditetima postigle uspjehe koji su daleko iznad onih koje su postigle druge osobe, osobe 'bez' invaliditeta. Također moram naglasiti to da je **Biljana** pridonijela svemu dodatno, preuzimajući na sebe težak zadatak prevođenja ovog priručnika na makedonski jezik, ali kao i obično ona se uspješno nosila s ulaznim informacijama koje su dolazile na 'makedonskom/hrvatskom/engleskom jeziku', te je tako učinila ovaj Priručnik jednostavnim za čitanje.

Nadalje, želim izraziti najiskreniju zahvalnost svojoj suvoditeljici projekta iz Hrvatske, **Dr. sc. Ivani Bilić**, s Ekonomskog fakulteta, Sveučilišta u Splitu, kao i **Dr. sc. Jerku Markovini**, s Agronomskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu, koji su dali iznimno vrijedan doprinos u izradi ovog priručnika.

Dvije druge, fine dame, bile su zadužene za pružanje uvida u izvannastavne aktivnosti... Izražavam svoju duboku zahvalnost gospođama **Jagodi i Jasmira Risteskoj** iz **Mobility Challenge** za to što su bile, ono što i uvijek jesu: brze, dojmrljive, snalažljive, pune novih ideja, pune energije i bez srama da podijele s nama svoje međunarodno iskustvo.

Među svima nama, članovima tima koji smo radili na ovom projektu prisutan je zajednički dojam o tome kako ova publikacija ne bi bila ovakve kvalitete da nije bilo naših suradnika, urednika, s **Sveučilišta Kiril i Metodije, Skopje – Prof. dr. sc. Riste Petrov-a, i Prof. dr. sc. Vladimira Trajkovskog, s Instituta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju pri Filozofskom fakultetu u Skopju**. Posebno cijenimo njihov brzi odgovor na naš poziv za suradnju, kao i visoke zahtjeve za strogoćom koje su postavili u procesu istraživanja i pisanja ovog priručnika.

I zadnje, iako ne najmanje važno, htjela bih izraziti svoju zahvalnost **cijelom Projektom timu koji je bio sastavljen od ljudi punih entuzijazma i spremnih pratiti radni tempo u skladu s planom rada na ovom projektu**. Zajedno, sa svim drugim osobama s invaliditetom koje su kroz ovaj projekt postale dio naših života i dotakle nas svojom borbom i ustrajnošću. Oni su djelovali kao okosnica ovog, ali i svih budućih projekata u ovom području, te tako predstavljaju moralni nexus iz kojeg smo generirali naše ideje i energiju. I za kraj, mogu se samo nadati kako smo kroz naš rad na ovom projektu opravdali postavljena očekivanja, kako prema projektnim ciljevima tako i naša vlastita očekivanja.

**Skopje,
Kolovoz 2012**

Glavni urednik i Voditelj projekta

Ana Lazarevska

Docentica
Mašinski fakultet, Skopje
Univerzitet "Sv. Kiril i Metod",
Skopje, Makedonija

POPIS KRATICA

AEIF	(U. S. Department of State Alumni Engagement Innovation Fund) – Fond namijenjen Američkim alumnijima koji dodjeljuje State Department
PwDs	Persons with Disabilities – Osobe s invaliditetom
JFDP	Junior Faculty Development Program – Program nastavnog usavršavanja
NGO	Nevladina organizacija
SL	Uslužno učenje
ADHD	Hiperaktivni poremećaj/Deficit pažnje

SADRŽAJ

PREDGOVOR GLAVNOG UREDNIKA.....	ii
POPIS KRATICA	v
SADRŽAJ.....	vi
1. POGLAVLJE: Uvod	
Autor: Ana M. Lazarevska.....	1
Značaj ove publikacije za naš projekt.....	1
Sadržaj ovog PRIRUČNIKA.....	3
Terminologija oko koje smo se dogovorili u svrhu izrade ovog Priručnika	5
2. POGLAVLJE: Klasifikacija tipova invaliditeta i njihove glavne karakteristike	
Autori: Ivana Bilić, Daniela Stojanovska – Džingovska	7
Studenti/osobe s oštećenjima vida: Glavne karakteristike	8
1) Klasifikacija i definicija.....	8
2) Glavne karakteristike.....	9
Glavne karakteristike osoba s oštećenjima sluha	11
1) Osobe s oštećenjem sluha.....	11
2) Gluhe osobe.....	11
3) Osobe s kombiniranim oštećenjima, kod kojih je oštećenje sluha primarno oštećenje....	12
4) Karakteristike osoba s oštećenjem sluha.....	12
Glavne karakteristike osoba/studenata s oštećenjima glasa, govora i jezičnim oštećenjima ...	13
Studenti s problemima pokretljivosti i kroničnim bolestima/oštećenjima	13
Glavne karakteristike osoba/studenata s mentalnim bolestima i poremećajima	14
Glavne karakteristike osoba/studenata s disleksijom	15
Glavne karakteristike osoba/studenta s autizmom.....	16
1) Aspergerov sindrom '.....	17
2) Autistični spektar.....	18
3) Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD).....	18
Glavne karakteristike osoba/studenata s kombiniranim invaliditetima	19
3. POGLAVLJE: Koji je pristup ispravan: Bon-ton invaliditeta ili kako se ponašati prema osobama s invaliditetom: Etika u obrazovanju studenata s invaliditetom	
Autori: Daniela Stojanovska – Džingovska, Ivana Bilić	21
Prvi kontakt s osobom/studentom s oštećenjem sluha	23
Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju oštećenja vida	25

Prvi kontakt s osobama/studentima s tjelesnim invaliditetom.....	27
Prvi kontakt s osobom/studentom s mentalnim oboljenjima i osobama s autizmom.....	29
Studenti s deficitom pažnje/hiperaktivnim poremećajem (ADHD).....	31
Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju govornih smetnji.....	32
Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju emocionalnih problema i poteškoća u učenju.....	32
1) <i>Kontakt s osobama/studentima koji imaju emocionalne probleme.....</i>	32
2) <i>Kontakt s osobama/studentima koji imaju poteškoća u učenju.....</i>	33
4. POGLAVLJE: Gledište stručnjaka	
Autori: Daniela Stojanovska – Džingovska, Jerko Markovina.....	37
Perspektiva stručnjaka defektologije i rehabilitacije.....	37
1) <i>Opis rada i zadaće defektologa.....</i>	37
2) <i>Specifične kompetencije defektologa.....</i>	38
Perspektiva psihologa: Psihološke potrebe studenata.....	39
1) <i>Psihološki principi i rad psihologa.....</i>	39
2) <i>Opis rada i zadataka psihologa.....</i>	39
3) <i>Specifične kompetencije psihologa.....</i>	40
Perspektiva socijalnog radnika: Rad i kompetencije socijalnog radnika.....	40
Uloga psihologa, socijalnog radnika i defektologa u definiranju profesionalne orijentacije učenika/studenata.....	41
Kako procijeniti treba li student profesionalnu pomoć? Upitnici za nastavnike o tome kako prepoznati studenta s poteškoćama u učenju.....	43
1) <i>Upitnik za disleksiju.....</i>	43
2) <i>Specifične indikacije povezane s teškoćama u čitanju.....</i>	43
3) <i>Specifične indikacije povezane s teškoćama u pisanju.....</i>	44
4) <i>Simptomi disleksije kod odraslih: opći simptomi.....</i>	44
5) <i>Simptomi povezani s teškoćama u učenju i obrazovanju.....</i>	44
5. POGLAVLJE: Gledište osobe/studenta s invaliditetom	
Autori: Irena Bojmalieva, Aneta Lambevska, Biljana Manevska, Raul Kevrić,	
Koordinatorice: Daniela Stojanovska – Džingovska and Ivana Bilić.....	47
Osobna iskustva, perspektiva i prijedlozi studenta s oštećenjem vida.....	47
1) <i>Dostupnost fakulteta.....</i>	47
2) <i>Dolazak/odlazak sa fakulteta.....</i>	48
3) <i>Smještaj i dostupnost u studentskim domovima.....</i>	49
Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s oštećenjem sluha.....	49
Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s fizičkim oštećenjem.....	50
Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s višestrukim invaliditetom ” Dobar dan, kako ste?”.....	53

6. POGLAVLJE: Administrativni ured za studente s invaliditetom: Pristup informacijama i uslugama	
Autor: Daniela Stojanovska – Džingovska	55
Usluge podrške:	55
Pozitivni primjeri pravilnog pristupa studentima kroz uspostavu administrativne službe za studente s invaliditetom	57
<i>Primjeri iz inozemstva</i>	57
<i>Primjeri u Republici Makedoniji</i>	58
a) Služba za informacije za studente s invaliditetom u Skopju kao primjer dobre prakse...	58
b) Usluga – osobni pomoćnik za studente i mlade s invaliditetom.....	60
7. POGLAVLJE: Ostale mogućnosti za studente/ osobe s invaliditetom:	
Izvan-nastavne aktivnosti	
Autori: Jagoda Risteska, Jasmina Risteska, Ana M. Lazarevska:	63
Studiranje u inozemstvu	64
Program cjeloživotnog učenja	65
Prigode za stipendije za osobe s invaliditetom	66
Prigode za stažiranje	67
Prigode volontiranja za osobe s invaliditetom	67
Pohađanje nacionalnih i međunarodnih seminara, radionica i razmjena	69
Webinar- online obrazovna prezentacija	70
Putovanje osoba s invaliditetom	70
1) <i>Organizacija zračnog prijevoza</i>	70
2) <i>Pristupačan smještaj</i>	71
3) <i>Pristupačan lokalni prijevoz</i>	71
Invaliditet i sport	71
Umjetnost i obrti te invaliditet	73
8. POGLAVLJE: Završne primjedbe i smjernice za buduće aktivnosti	
Autor: Ana M. Lazarevska	75
Izvori	77
Online izvori	78

1. POGLAVLJE:

Uvod

Autor: Ana M. Lazarevska¹

Značaj ove publikacije za naš projekt

Broj osoba s različitim vrstama invaliditeta/hendikepa/ograničenim sposobnostima u nekim zemljama je čak 15 – 20%^{2,3}. To je značajan postotak zbog kojeg bi smo trebali ozbiljno promisliti o integraciji tih osoba u opći tijek društvenog života, na svim razinama i područjima života, pružajući im jednaka prava i prilike, što je i propisano Ustavom naših zemalja⁴, kao i Konvencijom Ujedinjenih naroda o Pravima osoba s invaliditetom⁵.

Dva posebno važna područja društvenog života imaju snažan utjecaj na životni put svakog pojedinca, a to su obrazovanje i zaposlenje. Bez osiguranih mogućnosti za obrazovanje, koje se nameće kao preduvjet zaposlenju, biti će teško bilo kojoj osobi pronaći svoje mjesto u društvu. I još važnije, teško će biti izbjeći to da ta osoba ne bude maltretirana, zavedena ili zlostavljana zbog nečijih drugih ciljeva. S druge strane, bez mogućnosti ostvarivanja temeljnog prava na zaposlenje i primanja adekvatne naknade/plaće za svoj rad, svaka osoba će biti suočena s poteškoćom u ostvarivanju svog osobnog prava, prava na život.

Sva ljudska prava su u uskoj vezi ili proistječu iz ta dva temeljna, pa shodno tome trebaju biti garantirana i omogućena svima.

Sa žaljenjem moramo priznati kako ova dva prava, koja pripadaju svim građanima, nisu osigurana i ispunjena u cijelosti, u našim društvima. Projekt “Ensuring Equal Access through Service Learning for Persons with Disabilities” financiran od strane AEIF-a⁶, koji je odobren od strane američkog State Department-a⁷, predstavlja značajan iskorak u promociji prava osoba s invaliditetom/ograničenjima kroz približavanje potreba ove populacije svima onima koji bi trebali biti nositelji, pioniri, u provedbi nove ideje, stavova, metoda, liječenja tj. studentima.

Glavni ciljevi projekta su:

- (1) Podizanje svijesti o nužnosti ispravnog odnosa prema osobama s invaliditetom/ umanjenim sposobnostima,

---

¹ Doc. dr. sc. Ana Lazarevska, Mašinski fakultet, Univerzitet Kiril i Metodije u Skopju, Makedonija. E-mail: ana.lazarevska@gmail.com i ana.lazarevska@mf.edu.mk.

² <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18>.

³ <http://www.rollinggrains.com/readings/2010/03/the-number-of-people-with-disabilities-worldwide.html>.

⁴ Ova publikacija je rezultat projekta “Equal Access through Service Learning for Persons with Disabilities/Impairments” – bilateralnog projekta između Makedonije i Hrvatske. Ipak, kad kažemo 'naše zemlje' to se odnosi i na svakog drugog potencijalnog čitatelja(e) ovog Priručnika, gdje su prava svih građana zajamčena Ustavom pojedine zemlje, a u skladu s međunarodnim konvencijama i ugovorima.

⁵ <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

⁶ <https://alumni.state.gov/aeif/funded>.

⁷ Kratak opis projektnog prijedloga dostupan je na:

http://www.equalaccess4pwds.org/sites/default/files/resources/AEIFproposal_MK_CR_finalists_narrative_new.pdf.

(2) Omogućiti, promicati i osigurati jednaka prava za osobe s invaliditetom.

Odlučili smo se za primjenu metodologije, koncepta i prakse “uslužnog učenja” kao instrumenta u implementaciji glavnih ciljeva našeg AEIF projekta. Iako je ova metodologija dobro poznata na globalnoj razini, njena primjena u institucijama visokog obrazovanja u Makedonije je još uvijek na početcima⁸. **Regional JFDP Alumni Conference** (održana 2010.g.) bila je fokusirana na to kako osigurati jednak pristup (osobito za visoko obrazovanje) osobama s invaliditetom/umanjenim sposobnostima kao i to kako adekvatno osigurati i provesti u praksi ta jednaka prava⁹. Ta konferencija, kao i njen output **Draft Action Plan** doveli su nas do zaključka kako je najbolja metoda kojom bi se riješio taj kompleksan problem upravo uvođenje koncepta 'uslužnog učenja' što ujedno predstavlja i inicijalni koraku u uvođenju koncepta 'uslužnog učenja' na institucionalnoj razini u našoj zemlji. Naime, koncept uslužnog učenja omogućuje izravnu uključenost strana koje su najkoncentriranije i najviše zainteresirane, pa korist od takvog pristupa može biti dvostruka – ne samo za osobe s invaliditetom i njihove obitelji, nego se nadalje omogućuje njegova emancipacija, promocija i integracija u društvo, podizanje svijesti i iniciranje stvarne provedbe aktivnosti koje vode prema ublažavanju prepreka u pogledu opće pristupačnosti za osobe s invaliditetom. Cilj ovog sustavno organiziranog uslužnog iskustva je pružanje usluge zajednici kako bi¹⁰:

- se pomoglo u ispunjavanju stvarnih potreba unutar zajednice;
- to poslužilo kao instrument implementacije društvenih ciljeva i ciljeva zajednice, kao i to
- da se promiče ono što je naučeno kroz proces edukacije i proširi izvan okvira učionica, tj. na zajednicu¹¹.

Naš AEIF projekt se provodi prema sljedećim projektnim aktivnostima¹²:

1. **Analiza stanja** s naglaskom na:

- Individualne potrebe osoba s invaliditetom/umanjenim sposobnostima, posebno tijekom obrazovnog procesa, implementirane/postojeće metodologije koje se koriste za zadovoljenje istih na izabranim sveučilištima u Makedoniji i Hrvatskoj.
- (Ne)postojanje prilagođenih obrazovnih programa za osobe s invaliditetom.

2. Organizirati **set radionica** koje uključuju različite dionike i faktore:

- Radionica 1 i 2 (*fakulteti/studenti*)
  - Identifikacija specifičnih potreba osoba s invaliditetom/umanjenim sposobnostima. Analiza psihološke pozadine, pristupa i korektnih stavova. Poticanje i promoviranje suradnje između studenata s/bez posebnih potreba. Analiza potreba i dizajn kolegija.
- Radionica 3 i 4 (*fakulteti/studenti*)

---

⁸ Ristovska, Milena, 2012: „*Guidelines for effective introduction and implementation of service-learning in higher education*“, A. M. Lazarevska, M. Stankosky, A. Koçi. (Ure.): Macedonian American Alumni Association (MAAA), str. 11-13.

⁹ <http://www.maaa.com.mk/jfdp-conference-2010>.

¹⁰ Lazarevska, Ana i Atanasovski, Atanasko 2010, *Draft Action Plan resulting from the regional JFDP Alumni Conference "Enhancing Accessibility of the Higher Education to the Disabled"*, November 22-24, 2010. g. Skopje/ Ohrid, Skopje, Makedonija: Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: http://www.maaa.com.mk/sites/default/files/Action%20Plan_eng.pdf.

¹¹ Corporation for National and Community Service, *Learn and Serve America: Using Service as a Vehicle for Learning—A Most Valuable and Powerful Lesson*, Dostupno na:

<http://www.nationalservice.gov/about/programs/learnandserve.asp>

¹² <http://www.equalaccess4pwws.org/project-activities>.

- Razumijevanje i provedba implementacije koncepta 'Uslužnog učenja' kroz analizu studije slučaja u Makedoniji i Hrvatskoj, s ciljem kako bi se stekla jedna cjelokupna slika o tehničkim, fizičkim/arhitektonskim, informacijskim, obrazovnim (nastavni planovi i programi) kao i pravnim aspektima ovog problema.
  - Radionica 5 (sve zainteresirane strane)
    - Prilagoditi postojeću metodologiju i uključiti psihološki aspekt u pristupu/radu s osobama s invaliditetom/umanjenim sposobnostima u praksi.
  - Radionica 6 (sve zainteresirane strane) – **koja se tek treba održati**
    - Prezentacija praktičnih iskustava i rezultata terenskog rada.
3. Provođenje **terenskog rada** (analiza studija slučaja) u Makedoniji i Hrvatskoj.
  4. **Kampanja podizanja svijesti – u tijeku.**
  5. Printanje i distribucija **publikacija** koje su nastale kao rezultat projekta – **u tijeku.**
  6. Uspostavljanje **web-stranice** kao koja će nadalje služiti svim zainteresiranim stranama.

Puno više detalja o rezultatima ovih aktivnosti moguće je naći na službenoj web stranici projekta, u rubrici "Activities and outcomes"¹³.

Sadržaj ovog PRIRUČNIKA

Ova publikacija je rezultat 5.-te Projektne aktivnosti. Temeljem povratnih informacija koje smo dobili tijekom faze planiranja ovog projekta, kao i tijekom radionice u Veljači 2012. g., svrha koje je i bila dati nam što više informacija o osobama s invaliditetom/umanjenim sposobnostima, zaključili smo kako veliki broj studenata na fakultetima nikad nije imao priliku stvarno se upoznati s osobama koje imaju određenu vrstu invaliditetom. Tako da oni uopće nemaju opća znanja o pojedinim tipovima invaliditeta, kao ni njegovim glavnim karakteristikama, a još manje općim i specifičnim potrebama osoba s tim invaliditetima.

Shodno tome, **glavni cilj** ovog priručnika je omogućiti studentima, profesorima i osoblju fakulteta i drugih institucija visokog obrazovanja (primarno, ali ne isključivo) da steknu bolji uvid o tome na koji način se pravilno ponašati prema osobama s invaliditetom/umanjenim sposobnostima.

Štoviše, smisao svih prethodno iznesenih aktivnosti je da se pokrene fakultet, ne samo da prošire svoju maštu u traženju novih načina i metoda učenja, nego isto tako i da, pokrenu i koriste različite izvannastavne aktivnosti koje omogućuju uključivanje osoba s invaliditetom, primarno na sveučilišnim kampusima, ali i da razmišljaju o tom uz jednu dugoročnu perspektivu, olakšavajući horizontalnu inkluziju osoba s invaliditetom u sva područja svakodnevnog i društvenog života. Ovaj pristup je za nas jedini način na koji mi možemo pridonijeti podizanju svijesti o tome kako bi smo svi mogli udružiti naše zajedničke napore u borbi za zajedničke potrebe i bolji i smisleniji život, kao o proširiti to preko granica prava, sigurnosti, održavanja, promicanja i borbe za jednaka prava osoba s invaliditetom u cjelini.

'PRIRUČNIK ZA ISPRAVAN ODNOS PREMA OSOBAMA S INVALIDITETOM ILI UMANJENIM SPOSOBNOSTIMA U VISOKOM OBRAZOVANJU' sastoji se od osam glavnih dijelova, koje smo mi smatrali potrebnim, čineći tako jednu cjelinu, i kao takva je dostupna za vas kao čitatelje ovih materijala, odnosno kako slijedi:

---

¹³ <http://www.equalaccess4pws.org/activity-list>

- **1. POGLAVLJE – Uvod**, u kojem objašnjavamo glavni cilj samog priručnika, te definiramo terminologiju koja će se koristiti dalje u ovom priručniku;
- **2. POGLAVLJE – Klasifikacija tipova invaliditeta i njihove glavne karakteristike**, ovo poglavlje obuhvaća kratak pregled, glavne skupine i vrste invaliditeta. Također bi htjeli skrenuti pozornost čitatelja da za više informacija o pojedinom vrstama invaliditeta, oštećenjima i bolestima kao i njihovim karakteristikama, čitatelj treba potražiti specifičniju literaturu i izvore, budući da je svrha priručnika pružiti samo osnovne informacije i to tako da posluži kao 'prva pomoć'.
- **3. POGLAVLJE – Koji je pristup ispravan: Bonton invaliditeta ili kako se ophoditi prema osobama s invaliditetom: Etika u obrazovanju studenata s invaliditetom**, u ovom poglavlju sadržan je kratak pregled o tome kako pristupiti osobama s određenim tipovima invaliditeta bez straha, tabua i predrasuda. Opet upućujemo čitatelje na to da ukoliko žele dobiti detaljniji uvid o ovoj temi da potraže dodatne resurse koji obrađuju ovu temu.
- **4. POGLAVLJE – Gledište stručnjaka**, u ovom dijelu pružene su osnovne informacije o ulozi tri skupine stručnjaka koji su uključeni u život osoba s invaliditetom, odnosno specijalno obrazovanje i rehabilitaciju, psihologiju i socijalni rad. Opet želimo uputiti potencijalne čitatelje da ukoliko se nađu u kompleksnijoj situaciji od osnovnih koje su objašnjene u ovom priručniku, kako je najbolje da potraži profesionalnu pomoć.
- **5. POGLAVLJE – Gledište osoba s invaliditetom**. Smatrali smo kako ovaj vodič ne bi postigao svoj cilj ako u njega ne bi bile uključene osobne priče nekih od naših kolega i prijatelja, osoba s invaliditetom. Jedino što nam je žao je to što zbog ograničenja prostora nismo mogli uključiti više priča poput ovih, jer smo svjesni toga da je svaka osoba individualna, a svaka priča jedinstvena i originalna. Svakako, naš rad može djelovati kao impuls za početak prikupljanja priča i izravne savjete o tome kako komunicirati s osobama s invaliditetom, savjet dobiven od njih samih.
- **6. POGLAVLJE – Ured za osobe s invaliditetom**, kroz pozitivne primjere prikazano je kako sveučilišta i fakulteti mogu i trebali bi olakšati studiranje više osoba s invaliditetom.
- **7. POGLAVLJE – Druge prilike za osobe/studente s invaliditetom: Vannastavne aktivnosti**, u ovom dijelu želimo dati novo svjetlo na činjenicu da to što neka osoba ima invaliditet ne znači kako se ona automatski mora suzdržavati svakodnevnih radosti življenja. Naprotiv, u modernim i razvijenim društvima pomaknuta je granica o sudjelovanju osobe s invaliditetom u svim područjima života. Nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju trebale bi samo slijediti njihov primjer.
- **8. POGLAVLJE – ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I SMJERNICE ZA MOGUĆE BUDUĆE KORAKE**

Iskreno se nadamo da smo oblikovanjem ovog priručnika, na ovaj način, prikazali ovaj problem na sagledan iz više kutova i aspekata, u odnosu na pitanje osiguravanja jednakih prava za osobe s invaliditetom i tako pridonijeli vječnoj borbi za njihovo pravo jednakog pristupa visokom obrazovanju i uključivanju u društvo. Odabirom ove teme našeg projekta, nadamo se da smo odgovorili na glavno pitanje, te da svatko od nas može biti ponosan i spreman za prvi kontakt s osobom s invaliditetom/umanjenim sposobnostima.

Terminologija oko koje smo se dogovorili u svrhu izrade ovog Priručnika¹⁴

Ne postoji jedan jedinstven ili dogovoren termin koji se koristi kako bi opisao sve ono što obuhvaća “osobe s invaliditetom¹⁵”. Primjeri te neusklađenosti prezentirani su u sljedećim dokumentima koji su u upotrebi u Makedoniji:

- Ustav Republike Makedonije, Članka 35., Stavak 3. navodi kako: “Republika Makedonija pruža posebnu zaštitu za osobe s invaliditetom i uvjete za njihovo uključivanje u društveni život”.
- Zakon o socijalnoj skrbi koristi termin “osobe s tjelesnim oštećenjima i osobe s oštećenjima u intelektualnom razvoju”.
- Zakon o zapošljavanju osoba s invaliditetom koristi termin “osobe s invaliditetom” u svom nazivu.
- U Zakonu o mirovinskom i invalidskom osiguranju koriste se termini “invalidna osoba”, “invalidska mirovina” i “invalidsko osiguranje”.
- Zakon o radu iz 2005. g. propisuje da “Poslodavac ne smije dovesti prijavljenog za posao (u daljnjem tekstu: kandidat za posao) ili zaposlenika u neravnopravan položaj obzirom na njegovu rasu, boju kože, spol, godine, zdravstveno stanje ili posebno invaliditet ...” (Čl. 6., St. 1.). Članak 177. naglašava “Zaštitu osoba s invaliditetom” i pod nazivom “Zapošljavanje, obuka/trening ili prekvalifikacija osoba s invaliditetom” određuje da “Poslodavac je dužan osigurati zaštitu osobi s invaliditetom tijekom zapošljavanja, osposobljavanja ili prekvalifikacije u skladu sa zakonom”. Člankom 178. određeno su “Prava invalida rada” kako stoji: “za radnika koji je – invalid s preostalom ili promijenjenom radnom sposobnosti... poslodavac je dužan osigurati...” Isti Zakonu, Članka 169. određuje da “roditelju djeteta koje ima teškoće u razvoju ili posebne potrebe u obrazovanju treba biti osiguran posao sa skraćenim radnim vremenom”
- Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom “osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom, tj. osobe koje imaju posebne potrebe” su kako slijedi:
  1. Osobe s oštećenjem vida (slabovidne i potpuno slijepi);
  2. Osobe s oštećenjem sluha (gluhe i nagluhe osobe);
  3. Osobe s oštećenjem glasa, govornim ili jezičnim smetnjama;
  4. Osobe s tjelesnim invaliditetom;
  5. Osobe s duševnim bolestima i poremećajima (blagi, umjereni, teži i teški);

---

¹⁴ Želim izraziti svoju zahvalnost gospođi Danielai Stojanovska – Džingovska za njen doprinos ovom dijelu. Ovo je izvod iz poglavlja o terminologiji “Izvrješća o osobama s invaliditetom u Republici Makedoniji” uz sudjelovanje svih reprezentativnih organizacija i osoba s invaliditetom u Republici Makedoniji, uključujući:

- Savez slijepih Republike Makedonije
- Udrugu gluhih i osoba s oštećenjima sluha u Makedonija (sad Nacionalna gluhih i osoba s oštećenjima sluha u Makedonija)
- Udrugu osoba s tjelesnim oštećenjem
- Republički centar za potporu osobama s telesnim invaliditetom - Poraka
- Udruga ratnih invalida Makedonije
- Federacija za sport i rekreaciju invalida u Makedoniji
- Savez invalida rada Makedonije
- Polio Plus
- Udruga osoba s invaliditetom “Shpresa”
- Udruga studenata i mladih s invaliditetom
- Europski forum osoba s invaliditetom

¹⁵ Što se tiče tim koji je radio u Hrvatskoj, u cilju razrješenja ove dileme konzultirane su osobe s invaliditetom, i njihov stav je kako je termin 'osobe s invaliditetom' najadekvatniji. Objašnjenje je jako jednostavno, oni su u prvom redu osobe (kao i bilo tko drugi), a nakon toga dolazi njihov invaliditet.

6. Osobe s autizmom;
  7. Osobe s kroničnim bolestima;
  8. Osobe s višestrukim oštećenjima (kombinirana razvojna oštećenja).
- U “Zakonu o građenju” spominje se to “da zgrade/objekti javne i poslovne namjene trebaju biti projektirani na način da se osigura nesmetan pristup, kretanje, boravak i rada za osobe s invaliditetom” (Čl. 11., St. 1.).
  - “Zakon o prostornom i urbanističkom planiranju” definira da “one barijere koje predstavljaju zapreke u gradovima i naseljenim mjestima, koje ih čine nedostupnim za osobe s invaliditetom trebaju biti uklonjene”.
  - 2001. godine Vlada Republike usvojila je “Nacionalnu strategiju o jednakim mogućnostima za osobe s hendikepom u Republici Makedoniji”. Izrazi poput osobe s hendikepom, djeca s intelektualnim teškoćama, mladi s invaliditetom, osobe s tjelesnim invaliditetom korišteni su u cijelom tekstu.
  - 2003. godine Skupština Republike Makedonije usvojila je Deklaraciju o zaštiti i promicanju prava osoba s posebnim potrebama, gdje se spominju termini 'osobe s posebnim potrebama', 'specifične potrebe osoba s hendikepom' i 'osobe s hendikepom'.

Iako u praksi ne postoje jedan jedinstven termin i izraz poput: osoba s invaliditetom, invalidna osoba, invalidi, osoba s hendikepom, hendikepirana osoba, osoba koja ima intelektualne teškoće, izraz osoba s posebnim potrebama je najčešće korišten i rijetko osoba s oštećenjem ili osoba sa specifičnim potrebama. Kad su u pitanju djeca koriste se izrazi 'djeca s teškoćama u razvoju' ili 'djeca s posebnim potrebama', tj. 'djeca s posebnim obrazovnim potrebama', u situacijama kada je obrazovni segment razvoja naglašen.

Udruga osoba s invaliditetom (uz izuzetak Centra za potporu osobama s intelektualnim teškoćama “Poraka”), Nacionalno vijeće osoba s invaliditetom, Koordinacijsko tijelo za jednake mogućnosti za osobe s invaliditetom usvojili su termin “osoba s invaliditetom”. Eksperti uglavnom preferiraju termin “osobe s invaliditetom”. Kao i druge organizacije te ciljne skupine, pri čemu osobe s invaliditetom vole termin 'osobe s hendikepom'. Mediji osim pojmova 'osobe s invaliditetom', 'invalidne osobe', 'osobe s hendikepom' vrlo često koriste termin 'osobe s posebnim potrebama'.

U UN Konvenciji o jednakim pravima osoba s invaliditetom/umanjenim sposobnostima/hendikepom, odnosno njenoj verziji na engleskom jeziku koristi se termin “**Osoba s invaliditetom**”. Ta činjenica je u nekoliko varijacija prisutna u makedonskom prijevodu, međutim, najčešće se u prijevodima koristi termin 'osoba s invaliditetom'. Isti termin se koristi i u Srpskom i Hrvatskom prijevodu Konvencije.

Zbog svega prethodno navedenog može se zaključiti kako u Republici Makedoniji ne postoji općeprihvaćeni termin koji bi opisao “osobe s invaliditetom”. Termin “osoba s invaliditetom” prevladava; međutim, drugi termini su također u upotrebi kao npr. osoba s hendikepom, osoba s posebnim potrebama i osoba s intelektualnim poteškoćama. Zbog tih razloga, a i u dogovoru s autorima, urednicima i članovima projektnog tima odlučeno je kako će se svi prethodno spomenuti termini tj., **osobe s hendikepom**, **osobe s posebnim potrebama** i **osobe s intelektualnim teškoćama** koristiti kao sinonimi, paralelno u ovom Priručniku, a izbor je prepušten čitatelju, da sam izabere najbolji od prethodno spomenutih termina koji opisuje njeno/njegovo stanje ili smanjenje sposobnosti ili odstupanje u odnosu na opću populaciju.

2. POGLAVLJE:

Klasifikacija tipova invaliditeta i njihove glavne karakteristike

Autori: Ivana Bilić¹, Daniela Stojanovska – Džingovska²

Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik R.M. broj 30/2000)³ i ekvivalent istog u Hrvatskoj⁴ reguliraju tipove i razine fizičkog i intelektualnog invaliditeta; ekspertni odbor – komisija procjenjuje stanje osobe, stupanj invaliditeta, procjene prvog i drugog stupnja, u procjeni o specifičnim potrebama osoba s tjelesnim i intelektualnim invaliditetom, koriste se metode potrebne za procjene posebnih potreba, kao i evidentiranje i institucionalizaciju dodijeljenih im potreba.

Prije nego li smo prihvatili ovu klasifikaciju temeljito smo istražili svjetsku literaturu kako bi smo bili sigurni da je ovakva klasifikacija prihvatljiva i reprezentativna. Disabled World Community je organizacija utemeljena s primarnim ciljem da osigura informacije i novosti javnosti, zajednici osoba s invaliditetom i organizacijama, kao i Prava osoba s invaliditetom posredstvom svojih News Service, Articles, Press Releases, i Videos. Na službenoj stranici Disabled World pronašli smo ovu klasifikaciju osoba s invaliditetom PwDs^{5,6}: Mobility and Physical Impairments (Teškoće kretanja i tjelesna oštećenja); Spinal Cord Disability (Ozljede leđne moždine); Head Injuries - Brain Disability (Ozljede glave-oštećenja mozga); Vision Disability (Oštećenja vida); Hearing Disability (Oštećenja sluha); Cognitive or Learning Disabilities (Kognitivne ili teškoće u učenju); Psychological Disorders (Psihički poremećaji); and Invisible Disabilities (Nevidljivi poremećaji). Centers for Diseases Control and Prevention⁷ klasificira tipove invaliditeta kao: sluh; vid; kretanje; razmišljanje; sjećanje; učenje; komunikacija; mentalno zdravlje i društveni odnosi.

Teškoće s učenjem, vidom, zdravstvene teškoće, ortopedski problemi, problemi sluha, i drugi tipovi invaliditeta bili su opservirani od strane Cathy Henderson⁸, koja u svom istraživanju o profilu bruća s invaliditetom na koledžu John Hopkins University⁹, a prema formacijama fakulteta, iz 'Ureda za studente s invaliditetom' klasificira invaliditet kako: nedostatak pažnje/hiperaktivni poremećaj; slijepi ili slabovidni; ozljede mozga, gluhi i nagluhi; poteškoće s učenjem, medicinski problemi, tjelesni invaliditet, psihičke bolesti i govorne ili jezične poteškoće.

Temeljit i ekstenzivan pregled literature, iako je ponekad moguće naići na drugačije riječi/termine, navodi nas na zaključak kako je ova naša klasifikacija osoba s invaliditetom korektna, te smo nastavili dalje s elaboriranjem tih invaliditeta i pojedinih vrsta invaliditeta. Smisao naše elaboracije tipova invaliditeta je u tom kako bi smo nastavnom i nenastavnom osoblju u našim zemljama pružili jedan

---

¹ Dr. sc. Ivana Bilić, s Ekonomskog fakulteta u Splitu, Sveučilišta u Splitu, e-mail: ibilic@efst.hr

² Daniela Stojanovska – Džingovska, diplomirala je Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, a sad je na funkciji Predsjednika Udruge studenata i mladih s invaliditetom, Makedonija, e-mail: stojanovskad@gmail.com.

³ Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Privredni vesnik Makedonije, br. 30/2000, str. 1777-1779)

⁴ Narodne novine, Hrvatska, br. 41/2001 i 55/2001

⁵ <http://www.disabled-world.com/disability/types/>

⁶ <http://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/types.html> (retrieved August 2, 2012.)

⁷ <http://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/types.html>

⁸ Henderson, C. (1995), 'College Freshman with Disabilities A Triennial Statistical Profile', American Council on Education, HEATH Resource Center: <http://www.perceptions4people.org/component/content/article/56-general/134-heath-resource-center.html>.

⁹ http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/.

kratak i jasan uvid u svijet osoba s invaliditetom^{10,11,12}. Također, vjerujemo kako će ovaj Priručnik poduprijeti njihove napore da osiguraju ravnopravan pristup visokom obrazovanju osobama s invaliditetom.

U svrhu izrade ovog priručnika koristit ćemo sljedeću definiciju invaliditeta: 'Invaliditet je stanje ili funkcija koja je značajno umanjena u odnosu na uobičajene norme nekog pojedinca ili grupe. Termin se koristi kada se referira na individualno funkcioniranje, uključujući tjelesna oštećenja, osjetilna oštećenja, kognitivna oštećenja, umanjene intelektualne sposobnosti, duševne bolesti, kao i razne kronične bolesti.'^{13,14}

Prema službenoj klasifikaciji koja je u upotrebi u Makedoniji (Članak 4. u Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom, (Službeni vesnik Republike Makedonije Br. 30/2000)¹⁵ i u Hrvatskoj (Zbirka priručnika "Osobe s invaliditetom", izdana na Sveučilištu u Zagrebu Zagreb, Zagreb)¹⁶ poznati su različiti tipovi invaliditeta, odnosno prema njima je razvijena klasifikacija osoba s invaliditetom kako slijedi:

1. Osobe s oštećenjem vida (slabovidne i potpuno slijepe);
2. Osobe s oštećenjem sluha (gluhe i nagluhe osobe);
3. Osobe s oštećenjem glasa, govornim ili jezičnim smetnjama;
4. Osobe s tjelesnim invaliditetom;
5. Osobe s duševnim bolestima i poremećajima (blagi, umjereni, teži i teški);
6. Osobe s autizmom;
7. Osobe/studenti s disleksijom
8. Osobe/studenti s smanjenjem pažnje/hiperaktivnim poremećajima (kratica ADHD će se koristiti u nastavku teksta
9. Osobe s kroničnim bolestima;
10. Osobe s višestrukim oštećenjima (kombinirana razvojna

Studenti/osobe s oštećenjima vida: Glavne karakteristike

1) Klasifikacija i definicija

Prema klasifikaciji koja je dostupna na web stranici Disabled World¹⁷, a temeljem definicije World Health Organization, postoje četiri različita tipa oštećenja vida: sljepoća, osobe oštećenog vida (u nastavku teksta koristiti će se kratica VIP), daltonizam i slabovidnost.

Sljepoća — Što znači da osoba ima manje od 20/200¹⁸ vida na onom oku kojim bolje vidi, ili vrlo ograničeno vidno polje na svom najširem dijelu. Osobe koje su potpuno slijepe ne mogu vidjeti ništa.

---

¹⁰ Bilić, I. (2010), 'Access to Higher Education for Disabled in Croatia', Book of Abstracts of the Regional JFDP Alumni Conference: 'Enhancing Accessibility of the Higher Education to the disabled', Studeni 22-24, 2010, Skopje/Ohrid, Makedonija. str. 25.

¹¹ Risteska, J. (2010), 'Inclusive Higher Education', Book of Abstracts of the Regional JFDP Alumni Conference: 'Enhancing Accessibility of the Higher Education to the disabled', Studeni 22-24, 2010, Skopje/Ohrid, Macedonia. str. 20.

¹² <http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/studirati-s-invaliditetom/> (Pregledano, Listopad, 29, 2010.)

¹³ <http://www.disabled-world.com/disability/types/>.

¹⁴ <http://www.apr.gc.ca/wat/wb12200E.asp?Lt=D>

¹⁵ Assessment of the Specific Needs of Persons with Physical or Intellectual Disability (Official Gazette of RM no. 30/2000, pp. 1777-1779)

¹⁶ Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

¹⁷ <http://www.apr.gc.ca/wat/wb12200E.asp?Lt=D>.

Takvo stanje čini im računalo u potpunosti nedostupnim bez pomoći adaptivnih tehnologija i upotrebe nevizualnih medija.

Osobe oštećena vida — sljepoća ukazuje na potpuni ili gotovo potpuni gubitak vida. Oštećenje ukazuje na mogućnost korištenja nekih oblika vizualne percepcije, ali uz visoku ovisnost o informacijama koje dolaze iz drugih izvora.

Daltonizam — nemogućnost percipiranja boja, preciznije nemogućnost percipiranja boja na ispravan način. Najčešći problem koji se događa je nemogućnost razlikovanja crvene/zelene boje, druga opcija je problem kod razlikovanja plave/žute boje. Daltonizam kao takav problem gotovo isključivo pogađa muškarce, s učestalošću od 1 naprama 10. Primarni utjecaj ovog problema ogleda se kod rada na računalu, a obzirom na boje koje su na zaslonu.

Slabovidnost — kod slabovidnosti uz dodatne korekcije, kao i uz upotrebu vizualnih pomagala korištenje funkcije vida se može poboljšati. Prema World Health Organization, slabovidnost odgovara oštrini vida manjoj od 6/18 (0,3), ali jednakoj ili boljoj od 3/60 na onom oku na koje se bolje vidi, uz najbolju korekciju. Kada upotreba naočala za vid, kontaktnih ili intraokularnih leća ne može pomoći da se osobi izoštri vid onda kažemo da je ta osoba slabovidna. Iako je smanjenje fokus ili vidljivosti kod čitanja je zajedničko, slabovidnost može rezultirati zbog smanjenja vidno polja (perifernog) vida, smanjenjem ili gubitkom vidljivosti boja, ili sposobnosti oka da se prilagođava na svjetlost, kontrast ili sjene.

S druge strane, prema Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik R.M. broj 30/2000)¹⁹, **slijepi** i **slabovidne osobe** su klasificirane kao osobe s oštećenjima vida.

Osobe s oštrinom vida do 40% (0,4) na oku na koje bolje vidi, a uz pomoć korektivnih naočala i osoba koja ima više od 40% (0,4) vida na oku kojim bolje vidi, uz upotrebu korektivnih naočala, ali i dalje uz umanjen vid i dalje se smatra **slabovidnom osobom**.

Osoba s oštrinom vida do 10% (0,10) na oku s kojim bolje vidi, uz upotrebu korektivnih naočala i osobe s centralnom vidljivošću, uz upotrebu korektivnih naočala na zdravijem oku, a do 25% (0,25) i vidno polje koje je uže od 20 stupnjeva se klasificira kao **slijepa** osoba.

U skladu s stupnjem oštećenja, slijepa osoba može biti klasificirana u tri grupe:

- Osoba s potpunim gubitkom vida (slijepilo).
- Osoba s preostalim vidom do 5% (0,05) u boljem oku uz korektivna stakla ili s manje od 10% (0,10) vida u boljem oku uz korekciju stakla ili vidnog polja, manje od 20 stupnjeva.
- Osoba s manje od 10% (0,10) preostalog vida na zdravijem oku i osobe s centralnom vidljivošću do 25% (0,25) na zdravijem oku i uz vidno polje koje je manje od 20 stupnjeva.

Osoba koja ima reduciranu funkcionalnu sposobnost organa vida, kojoj nije omogućena edukacija i obrazovanje prvenstveno vizualnim sredstvima smatra se pravno slijepom osobom.

2) Glavne karakteristike

Slike koje su stečene putem drugih kontaktnih osjetila (dodira, mirisa, okusa i zvuka) u nedostatku vida, umjesto objektivnih indikacije, u svijesti ovih osoba stvaraju zamišljeni svijet, informacije i/ili koncepte, drugim riječima slijepa osoba stječe slike kroz svoj smisao za slušanje (slike drugih), osjet

---

¹⁸ Definicije različitih tipova oštećenja vida dostupne su na: <http://www.eyecaretyler.com/2020.htm>

¹⁹ Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik R.M. br.. 30/2000, str. 1777-1779)

dodira (haptičke slike), pokret (kinematičke slike), povezujući predmete i slike na temelju toga kako ona/on o doživljava (što je prvo, što je drugo i što je sljedeće) pri čemu je klasifikacija vremenska, a ne prostorna. To se čini razumljivim jer je orijentacija u prostoru je jedan dominantan i smislen slijed. Time smo došli do druge psihološke posljedice sljepoće – pokret ili pokretljivosti, gdje se u prostornoj orijentaciji pokazuju velike razlike kod slijepih osoba.

Osobe koje su izgubile vid u kasnijoj životnoj dobi, kao i osobe koje su rođene potpuno slijepo, kreću se dobro u prostoru, ne gube orijentaciju, ne sudaraju se s ljudima ili ne posustaju nakon prvog iskustva. Ta sposobnost da 'vide' i izbjegavaju prepreke rezultirala je time da su neki autori, prema tom fenomenu, razvili teoriju 'šestog čula'. Ne baš tako davno, opovrgnuta je ta teorija, i došlo se do novih zaključaka kako je to rezultat sofisticiranog osjećaja sluha i dodira koji pomaže djetetu da lakše prevlada prepreke na koje nailazi. To se postiže vježbama, obzirom na činjenicu da gubitka vida zahtjeva da slijepo dijete uvijek sluša i percipira odjek svojih vlastitih korak ili štapa prikupljajući tako informacije o preprekama koje se nalaze na putu.

Osjeti poput sluha i dodira pomažu slijepim osobama da vide svijet. Prema Montej-u: “ S osjećajem vida mi ulazimo u život i svijet, ali kroz osjet sluha i osjet dodira svijet i život ulaze u našu svijest ”. Prema tome, kad se slijepo osobe žele upoznati s nečim, oni jednostavno kažu “daj mi to da vidim” misleći pri tom “daj mi to da dotaknem”.²⁰

Što se tiče inteligencije kod slijepih osoba, ukoliko imaju isti tretman i jednake mogućnosti u pogledu razvoja i obrazovanja, ne postoji velika razlika u odnosu na druge osobe koje nemaju oštećenja vida. Svoje ishodište sljepoća ima u oštećenju oka, što na ni jedan način ne umanjuje sposobnost intelektualnog razvoja jer nema oštećenja moždanog tkiva. Nasuprot, postoji jako veliki broj slučajeva kada je upravo zbog visokog stupnja urođene inteligencije kod potpuno slijepih ili osoba oštećenog vida došlo do ostvarenja izvrsnih rezultata, kako u obrazovanju tako i u radu.

Neuspjesi se događaju kod obrazovnog ili društvenog zanemarivanja, koja se događaju čak i u situacijama kada je riječ o osobama koje nemaju oštećenje vida, jer svatko nema istu razinu inteligencije.

Govor se kod slijepog djeteta razvija kasnije, upravo iz razloga što se u učenju govora osim audio inputa umnogome koristi vizualna komponenta. To kasnije utječe na stvarnu percepciju artikulacije pokreta na temelju izvora pojedinih glasova i ne samo akustične povratne informacije. Čak i kada su slijepo osobe upoznate s riječima – govorom, pojedine riječi mogu zvučati čisto semantički tj., prazne riječi bez smisla u kontekstu. Tu je potpuno drugačija psihološka karakteristika kod djece koja su izgubila vid nakon što su bili u mogućnosti vidjeti. Vizualne slike su formirane u prošlosti i njihovo poimanje ima svoj kompleksniji smisao i širinu.

Potrebno je naglasiti kako to da djeca s oštećenjima vida imaju iste temeljne karakteristike kao i sva druga djeca/osobe koje nemaju teškoća u razvoju, te da se one razvijaju u skladu s općim normama razvoja djeteta. Također, određena odstupanja koja su povezana s oštećenjem vida utjecat će na to kako su opće norme provedene.

Ta djeca i osobe bi trebale imati priliku koristiti pojedinačne oblike simulacije. Zbog oštećenja vida te osobe su pasivnije, manje mobilne, ne pokazuju interes i nisu baš u mogućnosti pratiti ponašanje drugih ljudi.

---

²⁰ Prof. Risto Petrov, Dr. sc. Laura Gjurchinovska, Natasha Stanojkovska – Trajkovska “Zaštita i rehabilitacija osoba s invaliditetom”, Skopje 2008, Filozofski fakultet, Institut za defektologiju i rehabilitaciju.

Glavne karakteristike osoba s oštećenjima sluha

U kategoriju osoba s oštećenjima sluha uključene su osobe, tj. studenti koji imaju potpuni ili djelomični gubitak sluha. Osobe koje su djelomično gluhe često mogu koristiti slušna pomagala koja potpomažu njihovom slušanju. Gluhoća može biti evidentirana prilikom rođenja ili nastati poslije tijekom života, zbog nekoliko bioloških uzroka. Gluhe osobe mogu koristiti znakovni jezik kao način komuniciranja, a obično koriste i prevoditelja za znakovni jezik. Stotine znakovnih jezika se koristi diljem svijeta i oni su različiti kao i bio koji drugi strani jezici.

Prema stupnju oštećenja, osobe s oštećenjima sluha se klasificiraju kao: gluhe i nagluhe osobe (osobe s oštećenog sluha).

1) Osobe s oštećenjem sluha²¹

Osobe s oštećenjima sluha u rasponu od 25 do 80dB (decibelal) na zdravijem uhu, koje su u potpunosti ili djelomično razvile verbalni govor nazivamo **osobama oštećenog sluha**.

Prema **nivou oštećenja sluha, vremenu kada je oštećenje nastalo i razini do koje su razvijene govorne sposobnosti, osobe s oštećenjem sluha mogu biti klasificirane** kao:

- Blago nagluhe osobe s oštećenjima od 25 do 40dB, koje mogu spontano razviti govornu komunikaciju;
- Umjereno nagluhe osobe s oštećenjima od 40 do 60dB koje su spontano razvile svoj govor prije nastanka oštećenja sluha;
- Umjereno nagluhe osobe s oštećenjima od 40 do 60dB kod kojih se oštećenje sluha pojavilo prije razvoja govora te je govor djelomično razvijen;
- Osobe s teškim oštećenjima sluha od 60 to 80dB koje su spontano razvile govor prije nego li je nastalo oštećenje sluha;
- Osobe s teškim oštećenjima sluha od 60 to 80dB kod kojih je oštećenje nastalo prije nego li su razvili govor, te u trenutku procjene njihovih posebnih potreba ove osobe imaju nedovoljno razvijen govor.

2) Gluhe osobe

Osobe s oštećenjima sluha iznad 80dB koje uopće ne mogu percipirati govor niti uz pomoć slušnih pomagala su **gluhe osobe**.

Gluhe osobe se klasificiraju kao **praktički** gluhe (nagluhe) – koje mogu čuti određene segmente govora dobro, uz upotrebu slušnih pomagala, dok – **potpuno** gluhe osobe oštećenje sluha je takvo da ni uz pomagala ne mogu čuti ništa.

Prema vremenu **kada je oštećenje nastalo i stupnju razvoja govornih sposobnosti**, gluhe osobe je moguće klasificirati kao:

- Osobe koje su razvile svoje govorne sposobnosti prije nastanka oštećenja sluha, te u vrijeme procjene njihovih posebnih potreba njihov govor je dobro razvijen;
- Osobe koje nisu samostalno razvile svoje govorne vještine prije nego što je nastupilo oštećenje sluha, a poslije su kroz intenzivno i sistematične terapije/metode liječenja (engl. Surdoaudiological) razvile svoje govorne sposobnosti;

---

²¹ Savez za defektologiju i rehabilitaciju u Makedoniji “Kako razviti inkluzivne općine?” – Vodič za zaposlene u jedinicama lokalne samouprave, Skopje, 2012

- Osobe kod kojih je gubitak sluha nastao prije nego li su razvili svoje govorne sposobnosti i u momentu procjene njihovog stanja imaju nedovoljne ili u potpunosti nerazvijene govorne sposobnosti.

3) Osobe s kombiniranim oštećenjima, kod kojih je oštećenje sluha primarno oštećenje

Specifične potrebe osoba s kombiniranim/višestrukim oštećenjima, pri čemu je oštećenje sluha primarno oštećenje, određuje se ovisno o vrsti i stupnju oštećenja.

4) Karakteristike osoba s oštećenjem sluha²²

Određene karakteristične manifestacije pojavljuju se kod osoba koje imaju oštećenje sluha. Naime, budući da u djetinjstvu osoba nije mogla čuti glas, smijeh, plač, pjevanje svoje majke, a prije svega njen govor što su osnovni načini prijenosa i razumijevanja emocija – vrlo je vjerojatno da će se kod te djece/osoba s oštećenjem sluha dogoditi kasniji razvoj emocija.

U ranim fazama razvoja, zbog izostanka akustičnog odgovora na njegov/njen krik, gluho dijete ima drugačiji krik u odnosu na drugu djecu. Općenito, ova djeca pokazuju povećane osjećaje tjeskobe. U **kasnijim fazama razvoja** pojedine manifestacije su vidljive, kao na primjer: nestabilnost kod hodanja kao rezultat oštećenja vestibularnog aparata, mrmljanje prestaje zbog toga što nema povratne veze, djeca prestaju obraćati pozornost na bilo kakve zvukove. Djeca s **djelomičnim oštećenjem sluha** mogu čuti zvukove koji su iz grupe visokog intenziteta, ali ne ponavljaju druge zvukove. Budući da visoki zvukovi ne stimuliraju ono što je ostalo od njihove sposobnosti sluha, oni ispuštaju glasno zvukove prema objektima s kojima se igraju. Oni reagiraju samo na glasnu viku, ali ne i na normalan govor koji je slabijeg intenziteta.²³

Zbog svih prethodno navedenih karakteristika, gluho dijete, a kasnije odrasla osoba/pojedinac nisu u stanju verbalno izraziti svoje osjećaje, potrebe i ideja, a također nisu u mogućnosti čuti ili imaju poteškoća u razumijeva drugih. U slučaju hipoakusije ona/on će proizvoditi govor na način kako ga oni čuju. Na taj način mnogi zvukovi mogu biti pogrešno izgovoreni, a riječi teške za prepoznavanje i razumijevanje.

Misli gluhih osoba ostaju neshvaćene jer ih je teško prevoditi u konkretne geste riječi. Kao rezultat toga, intelektualni razvoj je lišen normalnog procesa sazrijevanja, a budući da nema akustičnu komponentu, postaje statičan i nepotpun.

Gluhe osobe mogu biti jako nadarene za čitanje s usana, dok neki pak nemaju razvijenu tu vještinu. U idealnim okolnostima 30-40 % izgovorenog se može pročitati s usana kod materinjeg jezika (neovisno je li riječ o Engleskom, Makedonskom, Hrvatskom ili nekom drugom jeziku) u optimalnim uvjetima i uz maksimalnu koncentraciju, a takav tempo je moguće izdržati maksimalno 20 minuta.

Osobe s oštećenjima sluha imaju također probleme i kod govorenja, čitanja i pisanja. Treba uzeti u obzir blisku vezu između razvoja govora i slušanja, kritični period za to je između druge i treće godine, tj u razdoblju kada djeca uče govoriti.

U cilju poboljšanja kvalitete komuniciranja, osobe s oštećenjima sluha koriste govor, čitanje s usana, slušna pomagala i uređaje za pojačanje zvuka.

---

²² Prof. Risto Petrov, Dr. sc. Laura Gjurchinovska, Natasha Stanojkovska – Trajkovska “Zaštita i rehabilitacija osoba s invaliditetom”, Skopje 2008, Filozofski fakultet, Institut za defektologiju i rehabilitaciju.

²³ Savez za defektologiju i rehabilitaciju u Makedoniji “Kako razviti inkluzivne općine?” – Vodič za zaposlene u jedinicama lokalne samouprave, Skopje, 2012

Tu je vrijedno istaknuti kako je materinji jezik za te osobe zapravo znakovi jezik, dok je službeni jezik njihove zemlje za njih zapravo drugi jezik.

Zbog specifičnosti njihovog posebnog svijeta, osobe s oštećenjem sluha mogu se smatrati čak zasebnom lingvističkom skupinom koja ima svoje pojedinačne kulturne razlike, i kao takvi oni mogu imati svoje privatne društvene norme, vrijednosti i tradicije.

Nova istraživanja ukazuju na karakteristične oblike reakcije kao što su, agresija, impulzivnost, egocentizam, nedostatak empatije, nedostatak morala i vlastita percepcija.

Glavne karakteristike osoba/studenata s oštećenjima glasa, govora i jezičnim oštećenjima

Osobe s govorom koji nije adekvatan njihovoj dobi ili ga je teško razumjeti, koji je netočan u smislu gramatike i semantike, s konvulzivnim poteškoćama u govornom mehanizmu i automatizmu zahtijevaju govornu terapiju i liječenje smatraju se osobama s glasovnim jezičnim i govornim poremećajima.

U skladu s vrstom i stupnjem umanjenja njihove sposobnosti verbalne komunikacije, osobe se klasificiraju kao:

- Osobe s potpunim nedostatkom govora (alalia),
- Osobe s patologijom govornog jezika,
- Osobe s teškim nazalnim govorom, nazalna kvaliteta glasova (rhinoalalia),
- Osobe s odsutnosti govora i teškim poremećajem glasa, afonijom i disfonijom,
- Osobe s teškim poremećajem govora zbog dječje paralize, cerebralne paralize, autizma,
- Osobe s oštećenjima jezika, afazija i disfazija,
- Osobe s kombinacijom prethodno navedenih oštećenja.

Studenti s problemima pokretljivosti i kroničnim bolestima/oštećenjima

Tjelesni invaliditet je stanje umanjene ili izgubljene sposobnosti funkcioniranja jednog ili više udova koji značajno smanjuje sposobnost osobe u provedbi njegove/njezine temeljne potrebe u svakodnevnom životu. Ova kategorija može uključivati studente koji imaju ozljede leđne moždine (paraplegija ili kvadriplegija), cerebralna paraliza, spina bifida, amputacija, mišićna distrofija, srčane bolesti, cistična fibroza, polio/post polio, amiotrofične lateralne skleroze, te moždanog udara, probleme perifernog živčanog sustava (dječja paraliza), kao i one koji pate od kroničnih bolesti (karcinomi, dijabetes, astma, epilepsija, Crohnova bolest, alergije).

Studenti s ovim oblikom invaliditeta su pogođeni različito i jako individualno, tako da ista dijagnoza može utjecati na studente na jako različite načine. Ovisno o specifičnim potrebama koje su nastale kao rezultat funkcionalne sposobnosti, problem pokretljivosti može biti klasificiran kao **teža, teška i jako teška pokretljivost**:

- **Teže smanjenje pokretljivosti** se odnosi na situaciju kada je osoba u stanju ispuniti svoje potrebe uz pomoć ortopedskih pomagala ili prilagodbi u okruženju, prostoru u kojem se kreće;
- **Teško smanjenje pokretljivost** se odnosi na situaciju kada osoba može ispuniti svoje potrebe, ali uz pomoć druge osobe;
- **Jako teško smanjenje pokretljivosti** se odnosi na situaciju kada osoba treba stalnu pomoć i njegu u ispunjavanju svojih temeljnih bioloških i društvenih potreba.

Psihološko značenje poteškoća u kretanju predstavlja veliki problem. Takozvana “**psihološka dimenzija**” pokriva sva subjektivna iskustva i sekundarne učinke na osobe koje pate od poteškoća u kretanju na jednom dijelu, kao i perspektive koje okolina dodaje tom umanjenju putem svojih stavova, odnosa, reakcije i predrasuda o drugima. Naime, vrlo je vjerojatno da različiti čimbenici u svim područjima funkcioniranja osobe s poteškoćama u kretanju mogu izazvati određene poremećaje u **motorici, društvenom i intelektualnom** smislu.

Svako dijete/osoba s poteškoćama u kretanju ima priliku razviti se u ispravnu i normalnu osobu, sa svim mogućnostima koje njihov potencijal nudi kao i ograničenjima koja su nametnuta zbog njihovih primarni poteškoćama u kretanju. Bilo kako bilo, kako god se to dijete/osoba razvilo, oni će se razviti do razine njegovih/njenih pravih potencijala u ovisiti o psihološkim i društvenim razvojnim uvjetima u kojima odrasta.

U praksi, osobe s poteškoćama u kretanju su uključene u redovno obrazovanje, međutim one se suočavaju s brojnim realnim problemima: smanjenjem pokretljivosti, prevladavanjem arhitektonskih barijera unutar ili van obrazovne institucije, prijevoza do obrazovnih institucija i povratka kući, manipulacijskih sposobnosti, komunikacije itd..

Pored ovih objektivnih čimbenika tu je i otpor nastavnika/profesora u prihvaćanju ove djece u redovitim školama, kao i njihovo neprimjeren i nedovoljno stimulirajući odnos prema njima. Djeca s poteškoćama u razvoju nisu u potpunosti prihvaćena u školama, ne sudjeluju u razrednim aktivnostima, kao ni u aktivnostima tijekom pauze/odmora u školi, tako i u vannastavnim aktivnostima izvan škole. Istina je kako je integracija ove djece u njihovom društvenom okruženju moguća samo kroz njihovo obrazovanje kroz redovito školovanje, što često nije moguće zbog njihovog invaliditeta i nespremnosti ostalih da ih se prihvati, nedostatka empatije i inertnosti njihovog okruženja.

Glavne karakteristike osoba/studenata s mentalnim bolestima i poremećajima²⁴

Nažalost, obzirom na to kako je strukturiran i organiziran obrazovni sistem u našim sredinama, jako je rijetko da neka osoba s intelektualnim (mentalnim) oštećenjima dosegne visoki stupanj obrazovanja. Kroz ovaj Priručnik samo će se ukratko iznijeti glavne karakteristike djece/osoba s intelektualnim (mentalnim) poremećajima.

Mentalna retardacija je stanje usporenog ili nepotpunog psihološkog razvoja karakteriziranog s značajnim oštećenjima tih sposobnosti koje se pojavljuju tijekom razvojne faze i doprinose općoj razini inteligencije kao što su npr. kognitivne, govorne, motoričke i društvene vještine.

Osobe s mentalnom retardacijom klasificiraju se u četiri kategorije: osobe s **blagom, umjerenom, težom i teškom mentalnom retardacijom**.

- **Osobe s blagom mentalnom retardacijom** mogu se okarakterizirati kao osobe s blagim umanjenjem intelektualnih, govornih, motoričkih i društvenih vještina. Oni koriste govor u svakodnevnoj komunikaciji usprkos njihovom kašnjenju i govoru. Njihov IQ se kreće između 50-69.
- **Osobe s umjerenom mentalnom retardacijom** ove osobe pokazuju usporeni razvoj i ograničene dosege u govoru i jeziku, motoričkim sposobnostima i brizi za sebe. Njihov IQ se kreće između 35-49.

---

²⁴ Prof. Risto Petrov, Dr. sc. Laura Gjurchinovska, Natasha Stanojkovska – Trajkovska “Zaštita i rehabilitacija osoba s invaliditetom”, Skopje 2008, Filozofski fakultet, Institut za defektologiju i rehabilitaciju.

- Prema kliničkim značajkama, prisutnosti organske etiologije i pratećim oštećenjima **osobe s teškim mentalnom retardacijom** su slične osobama s umjerenom mentalnom retardacijom. Oni imaju značajna ograničenja u postizanju govora, jezika, motoričkih sposobnosti, kao i brizi za sebe. Mnoge od tih osoba imaju oštećenja središnjeg živčanog sustava (SŽS). Njihov IQ rezultat varira 20 do 34.
- **Osobe s teškom mentalnom retardacijom** karakterizira značajno ograničene sposobnosti razumijevanja i prihvaćanja zahtjeva ili uputa, oni pokazuju neke rudimentarne oblike neverbalne komunikacije. Većina od njih su polupokretni ili nepokretan i nemaju kontrolu nad vlastitim fiziološkim potrebama. Ove osobe nisu u stanju brinuti se o sebi i stoga trebaju redovitu pomoć i nadzor. Njihov IQ rezultat je ispod 20.

Djeca s mentalnom retardacijom imaju iste psihološke, društvene i emocionalne potrebe kao i sva druga djeca. Njihov razvoj ima isti slijed i norme kao i kod ostatka populacije, ali je napredak značajno sporiji, u skladu s razinom njihove retardacije, odnosno ograničen je njom.

U nekim situacijama razvojne poteškoće mogu biti prepoznate odmah po rođenju djeteta; dok se ponekad to može primijetiti tek kasnije, kada postane evidentno da se dijete ne ponaša prikladno/uobičajeno za dijete tog uzrasta/dobi.

Razvojni poremećaji pokazuju se u obliku:

- nedostatak motoričke kontrole i loše koordinacije,
- osjetilnih/senzornih poremećaja različitih stupnjeva,
- usporeni razvoj jezika i govora,
- umanjenja kognitivnih funkcija.

Glavne karakteristike osoba/studenata s disleksijom

Disleksija je poremećaj koji se, unatoč konvencionalnog obrazovanja, adekvatne inteligencije i društveno-kulturnih prilika, manifestira kao poteškoća u učenju, preciznije u čitanju. Ona je prisutna kod 10% školske populacije, kao i kod više od 30% studenata u sustavu visokog obrazovanja, u razvijenim zemljama.²⁵

Disleksija je specifična teškoća koja se javlja kod učenja, manifestirajući se tako da osoba ima problema s pisanjem, posebno s čitanjem i spelovanjem. Nadalje, disleksija je rezultat neuroloških razlika, i ona nije rezultat intelektualnih nesposobnosti. Disleksija se događa kod svih razina inteligencije, prosječne, ispodprosječne, iznadprosječne, kao i kod vrlo nadarenih osoba. Disleksiju najčešće karakteriziraju teškoće u učenju, kako dekodirati riječi ispravno, spelovati, odnosno kako čitati riječi tečno i točno. Ne postoji lijek za disleksiju, ali osobe s disleksijom uz adekvatno obrazovanje i liječenje mogu naučiti kako čitati i pisati. Postoje posebna istraživanja u ovom području, rezultati kojih ukazuju na to kako specijalizirane fonetičke upute mogu pomoći u saniranju deficita čitanja. U Americi, istraživači su procijenili učestalost disleksije u rasponu od pet do devet posto kod djece školske dobi, iako su neki od njih iskazali te vrijednosti na razini od visokih 17%.²⁶

U praksi, disleksija je obično popraćena s **disgrafijom**, što bi značilo, da ista osoba koja ima problem s pisanim jezikom ima problema i s brojevima. Taj kompleksan poremećaj, može biti posebno problematičan kada osoba treba prvo čitati, a onda temeljem pročitanaog teksta riješiti neki matematički zadatak, ti studenti mogu bez problema pročitati npr. broj 8 umjesto broja 3 i tako dobiti potpuno pogrešan konačni rezultat.

---

²⁵ Prilagođeno prema http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/deafness.html and Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

²⁶ http://www.disabled-world.com/artman/publish/article_2130.shtml

Karakteristike disleksije u djetinjstvu i dok se školuju:²⁷

- Teškoće u čitanju,
- Nelagoda pri čitanju naglas,
- Duže vrijeme čitanja stranice teksta nego kod ostalih,
- Gubljenje retka ili ponovo čitanje istog retka,
- Teškoće u razumijevanju pročitano,
- Ponovo čitanje kako bi se razumjelo,
- Teškoće u čitanju i razumijevanju različitih rasporeda,
- Problemi kod zapisivanja bilješki,
- Nedostatak vremena kod pisanja eseja, ispita i sl.,
- Izostavljanje slova, dijelova riječi ili cijelih riječi kod pisanja, a napisane rečenice su neorganizirane i gramatički netočne, rukopis nečitak,
- Teškoće izražavanja ideja prilikom pisanja,
- Puno griješe u pisanju – pravopis, a i teško sami mogu pronaći greške kako bi ih ispravili,
- Teškoće kod planiranja i strukturiranja pisanih radova, odgađanje pisanja tih radova u zadnji čas,
- Neuspjeh u pisanju pismenih ispita, kao i kod popunjavanja obrazaca ili prijenosu odgovora na pitanje u poseban obrazac,
- Nesigurnost kod određivanja lijeve/desne strane, kao i nesnalaženje na geografskoj karti,
- Teškoće kod izlaganja pred publikom, zapisivanju telefonskih poruka (slušanje i pisanje istovremeno),
- Problemi kod ispunjavanju zadataka u zadanim rokovima, problem s izvršavanjem zadataka unutar rokova, općenito problem poštivanja rokova, pamćenja datuma, obaveza i rasporeda vremena za aktivnosti,
- Nespremnost brzog/neposrednog odgovaranja.

Glavne karakteristike osoba/studenta s autizmom²⁸

Autizam je jedna od najtežih bolesti koje se pojavljuju u ranom djetinjstvu, utječe na djetetov normalan razvoj i stjecanje vještina za njegov samostalan život kasnije. Većina djece/osoba s autizmom su u mogućnosti integrirati se u otvorenom društvenom okruženju kroz igru i učenje sa svojim vršnjacima. Riječ autizam i sama je identificiran sa engleskim terminom OUT koji označava izlazak iz igre, odnosno od zbivanja koja se događaju oko osobe, prestanak odnosa prema stvarnosti. To je sveprisutno psihološki poremećaj i autistično dijete obično nema razdoblje normalnog razvoja. Poznati su termini (primarni autizam) ili poremećaja koji se pojavljuju tijekom druge ili treće godine (sekundarni autizam). U svakom slučaju, problem se identificirati oko treće godine života, polako i gotovo neprimjetno.

Osim tipičnog autizma, postoji takozvani atipični autizam koji se razlikuje u odnosu na dob kada se pojavi (može se pojaviti po prvi put, čak i nakon dobi od tri godine), patološki poremećaj se nužno ne mora pojaviti u sva tri područja - inteligencija, govor i emocionalni razvoj, a najčešće se može naći u osoba s teškim intelektualnim poremećajem, kao i osobe koje pokazuju ozbiljne razvojne poremećaje u receptivnom jeziku.

Odredene promjene koje su prisutne kod djece/osoba s autizmom²⁹:

---

²⁷ Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

²⁸ Проф. Д-р Ристо Петров, Лаура Ѓурчиновска, Наташа Станојковска -Трајковска “Заштита и рехабилитација на лица со инвалидност”, Скопје 2008, Филозофски Факултет – Институт за дефектологија.

²⁹ Trajkovski V. Autizam. Filozofski fakultet, Institut za defektologija, Skopje, 2004.

- Emocionalni život dolazi sporo ili se ne razvija uopće. Emocije u potpunosti ne odgovaraju stvarnosti i ne mogu biti strukturirane po vremenskom slijedu;
- Dijete jedva ili uopće ne primjećuje stvarnost, i čini se kao da ideja o prostoru i vremena uopće ne postoji u njegovom životu;
- Ako se autizam pojavi rano, govor se ne razvija, a ako je već razvijen tu je tendencija njegova usporavanja ili pogoršava. Osoba ne koristi govor u komunikaciji s okolinom;
- Intelektualni razvoj je pod utjecajem stalnih ozbiljnih promjena, posebice u djece/osoba kod kojih se autizmom rano razvio, kao i kod djece koji su dosegli određenu razinu funkcije intelektualnog razvoja, toj razini zbog opće nesposobnosti djece s autizmom da koriste svoj kognitivni potencijal;
- Percepcije, osobito slušna, su spore zbog loše identifikacije, modulacije i integraciju senzornih stimulacija, dakle stvara se dojam da su ta djeca su gluha;
- Igra djeteta/osobe s autizmom je pojednostavljena, bez sadržaja i mašte, ona je prazna i stereotipna. Ta djeca pokazuje sklonost održavanju iste uvjete (prostor, osobe, predmete) i svaka promjena u tom smislu izaziva strah, nemir i agresije;
- Osobe s autizmom imaju lošu percepciju stvarnosti i lošeg emocionalnog iskustva iste;
- Budući da im je ideja o prostoru i vremenu poremećena, svijest o sebi također je poremećena (Pitanje tko je on/ona?);
- Umjesto da razvijaju odnose sa svojim roditeljima, oni su uglavnom usmjereni na samostimulirajuće ponašanje (tijelo ljuljanje, glava valjanje, itd.);
- Totalno s nezainteresiran za igru djece pored njih. Djeca s autizmom su u potpunosti povučena.

Prije se mislilo kako nije moguće dijagnosticirati autizam prije navršene treće godine djeteta. Danas, je jako dobro poznato kako pojedine karakteristike koje se pojavljuju kod osoba mogu ukazivati na autizam čak i u ranijoj dobi. Kao na primjer:

- Nedostatak smijeha i radosti prema majci tijekom prvih mjeseci djetetova života;
- Izostanak reakcije na prilagodbe;
- Dijete ne pruža svoje ruke i ne pokazuje radost kada ga se zagrlji;
- Izostanak uzajamne reakcije, dijete ne reagira kada mu se pokaže igračka ili drugi predmet interesa, ili reagira na način da okrene glavu na drugu stranu;
- Ne reagira kada ga se zove;
- Ne odgovara kada ga se nešto pita;
- Ponaša se kao da je gluho;
- Ne sudjeluje/ne igra u interaktivne igre.

1) Aspergerov sindrom ^{30,31}

Aspergerov sindrom se smatra blažim oblikom autizma ili se klasificira kao zasebno stanje, ali nesumnjivo pripada u skupinu autističnih poremećaja. Karakteristični znakovi/ponašanja osoba s ovim sindromom uključuju:

- Značajne i kontinuirano umanjenje društvene interakcije;
- Ograničeni i repetitivni obrasci ponašanja, naglašena sklonost prema rutini, kao i svako izbjegavanje promjene;
- Zaostajanje/kašnjenje u motoričkom razvoju i šeptrljivost.

---

³⁰ Trajkovski V. Autizam i pervazivni razvojni narušavanja. Filozofski fakultet, Institut za defektologija, Skopje, 2011.

³¹ Сојуз на дефектолози на Република Македонија, “ Како до инклузивна општина?” – Прирачник за вработените во единиците на локалната самоуправа, Скопје 2012.

U komparaciji s osobama koje imaju autizam, osobe s Aspergerovim sindromom imaju relativno dobro izražene jezične sposobnosti i mogu doseći razinu kognitivnih sposobnosti koja je prosječna ili čak veća od prosjeka, nadalje, karakterizira ih i relativna rijetkost poteškoća u učenju. Kao rezultat svega prethodno navedenog prilično je izgledno kako će dijagnoza biti odgođena sve do momenta kada društveni odnosi i sposobnosti interakcije postanu potrebni zbog čega, obično nije moguće uspostaviti dijagnozu prije dobi od 5 godina.

2) Autistični spektar

Koncept autističnog spektra obuhvaća brojne simptome koje pojedinac može doživjeti. Neka djeca zahtijevaju prilično specijaliziranu njegu i pružanje pažnje koje će se najvjerojatnije nastaviti i u odrasloj dobi. S druge strane, u drugoj krajnost, postoje djeca koja se mogu integrirati u redovnim školama s uspjehom, čak sve do razine visokog obrazovanja. Ova činjenica naglašava važnost individualne procjene i planiranja intervencije, kao i potreba da se izbjegne stvaranje pretpostavki ili generalizacije na temelju ponašanja, vještina i prognoza za pojedinaca s dijagnozom autizma ili Aspergerovog sindroma.

3) Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD)

ADHD je jedan od najčešćih dječjih poremećaja koji se može nastaviti kroz adolescenciju i odraslu dob. ADHD se očituje kao razvojno neodgovarajući stupanj nepažnje, pretjerane aktivnosti i impulzivnosti, a otežava samousmjerenje, planiranje i organizaciju ponašanja. Osobe koje imaju ADHD imaju poteškoće u organiziranju vremena, kasne, često kasne i pri završavanju poslova, biraju dinamičnije poslove i često mijenjaju radna mjesta. U svijetu **15%** studenata s ADHD-om završi preddiplomski i diplomski studij.³²

Poznata su 3 osnovna tipa ADHD:³³

- Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj, kombinirani tip – ako postoji 6 ili više simptoma nepažnje i 6 i više simptoma hiperaktivnosti,
- Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj, predominantno nepažljiv tip, 6 i više simptoma nepažnje i manje od 6 simptoma hiperaktivnosti,
- Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj, predominantno hiperaktivni-impulzivni tip, 6 ili više simptoma hiperaktivnosti, a manje od 6 simptoma nepažnje.

Karakteristike osoba koje imaju dijagnosticiran ADHD mogu uključivati, ali nisu ograničene na:³⁴

- Nemogućnost zadržavanja na zadatku zbog nedostatka koncentracije;
- Lako ih je omesti;
- Loše vještine upravljanja vremenom;
- Poteškoće u pripremi zadataka koje su dobili na nastavi, držanje rokova, dolazaka na nastavu na vrijeme;
- Poteškoće u čitanju s razumijevanjem;
- Poteškoće u rješavanju matematičkih zadataka koje traži promjenu aktivnosti, operacija ili načina rada;
- Nemogućnost selektivnog slušanja tijekom predavanja, što nadalje rezultira problemima prilikom hvatanja bilješki;

---

³² Prilagođeno prema Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 174

³³ Prilagođeno prema Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 270- 306.

³⁴ http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/adhd.html.

- Izostanak organizacije u radu, posebno kod pismenih radova i odgovaranja na pitanja esejskog tipa;
- Poteškoće s praćenjem uputa, slušanjem i koncentracijom;
- Ishitreni odgovori;
- Loš rukopis.

Glavne karakteristike osoba/studenata s kombiniranim invaliditetima

Prema Članku 12. Pravilnika o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik 30/200 R.M.)³⁵, osoba koja ima dvije ili više teškoća navedenih u ovom Pravilniku može se smatrati osobom koja ima višestruke razvojne poteškoće tj., osobom s kombiniranim teškoćama. Višestruke ili kombinirane teškoće predstavljaju kombinaciju oštećenja koja dovodi do radikalnog odstupanja u društvenom djelovanju osobe s višestrukim oštećenjima, a koje zahtijeva kvalitetno prilagođen pristup u odnosu na primarno oštećenje. Ove osobe se mogu se svrstati u 4 osnovne skupine:

- Osobe s višestrukim oštećenjima koje imaju dominantnu retardaciju;
- Višestruka oštećenja uz dominantno oštećenje sluha;
- Višestruka oštećenja uz dominantno oštećenje vida;
- Višestruka oštećenja s dominantnim poteškoćama u kretanju;
- Višestruka oštećenja kod kojih ne postoji određeno dominantno oštećenje.

---

³⁵ Pravilnika o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik 30/200 R.M., str. 1777-1779).

3. POGLAVLJE:

Koji je pristup ispravan: Bon-ton invaliditeta ili kako se ponašati prema osobama s invaliditetom: Etika u obrazovanju studenata s invaliditetom

Autori: Daniela Stojanovska – Džingovska¹, Ivana Bilić²

Dragi profesori, kao pedagoški djelatnici, posebno oni koji imaju iza sebe dugogodišnje iskustvo, očekuje se, prije svega, da budete čovjekom, u pravom smislu te riječi. Kao osoba, možete analizirati sebe duboko unutar, nadmašiti i prevladati predrasude, stereotipe i stereotipe ponašanja prema svim RAZLIKAMA I ONIMA KOJI SU DRUGAČIJI – od boje kože, rase, religije do seksualne orijentacije, UKLJUČUJUĆI PRI TOM I INVALIDITET.

Nadalje, neopterećeni s takvim predrasudama, od Vas se očekuje da naučite svoje studente najbolje što možete, s namjerom kako bi im prenijeli oboje, svoje znanje i iskustvo, pomažući im prije svega, da postanu koliko god je to moguće: OSOBE, pojedinci u pravom smislu riječi

Stoga, ovdje u ovom Priručniku, uzimamo slobodu postaviti Vam pitanja:

- **U svom dosadašnjem radnom iskustvu, jeste li ikad sreli osobu koja ima neki od prethodno spomenutih tipova i razina invaliditeta/oštećenja?**
- **Jeste li ikada kroz svoj rad imali priliku upoznati ili imati studenta s bilo kojim od gore navedenih invaliditeta/oštećenja?**
- **Ako je ikada u svom radnom iskustvu ste imali priliku i čast raditi s studentom koji ima bilo koje od prethodno navedenih invaliditeta/smetnji, je li Vam trebala ikakva dodatne pomoć i informacije kako bi ste pomogli tom studentu?**

Svrha ovog Priručnika je dati odgovor na najvažnija pitanja za one koji su bez bilo kakvog invaliditeta o tome kako pristupiti osobama s određenim vrstama invaliditeta. Ovaj kratki pregled različitih vrsta invaliditeta ima za cilj predstaviti i upoznati čitatelje o vrstama invaliditeta i prilagodabama koje su dobrodošle u nastavi shodno tom, a namijenjen je nastavnom i nenastavnom fakultetskim osoblju. Svrha priručnika je pomoći im da bolje razumiju studente s različitim vrstama invaliditeta tijekom promatranog razdoblja. Međutim, ovaj materijal također može biti korišten od strane bilo koga tko je zainteresirana strana, njihovih prijatelja, obitelji, kolega, poslodavca i sl.³

- Postoje određene sitnica koje treba uzeti u obzir kako bi se interakcija student – profesor odvijala lakše i bez ikakvih ograničenja.
- Dr. sc. Ivana Bilić, s Ekonomskog fakulteta u Splitu, Sveučilišta u Splitu, e-mail: ibilic@efst.hr

---

¹ Daniela Stojanovska – Džingovska, diplomirala je Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, a sad je na funkciji Predsjednika Udruge studenata i mladih s invaliditetom, Makedonija, e-mail: stojanovskad@gmail.com

² Dr. sc. Ivana Bilić, s Ekonomskog fakulteta u Splitu, Sveučilišta u Splitu, e-mail: ibilic@efst.hr

³ Брошура “Бон Тон”, Здружение на студенти и младици со хендикеп – Скопје, македонско издание (hard-copy верзија) и Удружење студената и младих – Србија (hard-copy српска верзија) и интернет издание на <http://www.ush.rs/lat/izdavastvo.html>, www.iskra.org.rs/biblioteka_files/bonton.pdf. (Brochure “Disability Etiquette”, Association of Students and Youth with Disabilities – Skopje, Macedonian Edition (hard-copy version) and Association of students and youth – Serbia (hard-copy Serbian version) and internet edition at <http://www.ush.rs/lat/izdavastvo.html>, www.iskra.org.rs/biblioteka_files/bonton.pdf)

- Daniela Stojanovska – Džingovska, diplomirala je Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, a sad je na funkciji Predsjednika Udruge studenata i mladih s invaliditetom, Makedonija, e-mail: stojanovskad@gmail.com.
- Obraćanje osobi s invaliditetom nije teško, to ne boli i ne zahtijeva puno truda.
- Ipak, strah od nepoznatog, predrasude, nedostatak informacija i neznanje onemogućuju primjerenu komunikaciju s tim studentima/osobama. Nepravilne pristup prema tim studentima/osobama u cjelini, kao što je pretjerana briga koju ljudi pokazuju vrlo često dovodi do pomoći i podrške koja se nudi kada to nije potrebno, i na način koji se ponekad može čak i povrijediti osobu s invaliditetom.
- Odnosi prema studentima/osobama s invaliditetom trebaju biti iskazani kroz normalno ponašanje i oni trebaju biti tretirani kao ravnopravni kao i sve druge osobe/studenti, jer oni uistinu to i jesu, ravnopravni sugrađani! **Invalidnost nije bolest, to je samo stanje.**
- Tijekom prvog susreta sa studentom s invaliditetom ne bi trebalo izražavati osjećaje suosjećanja. Komunikacija kroz umanjence i tepanje poput "dragi", "draga", i sl. kao i umanjence osobnih imena (koji se koristi u mnogim jezicima, kao i u pojedinim slavenskim jezicima, kao što su ruski, makedonski i sl.) treba izbjegavati.
- U situaciji kada osjećamo da student s invaliditetom možda treba pomoć, uvijek treba pristojno pitati studenta je li mu pomoć stvarno potrebna. Ako osoba prihvati ponudenu pomoć, mi bi mu trebali pomoći da kako najbolje znamo i možemo.
- Studentu s invaliditetom se treba obraćati direktno, a ne preko njegovih roditelja, partnera, prijatelja, tumača ili osobnih asistenata. Rasprave o studentovim obvezama u odnosu na njihov studij ne bi trebale biti održane iza zatvorenih vrata s njihovim roditeljima, skrbnicima ili osobnim asistentima u profesorovu uredu, dok student s invaliditetom čeka vani.
- U redu je koristiti uobičajene izraze kada razgovaramo s osobama s invaliditetom. Reći "Vidimo se poslije!" dok razgovaramo sa slijepom osobom, "Razgovarat ću s tobom kasnije!" gluhim osobama ili "Moram krenuti sada, bog!" kada se obraćamo osobi koja koristi invalidska. Nije se potrebno suzdržati ili osjećati nelagodu dok se koriste slični izrazi.
- Najčešće korišten izraz "INVALID" ne treba koristiti kada se obraćate ili razgovarate s osobom s invaliditetom. Ta riječ potječe od latinskog "INVALIDUS" koja znači ne vrijedi, onesposobljen je, nemoćan, slab. Koristeći ove riječ u okruženju se stvara atmosfere odbijanja svake mogućnost da student/osoba s invaliditetom nešto može učiniti i dodatno ukazuje na osjećaj simpatije.
- Mnogi ljudi s invaliditetom smatraju izraz "osobe s posebnim potrebama" vrijeđanjem, unatoč činjenici da se u Ustavu Republike Makedonije upravo taj izraz koji se koristi za djecu i osobe (s invaliditetom) u dobi do 18 godina. Ovaj termin se odnosi na cijelu populaciju, svatko ima svoje vlastite posebne potrebe u svakodnevnom životu, bez obzira da li osoba ima invaliditet ili ne. Svako ljudsko biće ima potrebu da otiđe s jednog mjesta i dođe na drugo. Neki će pri tom hodati polako, neki brzo, neki će voziti bicikl, neki će voziti automobil, a neki će voziti u kolicima ili koristiti štake kao pomoć pri kretanju. **Mi svi imamo iste potrebe. Samo zadovoljavamo te potrebe na nešto drugačiji način.**
- Uvijek koristite termine koji ukazuju na aktivnost poput toga da ona/on koristi invalidska kolica, umjesto toga ona/on je u invalidskim kolicima, ona/on je ograničen na upotrebu invalidskih kolica.
- Osobama s određenim vrstama invaliditeta ne treba postavljati netaktična pitanja koja se odnose na njihovu invalidnost, osim ako niste u bliskoj vezi s tom osobom, ili je osoba sama inicirala razgovor o razgovor o ovoj konkretnoj temi.
- Profesori trebaju biti strpljivi i uzeti u obzir činjenicu kako će studentu s obzir na njegov invaliditet najvjerojatnije trebati više vremena za obavljanje nečega, rješavanja zadatak ili

odgovaranja na pismene ispite. U skladu s tim, studentu s invaliditetom uvijek treba biti dopušteno da ima više vremena (to se odnosi na student s gotovo svim vrstama invaliditeta).

- Nadalje, nije uputno pretjerivati u hvaljenju osobu s invaliditetom u pogledu obavljanja svakodnevnih aktivnosti, u stilu kako je ona/on to dobro učinio.
- Na profesore to nikad ne bi trebalo utjecati na način da obilježavaju i popuštaju kod ocjenjivanja studenata s invaliditetom, odnosno ti odgovori/zadaci trebaju biti na zadovoljavajućoj razini pravog znanja i sposobnosti učenika koliko je god moguće.
- Pomoć treba osigurati samo ako je ista uljudno zatražena od strane osobe s invaliditetom, npr. Pomoći osobi da dosegne svoje potpore poput štaka, štapa (kod slijepih osoba) ili invalidskih kolica, inače to nije preporučljivo. Ne smijete se naslanjati na invalidska kolica, budući da su ona dio pojedinca, dio osobnog prostora osobe s invaliditetom. Dosta prostora treba osigurati za osobu koja koristi neko od prethodno spomenutih pomagala kako bi se ista mogla lako kretati kroz prostor.
- Ako na fakultetu/sveučilištu gdje student s invaliditetom studira, ne postoji mjesto za parkiranje za osobe s invaliditetom, ovo pitanje treba raspraviti s nadležnima kako bi se obilježilo najmanje jedno parkirno mjesto u tu svrhu. Ovo mjesto treba uvijek biti prazno i treba se koristiti samo od strane osoba(e) kojoj je namijenjeno.

Prvi kontakt s osobom/studentom s oštećenjem sluha

Neke prilagodbe mogu biti jako korisne i mogu pomoći ljudima s oštećenjima sluha da dođu do svoje sveučilišne diplome poput:

- Za početak bi profesor trebao pronaći adekvatno mjesto u dvorani za studenta s oštećenjem sluha kako bi bio u stanju čitati mu s usana.
- Profesor treba pronaći mjesto koje omogućuje studentu jasan pogled na predavača, tumača i ploču, kao i nesmetan pogled na govornikovo lice i usta.
- Najčešće metode koje se koriste za instrukcije i tijekom nastave su: pokazivanje, prezentacije i promatranja (percepcija), vizualna pomagala bi se trebala koristiti koliko god je to moguće pri objašnjavanju apstraktnih ideja i fenomena koji se trebaju pokazati.
- Pri planiranju nastave profesor treba rezervirati neko vrijeme nakon nastave ili za vrijeme konzultacije za individualni rad i podršku studentu, te mu ako treba pojasniti teme koje su ostale nerazjašnjene.
- Pismena dopuna usmenih uputa, zadatak i smjernica je potrebna. Osiguravanje materijala unaprijed je potrebno jer tako student može gledati tumača, što je bolje nego da čita ili zapisuje novi materijal istovremeno.
- Uključiti vizualna pomagala kad god je to moguće, uključivši i snimljena videa i filmove.
- Korištenjem malih reflektora omogućiti pogled na tumača dok se prikazuje film ili slajdovi.
- Ponavljanje je jedan od temeljnih načina za konsolidiranje stečenog znanja kod studenata s oštećenjima sluha.
- Ponavljanje pitanja i komentara koji su postavljani/dani od strane drugih studenata.
- Postupno, korak po korak predstavljanje novih nastavnih sadržaja kao i metoda koje će se koristiti.
- Profesori uvijek trebaju ponuditi prezentaciju na način da iste budu kratke, jasne i jezgrovite s terminologiju s kojom su studenti unaprijed upoznati. U slučaju upotrebe novih i nepoznatih izrazi potrebno je to objasniti na način da je razumljivo, ako je potrebno čak i uz upotrebu konkretnih uvjete i vizualnih pomagala. Profesori uvijek trebaju gledati prema studentu s

oštećenjem sluha kako bi mu pružili mogućnost da ih normalno vidi i po mogućnosti čita s njihovih usana. Govor bi se trebao biti normalnog intenziteta (ne previše glasno, ne vikati ili razgovarati izravno u uho studenta misleći kako je to najbolji način za nju/njega da čuje i razumije) i pri normalnoj brzini (da ne govorimo brzo kako bi bili razumljiviji).

- Kod prezentiranja novih nastavnih tema, profesor bi trebao pisati o svemu na ploču sve ono to priča, i još bolje profesori bi trebali koristiti prezentacije Power Point, e-oblike ili tiskane unaprijed pripremljene materijale za svaki od nastavnih sadržaja.
- Ako student postavlja pitanje, pažljivo saslušati, usredotočiti se i pokušati ga razumjeti (čak i kod osoba s oštećenjima sluha koje imaju pravilan i adekvatno razvijen govor postoje riječi koje je teško razumjeti) uvijek pitati studenta da ponovi ono što niste razumjeli. Nipošto se profesor ne bi trebao pretvarati da je shvatio ako nije, uvijek je bolje pitati osobu da pojasni ponovo dio koji je ostao nejasan.
- Ne treba pokušati završiti rečenice umjesto osobe pod pretpostavkom da znate što ona/on želi reći.
- Provjera i vrednovanje učenja treba biti (1) usmena, ako učenik, usprkos oštećenjima sluha ima dobar govor i ne osjeća se inferiorno kada govorio uz pomoć slušnih pomagala (potpore) ili (2) ako profesor shvati da student zbog stanja svog sluha ne može adekvatno odgovoriti na nastavni plan i program ispita može se obaviti u pisanom obliku s prethodno pripremljenim testovima u skladu s učenikovim sposobnostima. U svakom (drugom) slučaju testovi za ove studente trebaju biti u potpunosti identični testovima za ostale studente.
- Ispiti i prilagodbe ispita mogu uključivati: način obrade teksta, korištenje tumača za upute.
- Osigurati tumačenje nepoznatih riječi u pisanom obliku, na ploči, ili putem tiskanih materijala.
- Korištenje e-maila, faksa ili program za obradu teksta za razgovore s instruktorom.
- Postojanje vizualnog sustav upozorenja za zgradu u situacijama opasnosti.
- U stvarnom vremenu osigurati zapis s predavanja uz zahtjev da predavač koristi mikrofona; transkripti tekst koji bi trebali biti vidljivi na zaslonu računala za studente.
- Potrebno je osigurati osobu koja će hvatati zabilješke s predavanja kako bi student mogao gledati u tumača znakovnog jezika.
- Ako učenik ima potpuni gubitak sluha, prava podrška koju može dati profesor je to da ako ne poznaje znakovni jezik koristi papir kao medij komunikacije, pišući tako na njemu pitanja i odgovore, kao i student prema njemu. Upotreba e-maila značajno olakšava ovu komunikaciju dovodeći studenta tako u ravnopravan položaj.
- Ukoliko studentu nije dodijeljen tumač od strane odgojno-obrazovne ustanove, potrebno je dozvoliti članu obitelji koji poznaje znakovni jezik da sudjeluje u komunikaciji, dolazi na nastavu kako bi se komunikacija olakšala.
- Ako postoji student u istoj studijskoj grupi koji zna znakovni jezik (oboje razumiju i govoriti), profesor može koristiti njeno/njegovo znanje na početku. Ako, međutim, tijekom ispita, zbog objektivnih razloga, osobe s oštećenjem sluha nije bio u mogućnosti provesti svoje pravo na ovlaštenog prevoditelja znakovnog jezika, znanje studenta sa oštećenjem sluha treba uzeti u obzir, bez sumnje u vjerodostojnost njegovi / njeni odgovori. Profesor može dosuditi studentske kredite nekoliko za pomaganje u interpretaciji.
- Ipak, u skladu sa zakonom, preporuča se i najprikladnije je da i profesor i student ulože napore, kao i upotreba ovlaštenog prevoditelja znakovnog jezika ili posebnog pedagoga koji poznaje znakovni jezik koji, a bi trebao biti dodijeljen student tijekom studija i ispita. (Prema zakonu. Troškovi za njegov/njezin angažman su pokriveni od strane Ministarstva rada i socijalne politike putem Nacionalnog saveza gluhih i gluh na RM, (a ista situacija je

regulirana i u Hrvatskoj kroz upotrebu osobnog asistenta koji može biti i prevoditelj zakovnog jezika).

I na samom kraju ovog podpoglavlja, dozvolite nama da vas podsjetimo na nekoliko jako uspješnih ljudi koji su bili gluhi:⁴ **Francisco Goya** (španjolski slikar); **Miha Zupan** (slovenski košarkaš), **Thomas Alva Edison** (američki inovator); **Ludwig Van Beethoven** (kompozitor i pijanist); **Keller** (autor, aktivist i predavač) i mnogi drugi.

Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju oštećenja vida

Kada profesor po prvi put sretne studenta s oštećenjem vida najvažnije je da se prvo predstavi, objasni što predaje, kada i gdje su predavanja i konzultacije, objasni detalje vezane za vrijeme i dvorane itd.

- Unaprijed obavijestiti o promjenama u rasporedu nastave ili dvorana.
- Ako je to potrebno profesor treba predstaviti sebe na početku razgovora i isto tako obavijestiti studenta o svom izlasku iz prostorije.
- Tumačenje neverbalnih znakova ovisi o oštrini vida. Verbalnim objašnjenjima ključnih točaka razgovora olakšava se komunikacijski proces.
- Student može koristiti psa vodiča ili bijeli štap kao pomoć u kretanju. Pas vodič je pas koji radi i ne smije se maziti⁵.
- Kada vodite ili hodate s studentom kao pomoć mu možete ponuditi svoj lakat i objasniti mu to, nipošto ga ne smijete hvatati za njegov lakat.
- Ukoliko osoba ima ostatke vida (ili je slabovidna) potrebno joj je osigurati prostor u prvim redovima ispred profesora kako bi ista mogla promjereno pratiti predavanje.
- Ukoliko je riječ o studentu koji je u potpunosti izgubio vid, posebna pažnja treba biti posvećena njegovoj orijentaciji u prostoru, možete mu ponuditi ruku i pitati koji je najbolji način za kretanje.
- Kada student s oštećenjem vida po prvi put ulazi u sobu/dvoranu/ured potrebno je da se ta osoba uvede u prostor polako kako bi se upoznala s prostorom, dirajući predmete koji se nalaze tu uz usmeno pojašnjenje, kao npr, "ovo je s tvoje lijeve strane" itd. (ovo se isto koristi i ako je student slabovidan). Na taj način, fizička aktivnost studenta dodatno simulirana, jer je ista zbog nedostatka njihove vizualne percepcije značajno umanjena.
- Stjecanje sposobnosti prostorne percepcije i orijentacije nije kratkotrajan proces, stoga u slučaju nedostatka osobnog asistenta, ulogu pomagača je moguće dodijeliti studentu koji je u istoj grupi studentom koji ima oštećenje vida, a student pomagač za to može dobiti dodatne kredite (ECTS). To se također može primijeniti i u situacijama/periodima kada će student s oštećenje vida biti bez osobnog asistenta koji će mu pomagati, kao npr. u laboratoriju.
- Kako bi studenti bili u stanju percipirati predmete i materijale o kojima uče tijekom nastave, preporučuje se upotreba auditornih i taktilnih pomagala koliko god je to moguće.
- Čitanje na glas s pisanih materijala, ploče ili brošura.
- Verbalni opis aktivnosti u dvorani, posebno kada je podizanje ruku potrebno, navodeći to koliko je ruku podignuto.
- Pomoćne tehnologije koje se koriste kod studenata s oštećenjima vida:⁶

---

⁴ <http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-deaf.shtml>

⁵ Psi vodiči se ne koriste često u Makedoniji zbog neuređenih propisa o tom. Međutim, po našem mišljenju to bi se trebalo promijeniti u skladu s već postojećim zakonodavstvima Europske Unije i Amerike.

- Kasete, laptopi, ploče i stilusi⁷ za uzimanje bilješki;
  - Čitatelji s ekrana i glasovne jedinice – koje im pomažu u slušanju informacija s zaslona ili dokumenata;
  - Laptopi – specijalne izvedbe koje pretvaraju pisanu informaciju u zvuk;
  - Programi za povećanje sadržaja na ekranu i elektronička povećala.
- Po završetku predavanja profesor bi trebao pripremiti elektronsku verziju za slijepe učenike obzirom da oni koriste UNREADER ili neku drugu verziju čitača ekrana (SCREEN READER) na makedonskom/hrvatskom jeziku ili nekom drugom jeziku kojeg student ima instaliranom na svom kompjuteru. Materijali napisani većim slovima trebali bi biti pripremljeni za studente koji su slabovidni, kao i adaptirani materijali za potrebu na računalu, veći tisak, mogućnost glasovnog praćenja materijala ili po mogućnosti print na Brailovom pismu.
  - Alternativne forme ispitivanja poput snimanja, tiskanja velikim slovima ili Brailiova pisma; upotreba čitača, pisača, snimljenih odgovora, produženog vremena trajanja, prilagođenih kompjutera, kao i tehnologija koje koriste frekvencije.
  - Preporuča se pitati studenta o tome koji font mu najviše odgovara obzirom na njegovo oštećenje, jer slabovidnost sama po sebi ima različite varijacije.
  - Razviti propis literature i nastavni plan unaprijed kako bi bilo dovoljno vremena za njihovo prebacivanje alternativni format, uz priloženi popis literature.
  - Preporučuje se predložiti i pokrenuti postupke na razini sveučilišta, kako bi se osigurao barem jedan kompjuter s čitačem ekrana na makedonskom/hrvatskom ili drugom jeziku koji će biti dostupan u knjižnici fakulteta.⁸
  - U dogovoru s studentom koji ima djelomičan gubitak vida, ako to dopuštaju uvjeti, osigurati/dozvoliti upotrebu povećala koje bi se moglo koristiti kao pomagalo u nastavi, ako je to prema prijedlogu studenta najprikladniji i najprimjereniji način koji mu može biti koristan na toj razini oštećenja.
  - Koristiti crni tisak na bijelom ili blijedožutom papiru kako bi se postigao maksimalan kontrast.
  - U prošlosti, ispiti su se provodili samo usmeno. Sada, prvenstveno zbog razvoja računalnih tehnologija, osoba koja ima potpuni gubitak vida također je u poziciji da bez problema odgovara na testove, neovisno jesu li oni teorijski ili zadaci. Preporuka je da se uvijek koristi kompjuter kao alternativni oblik pisanja.
  - Osobe koje su slijepe ili imaju oštećenje vida ne bi trebale biti izuzete od pisanja pismenih ispita. Jedino što se traži je to da im se da dovoljno vremena koliko im treba da odgovore na test. Posebna pažnja bi trebala biti dana slabovidnim studentima kao i slijepim studentima zbog tog što oni često pojednostavljuju govor pa bi ih zbog toga trebalo potaknuti na usmene ispite.
  - Zbog opsežnosti ispita i nemogućnosti slabovidnih studenata da pročitaju cijeli materija u određenom vremenu, uvijek bi trebalo biti fleksibilan i dozvoliti to da im se prilagodi/promijeni datum ispita.
  - Posebne potrebe kod izleta ili drugih aktivnosti van dvorane bi trebale biti dobro raspravljene unaprijed.

---

⁶ Kiš-Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.

⁷ Olovke poput onih koje se koriste za mobitele – iPhone i sl.

⁸ Ovdje je važno napomenuti kako je kroz projekt EduQuality takva inicijativa pokrenuta i na Sveučilištu u Splitu takvo računalno postojbi u Sveučilišnoj knjižnici, a slična ili ista situacija je i na drugim sveučilištima u Hrvatskoj.

- Student će možda trebati pomoć kod označavanja laboratorijskog materijala kako bi ga lakše identificirao.
- Prilagođenu laboratorijsku opremu (npr., termometre i kalkulatore koji govore, svjetlo sonde i taktilne tajmere) treba koristiti kad god je to moguće.
- Povišene linije crteža i taktilne modele grafičkih materijala treba koristiti kad god je to moguće.
- Video zapis s audio opisom treba koristiti kad god je to moguće.
- Upoznati studenta s rasporedom dvorane ili laboratorija, uz napomenu o najbližem izlazu i lociranje opreme u slučaju opasnosti.
- Studenta je potrebno pitati treba li mu pomoć u slučaju hitne evakuacija i pomoći mu u izradi plana ako je to potrebno.
- Preporučuje se da sve obavijesti koje su vezane uz kolegij, iako se objave na oglasnoj ploči trebaju biti ponovljene na glas nakon svakog predavanja, obavijesti bi također trebale biti postavljene i na web stranicu fakulteta/sveučilišta.
- Presentacije bi uvijek trebale biti kratke, koncizne i jasne uz normalan intenzitet i brzinu govora.
- Društvo i službena tijela trebaju uzeti u obzir činjenicu i omogućiti osobi/studentu koji ima djelomičan ili potpun gubitak vida, da im bude dozvoljeno i omogućeno koristiti psa vodiča. Treba uzeti u obzir i to da zakoni, uredbe i pravilnici također omogućuju to da osoba koja koristi psa vodiča može koristiti javni prijevoz, taksu, kako bi pristupila obrazovanju, sudjelovala ili došla na kulturne i sportske događaje itd., u skladu s tim i psu vodiču treba biti dozvoljen pristup tim mjestima.

I na samom kraju ovog dijela ponovo bih vas željeli podsjetiti na neke jako uspješne i poznate osobe koje su imale ovaj tip invaliditeta, koji su već dokazali kako njihov invaliditet nije zapreka za ispunjen život i uspješnu karijeru:⁹ **Helen Keller** (autorica, aktivist i predavač); **Stevie Wonder** (američki pjevač, pisac tekstova koji je svirao mnoge instrumente i producent); **Franklin Delano Roosevelt** (32. Predsjednik Amerike); **Louis Braille** (inovator i dizajner Brailova pisma); **Galileo Galilei**, **Claude Monet** itd.

Prvi kontakt s osobama/studentima s tjelesnim invaliditetom

Na početku bi smo željeli podsjetiti na nekoliko principa koje su od velike važnosti, a koje namjerno nismo spomenuli u općim pravilima ponašanja prema osobama koje imaju ovaj tip invaliditeta, ali profesori ih trebaju slijediti u komunikaciji s studentima koji imaju tjelesna oštećenja:

- Prilikom prvog susreta, iako preplavljeni onim što vide i razmišljanjem o vizualnom dojmu, profesor nipošto ne bi smio zaključiti kako taj student zbog tjelesnog invaliditeta ima također i umanjene/oštećene intelektualne sposobnosti. To su predrasude na temelju kojih profesori ne bi smjeli formirati svoj stav o tim studentima prema 'nekom zamišljenom ili procijenjenom stupnju razvoja' ovog pojedinca.
- Ne treba izbjegavati rukovanje kada se predstavlja student koji ima amputiranu ruku (ruke), kvadriplegiju (paralizu ruku i nogu) ili ima protezu/umjetnu ruku. Rukovanje se može napraviti dodirnom, rukovanje sa zdravom rukom ili što god da je bolje za osobe s invaliditetom.

---

⁹ <http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-blind.shtml>.

- Ukoliko profesor ili drugi student ima duži razgovor s osobom koja koristi invalidska kolica, preporuča se da i druga strana profesor/student sjedne. Na taj način se uspostavlja kontakt očima. Ukoliko obje osobe sjede izbjeci će se nepotrebno naprezanje osobe koja koristi invalidska kolica.
- Značajan je broj osoba s tjelesnim oštećenjima koje imaju potpune intelektualne sposobnosti i potencijale. Obzirom na to nema potrebe za adaptacijama u smislu nastavnog plana i programa. Ono što oni trebaju su optimalne prilagodbe unutarnjih i vanjskih prostora gdje se nastava odvija. Te prilagodbe se odnose na sljedeće:
  - Potpuno dostupan prostor izvan sveučilišta/fakulteta u smislu izgrađenih rampi po svim važećim normativima i standardima koje omogućuju normalan pristup i kretanje osobe u invalidskim kolicima, bez pragova i stepenica.
  - Potpuno dostupan prostor unutar zgrade uz upotrebu lifta kako bi osoba mogla samostalno dosegnuti i najviše katove.
  - Najmanje jedan, u skladu sa svim normativima i standardima potpuno pristupačan toalet koji omogućava nesmetan ulaz osobi koja koristi invalidska kolica, bez stepenica i pragova.
  - Ako postoje stepenice unutar same zgrade, iste trebaju biti opremljene rukohvatima.

Što profesor može učiniti kad neki od tih uvjeta nisu zadovoljeni?

Osim stalnih napora koji se poduzimaju zajedno s studentima s invaliditetom, svi kriteriji u odnosu na pristupnost u cijeloj zgradi moraju biti zadovoljeni od strane uprave sveučilišta, a profesori mogu također:

- napraviti prilagodbe na način da se sva predavanja, na kojima postoji student s tjelesnim invaliditetom održavaju u prizemlju,
- odabrati učionicu na kojoj ulazna vrata zadovoljavaju standarde širine potrebne za prolaz invalidskih kolica, kao i dovoljno prostora koji je potreban za propisno, samostalno manevriranje istim (ulaz, izlaz, prolazi),
- bez odlaganja osigurati poseban stol i stolicu za tu osobu kako bi se osjećala udobno tijekom nastave, naravno ako je to potrebno zbog prirode samog tjelesnog invaliditeta,
- provjeriti da postoji prilagođen toalet na tom katu, u slučaju da ne postoji takav provjeriti koji se može koristiti na dnevnoj bazi uz pomoć druge osobe,
- provjeriti da uvijek ima dovoljno mjesta u prvom redu učionice, tako da osoba koja koristi invalidska kolica može sjediti udobno tijekom nastave.

Iako nema posebne prilagodbe u nastavnom procesu, neovisno o tom, ispod je navedena lista prilagodbi koja se može koristiti i olakšati studiranje osoba s ovim tipom invaliditeta, kao na primjer:

- U situacijama kada student s invaliditetom nema osobnog asistenta, dok student s fizičkim invaliditetom ne nađe/dobije istog, profesor mu može dodijeliti drugog studenta iz iste grupe kao privremenog asistenta, koji mi pomaže prevladati sve barijere unutar i van zgrade. Taj student može dobiti dodatne kredite (ECTS) bodove za to¹⁰.
- Po završetku predavanja potrebno je imati papirnatu kopiju materijala, pripremljenih unaprijed, posebno ako se kroz predavanja diktira, jer osobe s tjelesnim invaliditetom mogu imati problema s motoričkim sposobnostima gornjih ekstremiteta, posebno prstima što može rezultirati time da vrlo sporo/teško mogu hvatati bilješke na predavanjima.

---

¹⁰ Već je poznat slučaj u Hrvatskoj, uvođenje kolegija 'Vršnjačke potpore' gdje studenti na različite načine upisujući taj kolegij pomažu drugim studentima s invaliditetom u svakodnevним studentskim situacijama.

- Dozvoliti upotrebu računala kao alternativnu zapisivanju, čak i ako ima hardware-ske i software-ke prilagodbe (glasovno zapisivanje teksta, predviđanje riječi, prilagodbe tipkovnice i miša, snimanje teksta¹¹.)
- U prošlosti su se testovi i ispiti provodili samo usmeno. Sada, zbog razvoja računalne tehnologije, osobe s tjelesnim invaliditetom su u poziciji odgovarati na ispite/testove bez poteškoća, neovisno o tom je li riječ o pismenom ili usmenom zadatku.
- Studenti s tjelesnim invaliditetom ne bi trebali biti oslobođeni pismenih ispita, jedino što je potrebno dati im dovoljno vremena da mogu odgovoriti na pitanja iz testa/ispita.
- Sve obavijesti koje mogu biti interesantne za ove osobe moraju biti oglašene na oglasnim pločama tako da su u razini očiju osoba koje se kreću u invalidskim kolicima ili nižim. I osim toga sve obavijesti trebale bi biti oglašene i na službenim web stranicama fakulteta/sveučilišta.
- Kad je za rad na nekom kolegiju potrebno puno rada van fakultetskog prostora (drugi fakulteti, laboratoriji, poduzeća, dvorane, sobe i sl.) omogućiti studentu s invaliditetom da ima laboratorijskog asistenta, ni u kojem slučaju studente ne bi trebalo potpuno osloboditi takve nastave i dati im bodove, bez da izvrše svoje poslove. Potrebno je potruditi se pronaći prostor i način da ti studenti izvrše svoje obveze kako bi nastava bila provedena.
- Laboratoriji, kao i ploče za pisanje koje su prilagođene trebaju biti osigurane.
- Prilikom izleta treba unaprijed sve isplanirati kako bi osigurala pristupačnost osobama s invaliditetom.
- Ovo se odnosi na sve vrste invaliditeta, ali je naglasak kod osoba s tjelesnim invaliditetom gdje treba osigurati dodatne napore za prisustvovanje nastavi, i zbog toga što ovi studenti upravo zbog fizičkih oštećenja ne ostaju nezapaženi od strane profesora.

Poznati ljudi koji su imali određeni tjelesni invaliditet:¹²

- ❖ Spina bifida: **Frida Khalo** (meksička slikarica); **Judy Woodruff** (šef Bijele kuće, dopisnik za NBC); **Jean Driscoll** (atletičar, profesionalni govornik) itd.,
- ❖ Cerebralna paraliza: **Geri Jewell** (glumac i komičar); **Christy Brown** (irski autor, slikar i poeta); **Chris Fonseca** (komičar) itd.
- ❖ Amiotrofične lateralne skleroze: **Mao Zedong** (kineski vojni i politički lider); **Lou Gehrig** (američki igrač bejzbola);
- ❖ Dječja paraliza: **Franklin Delano Roosevelt** (32. Predsjednik Amerike); **Mia Farrow** (glumica); **Frida Khalo** (meksička slikarica), **Wilma Rudolph** (američka atletičarka, prva žena koja je osvojila tri zlatne medalje na jednom Olimpijskim igrama);
- ❖ Korisnici invalidskih kolica: **Christopher Reeve** (glumac); **Franklin Delano Roosevelt**; **Stephen Hawking** (profesor).

Prvi kontakt s osobom/studentom s mentalnim oboljenjima i osobama s autizmom

Iako zbog prirode oštećenja, stupnja intelektualnog invaliditeta i drugih specifičnosti koji to prate, a kako je prethodno objašnjeno u Poglavlju 2., osobe s intelektualnim teškoćama, kao i osobe s autizmom u Makedoniji i Hrvatskoj, vrlo rijetko ili gotovo nikad ne dođu do razine visokog

---

¹¹ "Open the Windows", nevladina organizacija koja se bavi prilagodbama hardware i software za osobe s invaliditetom www.openthewindows.org

¹² http://www.disabled-world.com/artman/publish/article_0060.shtml

obrazovanja. Iako, postoje neke osobe koje su uspjele u tom i mi upravo zbog tog osjećamo dužnost objasniti kako komunicirati s tim osobama:

- Tijekom nastavnog procesa potrebno je koristiti jako zanimljive materijale koji mogu držati pažnju ovih studenata.
- Prezentacije uvijek trebaju biti kratke, konkretne i jasne uz upotrebu jednostavnih pojmova i izraza.
- Za objašnjavanje novih nastavnih predmeta preporuča se upotreba vizualnih pomagala kad god je to moguće.
- Metode demonstracije i prezentacije treba uvijek koristiti, a sam nastavne sadržaje i nastavne pojmove treba ponoviti nekoliko puta, tako da student može lako i brzo sjetiti se i usvojiti spomenute pojmove.
- Testovi i ispiti mogu biti usmeni i pismeni, a sama pitanja moraju biti pripremljena unaprijed prema individualnim sposobnostima studenta.
- Usmeni testovi bi često trebali uključivati objašnjenja, pomoć druge osobe u razumijevanju ili objasniti na jednostavan način od strane instruktora.
- Osobni asistent bi trebao biti kontinuirano prisutan tijekom procesa učenja ili profesor za specijalno obrazovanje, koji se angažira na zahtjev. Oni bi trebali djelovati kao TUTORI/MENTORI koji pomažu tim studentima u usvajanju nastavnih materijala.
- Nastava i održavanje ispita je složen proces koji zahtijeva komunikaciju i koordinaciju s roditeljima studenta, kao i s upravom sveučilišta/fakulteta u slučaju da situacija zahtijeva uključivanje stručnih timova.
- Studentima s psihičkim poteškoćama možda neće biti ugodno otkrivanje specifičnosti njihovog invaliditeta.
- U slučaju da je student spreman to otkriti, biti spreman na razgovor o tom kako invaliditet utječe na njega, njegovu akademski rad kao i o tom koje prilagodbe mogu biti korisne.
- Uz tretman liječenja i podršku, mnogi studenti s psihičkim poteškoćama su u mogućnosti upravljati svojim mentalnim zdravljem i koristima koje za njih ima obrazovanje.
- Ako student misli kako bi mu bilo potrebno savjetovanje za pitanja vezan s njegovim invaliditetom, potaknite ih da razgovaraju s Povjerenikom za osobe s invaliditetom.
- Ponekad studenti moraju provjeriti svoju percepciju situacije ili informacija koje su prezentirane na nastavi kako bi bili sigurni da dobro prate/da im je sve jasno.
- Slijed memorijskih zadataka, kao što su zadaci pravopisa, matematike i postupne upute mogu se lakše razumjeti ukoliko su podijeljeni u manje zadatke.
- Pospanost, umor, gubitak pamćenja i sporije vrijeme odgovora mogu nastati kao rezultat prepisanih im lijekova/terapije koju koriste.

Prilagodbe koje mogu pomoći studentima s mentalnim bolestima (mogu uključivati):

- Produženo vrijeme trajanja ispita
- Tiho, i bez smetnji mjesto za pisanja testa
- Ispit podijeljen u sekcije/dijelove između kojih je pauza za odmor
- Pomagač za hvatanje bilješki, čitač, snimanje nastave
- Upotreba računala ili pomoć u pisanju kod testova esejskog tipa

- Produženja, naknadne dopune, ili kasniji rokovi za slučaj kad je student duže spriječen zbog bolesti
- Određena fleksibilnost glede pohađanja nastave u slučaju da je student odsutan zbog zdravstvenih razloga
- Izmjena rasporeda sjedenja (blizu vrata ili u zadnjem redu učionice)
- Dozvoliti unos pića u dvorane, jer zbog terapije osobe mogu osjećati ekstremnu žeđ
- Upućivanje na savjetnika za pomoć pri upravljanju vremenom i vještinam učenja

Poznati ljudi s ovom bolešću:^{13,14}

- Epilepsija: **Hugo Weaving** (glumac); **Vincent van Gogh** (slikar); **Napoleon Bonaparte**, **Agatha Christie**; **Alexander the Great**; **Leonardo da Vinci**; **Alfred Nobel**; **Richard Burton**
- Opsesivno-kompulzivni poremećaj: **Charles Darwin** (prirodoslovac); **Jessica Alba & Cameron Diaz** (glumica); **Donald Trump**, **Nikola Tesla**, **Bill Gates** i mnogi drugi.

Studenti s deficitom pažnje/hiperaktivnim poremećajem (ADHD)

U nastavku će se dati lista razmišljanja i nastavne strategije koja bi se mogla biti korisna u rad sa studentima s ADHD:¹⁵

- Kako ti studenti često imaju problema s učenjem, učinkovita prilagodba mogla bi uključivati sve ono što je korisno za studente koji imaju problema s učenjem.
- Učinkovite nastavne strategije uključuju osiguravanje mogućnosti da u učenju koriste pomoć vizualnih, slušnih i drugih priručnih pomagala.

Prilagodba (može uključivati):

- Kopije bilješki pribavljenih od kolega/profesora
- Produženo vrijeme trajanja ispita
- Ispiti u tihom, neometanom okruženju
- Pauze tijekom ispita, ispiti podijeljeni na stranice ili dijelove
- Jasan raspored ispitnih sadržaja (pitanja/zadataka) na papiru
- Kalkulator, provjeru jezika, pojmovnik, čitač, i/ili pomoć u pisanju za vrijeme ispita
- Korištenje prazne kartice ili papira kako bi se pomoglo u čitanju
- Snimanje nastave ili upotreba laptopa za bilješke
- Snimani tekstovi ili materijali za nastavu
- Korištenje handouts-a i vizualnih pomagala
- Duže vrijeme za pripremu zadataka za vrijeme nastave kako bi ispravili tekstove, interpunkciju i gramatiku

---

¹³ <http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-ocd.shtml>

¹⁴ <http://www.celebrities-with-diseases.com/celebrities/bill-gates-richest-man-in-the-world-and-presumed-adhd-sufferer-2044.html>

¹⁵ http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/adhd.html

- Word procesor s korekcijom teksta/glasovnom korekcijom kako bi se ispravio tekst temelje povratne informacije slušatelja
- Instrukcije ili prezentacija na više od jednog načina
- Koncizne usmene upute
- Upoznavanje s nastavnim planom prije početka semestra

Iako su predavači i akademska zajednica ponekad suzdržani i rezervirani prema mogućnosti da osobe s ADHD mogu studirati. Međutim, poznati ljudi s ADHD-om su potvrdili da oni mogu imati zanimljive i uspješne karijere:¹⁶ **Justin Timberlake** (pjevač); **Jamie Oliver** (kuhar); **Will Smith** (pjevač i glumac); **Jim Carrey** (glumac); **Sir Richard Branson** (osnivač **Virgin**) i drugi.

Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju govornih smetnji

Kod tih studenata problemi se najčešće javlja kod praćenja nastavnih sadržaja, čineći se tako problemom, koji je ponajprije društvene naravi. Dakle, uloga profesora je u izgradnji pozitivnog odnosa između te osobe i drugih studenta. Pomoć i podrška također je potrebna za poticanje tih studenata na to kako biti neovisni u svom izražavanju i pokazati svoje prave sposobnosti i vještine.

Tumačenje novih nastavnih sadržaja zahtijeva posenu prilgodbu od strane profesora. Provjera znanja se obavlja isključivo pismenim putem, ali ne treba zanemariti ni usmeno ispitivanje kako bi se kod osobe poticao govor i njegov kontinuiran razvoj.

Prvi kontakt s osobama/studentima koji imaju emocionalnih problema i poteškoća u učenju

Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik R.M. broj 30/2000)¹⁷ ne uključuju još dvije vrste invaliditeta, a koje se karakteriziraju specifičnim problemima koji su vidljivi tijekom cijelog nastavnog procesa. To su osobe koje imaju **poteškoće u učenju** i osobe koje imaju **emocionalne probleme**. Zbog sve većeg broja ovakvih studenata, kao i nemogućnosti profesora da ih identificiraju neka oštećenja, pa se povećana pažnja nameće kao zahtjev. Ovdje će se prodiskutirati neke osnovne i korisne preporuke, koje mogu biti od velike pomoći u radu s tim osobama u procesu obrazovanja, i dosezanja njihovih uspjeha¹⁸.

1) Kontakt s osobama/studentima koji imaju emocionalne probleme¹⁹

Te osobe posjeduju određene karakteristike koje imaju negativan utjecaj na cijeli proces učenja, a to su:

- hiperaktivnost
- agresija
- nezrelo ponašanje
- teškoće u socijalizaciji

---

¹⁶ <http://www.parenting.com/gallery/famous-people-with-add-or-adhd>

¹⁷ Pravilnik o procjeni specifičnih potreba osoba s fizičkim i intelektualnim invaliditetom (Službeni vesnik R.M. broj 30/2000, str.1777-1779).

¹⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=1iTBu34HtBg&feature=share>

¹⁹ Интернет прирачник за професори од СОУ “Димитар Влахов“-Интернет издание Scribd. (Internal Guidelines for lecturers of the Special elementary school “Dimitar Vlahov”, internet edition, Scribd)

- depresija
- neobično ponašanje u normalnim okolnostima
- tendenciju da razviju određene strahove koji proizlaze iz obrazovnog okruženja

Tim studentima treba dozvoliti veću slobodu kretanja i zaokupiti ih interesantnim aktivnostima koje mogu zaokupiti njihovu pažnju.

Obrazovni program bi trebao biti usmjeren na to da upravlja njihovim kognitivnim sposobnostima, razvija njihove društvene vještine, podizanje svijesti o sebi i kreira pozitivan imidž o njima i kao i samokontrolu.

2) Kontakt s osobama/studentima koji imaju poteškoća u učenju²⁰

Poteškoće u učenju mogu biti manifestirane kao: neadekvatna sposobnost slušanja, razmišljanja, govora, koja se uglavnom odražava na čitanje i učenje – poznatija kao **disleksija**, slabija sposobnost pismenog izražavanja – **disgrafija** slabija sposobnost da se uči matematika i matematičko izražavanje **diskalkulija** i degradacija postojećih govora.

Snage studenata s disleksijom su dobar potencijal vizualnog, dobre prezentacijske sposobnosti, originalnost, kreativnost, intuitivno rješavanje problema, 'umjetnički' način razmišljanja, dobro razumijevanje globalnog kapaciteta. Dobri su u diskusijama i grupnim aktivnostima.²¹

Obično postoji razlika između postignuća osobe i njene/njegove inteligencije. Upravo zbog tih razloga, kada se radi s takvim studentima profesor bi trebao:

- Kreirati jedan individualan pristup radu, temeljen na prethodnim observacijama i vrednovanju studentovih stvarnih sposobnosti, motivirajući studenta kroz naglašavanje njegovih pozitivnih izgleda i potencijala, uz jačanje samopoštovanja, koje je kod osoba te dobi obično nedovoljno ili uopće nije razvijeno;
- Koristiti pomoćna sredstva u nastavi poput diktafona, vizualnih pomagala poput slika, ilustracija, modela i sl.;
- Primjenjivati metode demonstracije, ilustracije i predstavljanja, kao i primjene tehnika postupnog usvajanja novih nastavnih materijala;
- Koristiti kratke i jasne rečenice;
- Dogovoriti se o izvođenju ispita, u oba slučaja, pismenom ili usmenom, s konkretnim pitanjima, zahtjevima i asistenciju profesora;
- Koristiti materijale koji daju neposredne povratne informacije;
- Koristiti računalo kao alternativu i/ili pomoć pri izražavanju. Postoje određeni standardi za pisanje teksta na računalu, tako da je tekst prilagođen za osobe koje imaju disleksiju. Prilagodba uključuje sljedeće:
  - Koristiti fontove koji nemaju crtica ni obilježja na kraju.
  - Koristiti veličinu slova (font) 12 ili više.
  - Povećati razmak između redova (engl. line spacing) i između slova (engl. character spacing), koristiti podebljavanje (bold) i istaknut ispis, a izbjegavati font italic ili podcrtavanje (engl. Underline), jer primjena istih može stvoriti privid spojenih riječi;

---

²⁰ Дислексія (Dislexia) www.disleksija.rs.

²¹ Prilagođeno prema, Glavaš, L., urednik (2012), Zbirka priručnika 'Studenti s invaliditetom', Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

- Koristiti takav stil pisanja koji je karakteriziran kratkim rečenicama, izbjegavajući velike odlomke. Koristiti male odlomke, koji su odvojeni razmacima;
- Tekst poravnati na lijevu stranu;
- Potruditi se da tekst bude numeriran, i odvojen linijama;
- Koristiti rečenice koje su odvojene dvostrukim proredom, kao i rečenice koje počinju na kraju prethodnog reda;
- Koristi šire margine od standardnih;
- Koristiti sustav naslova i podnaslova tako da se ostave prazni prostori između dijelova/paragrafa.

Prezentacija informacija za tu grupu osoba/studenata

- Umjesto bijelog papira koristite papir u boji za prezentaciju informacija.
- Oblikovanje stranica treba biti jednostavno, ne preporuča se korištenje slika kao pozadine, kao ni više različitih fontova, jer to sve može čitanje učiniti težim.
- Letci ili posteri na kojima se oglašava neki događaj trebaju biti kreirani na takav način, da su osnovne informacije poput mjesta i vremena događanja grupirane zajedno.
- Letci su izvrsni kada se želi objasniti neki proces ili procedura, kad se objašnjava procedura korisnije je primijenit sustav numerirane liste, nego neprekinuti tekst.
- Nužno je objasniti što akronimi i riječi iz dijalekta znače, postaviti sadržaj na početku teksta, kao i indekse na njegovom kraju.
- Uvijek koristiti tekst ispisan na računalu, radije nego rukopis za obavijesti oglašene na oglasnim pločama.
- Kod ploča s nagibom, postaviti ih u vertikalni položaj jer se tako olakšava čitanje.
- Svi ovi standardi primjenjuju se i za osobe koje imaju oštećenje vida, odnosno, koje su slabovidne.

Dizajn web stranice

- Mora biti jednostavan, bez suvišnih i nepotrebnih informacija.
- Dobro je da web stranice budu tako dizajnirane da se mogu koristiti za offline čitanje, omogućuju čitatelju da bude svjestan na kojim stranicama je već bio i gdje je sad.
- Osobe koje imaju problema s čitanjem imaju problema i s tekstom koji se pomiče.
- Neki korisnici preferiraju crna ili modra slova, na bijeloj ili žutoj pozadini. Pitajte ih kako bi im bilo lakše pratiti.
- Fokusrajte se na jasnoću i točnost argumenata, ne na način na koji su izraženi.
- Ignorirajte njihove pravopisne i gramatičke pogreške
- Procijenite studentovo stvarno znanje, vaša procjena treba uključivati teme koje su predmet predavanja.
- Omogućite studentima da se izraze na način koji je najprihvatljiviji za njih, npr. pišu velikim slovima, ili ako im je potrebno da hvataju zabilješke na svom računalu.
- Trebaju najmanje 30% više vremena za pismene ispite, testove i praktične vježbe nego što je potrebno drugima.
- Kratki i brzi testovi nisu dobrodošli, za njih je najbolje usmeno ispitivanje, kad god to situacija/okolnosti dopuštaju.

- Pitanja koja imaju više točnih odgovora nisu preporučena, kao ni prepisivanje odgovora u list za odgovore, eseji su poželjni kao zamjena za druge oblike pismenog ispitivanja/testa.
- Kada studiraju strani jezik potrebno im je značajno duže vrijeme za čitanje nego ostalim studentima, čak do 50%.

Poznati ljudi koji su imali disleksiju: **Agatha Christie** (spisateljica); **Albert Einstein** (veliki mislilac); **Alexander Graham Bell** (izumitelj); **Cher** (pjevačica i glumica) itd.

4. POGLAVLJE:

Gledište stručnjaka

Autori: Daniela Stojanovska – Džingovska¹, Jerko Markovina²

Zbog heterogenosti razvojnih poremećaja i njihovog tretmana rad sa djecom/osobama s invaliditetom zahtijeva timski rad i multidisciplinarni pristup koji opet zahtijeva nekoliko različitih profila stručnjaka koji moraju biti uključeni³.

Svaka osoba s invaliditetom treba dobiti veliku pažnju i treba biti uključena u rani tretman kroz:

1. **Kućni rad s obiteljima⁴** –podrška u domu koju daje defektolog mora uvijek biti visoko profesionalna i zasnovana na timskom radu. Tim se sastoji od defektologa, socijalnog radnika i fizioterapeuta.
2. **Institucionalni rad** –rehabilitacija u savjetodavnim centrima ili predškolskim institucijama. Stručni timovi u savjetodavnim centrima obično uključuju i druge profile stručnjaka, kao što su: doktor – pedijatar, medicinske sestre, psihijatar, otorinolaringolog, zubar, fizijatar; ako je potrebno i drugi stručnjaci se pozivaju.

Program za profesionalni razvoj obrazovnog osoblja predstavlja integralni dio makedonskog nacionalnog programa za razvoj obrazovanja (2005-2015)⁵ gdje su specifične kompetencije profila stručnjaka regulirane u odnosu na dob i zrelost učenika i studenata. U ovoj publikaciji govorimo samo o radnim zadacima defektologa, psihologa i socijalnog radnika unutar sustava srednjeg i visokog obrazovanja.

Perspektiva stručnjaka defektologije i rehabilitacije

1) Opis rada i zadaće defektologa

- defektolog je uključen u implementaciju preporuka stručnog tima u vezi posebnog obrazovnog tretmana.
- defektolog primjenjuje mjerne instrumente tijekom promatranja i na osnovu rezultata i u skladu s preporukama tima, priprema individualni program rada za studente/osobe s invaliditetom koji se provodi tijekom obrazovanja u školi.

---

¹ Daniela Stojanovska – Džingovska, diplomirala defektologiju i rehabilitaciju, predsjednica Udruge studenata i mladih s invaliditetom – Skopje, Makedonija, e-mail: stojanovskad@gmail.com.

² Jerko Markovina, doktor znanosti iz područja psihologije je viši asistent na Sveučilištu u Zagrebu, Hrvatska: e-mail: jmarkovina@agr.hr.

³ Prof. Ajdinski Lj.: Didaktika ranog tretmana i predškolske edukacije djece s mentalnim problemima, Filozofski fakultet - Odsjek defektologije i rehabilitacije, Skopje, 1996.

⁴ Pojam “Patronažni rad u kućama” znači da specijalisti posjećuju domove osoba s invaliditetom i pružaju potrebne usluge.

⁵ www.mon.gov.mk. Nacionalni program za razvoj obrazovanja Republike Makedonije (2005 – 2015)

- Priprema plan i program rada u smislu određivanja sposobnosti i vještina osobe s invaliditetom, kao i razinu usvajanja vještina učenja i novih informacija.
- Vodi evidenciju rada i evidenciju priprema za rad.
- Priprema učenika/studenta/osobu s invaliditetom za uključivanje u organizirane radne grupe.
- defektolog se treba savjetovati s ostalim članovima stručnog tima.
- defektolog je aktivna veza između ekspertnih službi (pedagoško-obrazovne službe, fakultet/sveučilište, centar socijalnog rada, udruga invalida itd.) koje mogu pružiti prikladnu pomoć u vezi s radom defektologa i rezultatima tog rada.
- Sudjeluje u radu klasifikacijskih odbora za procjenu studenata/osoba s invaliditetom.

2) Specifične kompetencije defektologa

Specifične kompetencije defektologa kao stručnjaka unutar škole/sveučilišta ⁶ su strukturirane na tri razine:

Rad usmjeren na nadzor nastavnika

- Nadzor pristupa učitelja/profesora u radu s učenicima/studentima s invaliditetom;
- Nadzor metoda učitelja/profesora i sredstava rada s učenicima/studentima s invaliditetom;
- Nadzor učitelja/profesora u smislu zadovoljavanja potreba učenika;
- Stvaranje atmosfere za učenje;
- Praćenje kreativnosti i inovativnosti učitelja/profesora u njihovom radu s učenicima/studentima.

Rad usmjeren na nadzor stupnja integracije učenika/studenata s invaliditetom u obrazovni proces

- Identifikacija učenika/studenata koji trebaju stručnu pomoć;
- Podrška u adaptaciji;
- Emocionalno stanje – posebne obrazovne potrebe;
- Rad s djecom/studentima (individualno, grupno i u skupinama);
- Psihomotoričke vještine;
- Govor;
- Diskalkulija;
- Pokretnost i prostorna orijentacija;
- Braille pismo (za osobe s oštećenim vidom);
- Usmena komunikacija i znakovni jezik (za osobe s oštećenjem sluha);
- Interpretacija programa učenja.

Savjetodavne kompetencije defektologa

- Sudjelovanje tijekom pripreme programa rada; konkretizacija i operacionalizacija ciljeva i zadataka;
- Sudjelovanje u adaptaciji nastavnih materijala;
- Stručna specijalizacija učitelja/profesora koji rade s učenicima/studentima s invaliditetom;
- Rad na razumijevanju i toleranciji između učenika/studenata;

---

⁶ Nacionalni program razvoja obrazovanja u Makedoniji (2015-2015) www.mon.gov.mk, str. 353.

- Savjetovanje roditelja u odnosu na socijalizaciju učenika/studenata;
- Ostala stručna potpora roditeljima u suradnji s drugim stručnjacima;
- Informiranje društvene okoline o potrebama i problemima s kojima su suočeni učenici/studenti;
- Profesionalna orijentacija studenata u skladu s njihovim mogućnostima.

Perspektiva psihologa: Psihološke potrebe studenata

1) Psihološki principi i rad psihologa

Osnova ovih principa je bazirana na istraživanjima i identifikaciji kvalitete i kvantitete psiholoških aktivnosti, kao cjelina i u individualnim funkcijama. Cilj psiholoških principa je bolje upoznati osobnost svakog učenika/studenta/osobe s invaliditetom, tako da on/a može dobiti upute kako i na koji način prevladati probleme vezane uz invaliditet i prema tome uskladiti svoj stav prema realnosti. Psihološko značenje obrazovanja učenika/studenata s invaliditetom je u pomaganju njihovog puta kroz obrazovanje i olakšavanje prijelaza iz jedne okoline u drugu.

2) Opis rada i zadataka psihologa

- Psiholog je kao psihodijagnostičar odgovoran za odgovarajuću primjenu metoda i tehnika prikupljanja podataka od klijenta (dijagnoza i prognoza). Psihološki testovi trebaju biti primijenjeni na grupama prema kronološkom principu ili nekom drugom sistemu klasifikacije kriterija dijagnoze.
- Psiholog treba provesti procjenu psihopatološkog stanja i značenje simptoma, te njihov utjecaj na mentalno stanje i prilagodbu.
- Psiholog treba identificirati, otkriti i definirati probleme klijenta i dati doprinos u određivanju terapijskih indikacija i programa.
- Psiholog treba imati aktivnu ulogu u različitim oblicima psihoterapije i savjetovanja. Štoviše, on/a treba aktivno surađivati sa svim institucijama u svrhu pružanja optimalnih razvojnih uvjeta za osobe s invaliditetom.
- Psiholog treba raditi zajedno sa školskom psihološkom službom u organizaciji rada u području mentalne higijene i na stvaranju povoljnog okruženja za harmoničan razvoj i bolje rezultate učenja.
- Psiholog treba raditi zajedno sa centrom za socijalni rad u svrhu skrbi za sve osobe koje trebaju pomoć i socijalnu podršku.
- Psiholog treba provesti procjenu zrelosti učenika/studenata/osoba s invaliditetom i treba sudjelovati u radu odbora za klasifikaciju osoba s invaliditetom.
- Na zahtjev drugih institucija, psiholog treba pripremiti psihološke nalaze učenika/studenata/osoba s invaliditetom.
- Psiholog treba aktivno sudjelovati u timskom radu i po potrebi konzultirati druge stručnjake.

3) Specifične kompetencije psihologa

Specifične kompetencije psihologa unutar škole/sveučilišta⁷ su postavljene na tri razine:

Rad usmjeren prema nastavnicima

- Proučavanje psihološke klime unutar razreda/ studija gdje ima osoba s invaliditetom.
- Zajednički rad s učiteljima/profesorima u pružanju pomoći pojedinim učenicima/studentima.
- Poticanje evaluacije učenja.

Rad usmjeren prema studentima

- Rad s učenicima/studentima (individualno/grupno);
- Studenti ponavljači;
- Učenička/studentska pitanja;
- Nadareni učenici/studenti;
- Učenici/studenti s socijalnim problemima;
- Učenici/studenti s obiteljskim problemima;
- Učenici/studenti s osobnim problemima;
- Učenici/studenti s lošim rezultatima;
- Učenici/studenti s invaliditetom;
- Povremeno promatranje ponašanje studenata;
- Pružanje psihološke potpore učenicima/studentima;
- Identificiranje uzroka za promjene ponašanja;
- Pomoć studentima prve godine srednje škole u prilagodbi;
- Sudjelovanje u radu stručnog tima sa studentima završnih godina studija.

Psihološke kompetencije

- Graditi interpersonalnu i interetničku komunikaciju među učenicima/studentima unutar zajednice;
- Suradnja s medicinskom savjetodavnom službom;
- Savjetodavna podrška i rad s roditeljima.

Perspektiva socijalnog radnika: Rad i kompetencije socijalnog radnika

Obveze socijalnog radnika uključuje zaštitu djece, mladih i odraslih osoba (1) s invaliditetom, (2) u poremećenim obiteljskim odnosima i (3) poremećajima ponašanja. Socijalni radnik:

- provodi istraživanje o specifičnim pitanjima unutar škole/fakulteta;
- koordinira, istražuje, analizira i inicira suradnju u planiranju i organizaciji aktivnosti da bi se spriječila pojava nekih nepoželjnih socijalnih uvjeta;
- istražuje uvjete i uzroke koji su doveli do stanja da je potrebna socijalna pomoć.

---

⁷ Nacionalni program razvoja obrazovanja u Makedoniji (2015-2015) www.mon.gov.mk, str. 352.

- usmjerava svoje aktivnosti prema uspostavljanju kontakata s drugim institucijama i zajednički rad na provođenju potrebnih mjera u području socijalne i zdravstvene zaštite.
- radi na popravljajući mogućih ili postojećih sukoba u okolini.
- provodi socio-terapiju u skladu s individualnim ili općim programima za studente/osobe s invaliditetom u smislu primarne i sekundarne socijalizacije; ponekad ove osobe imaju potencijal postati sociopati s moralnim devijacijama i poremećajima ponašanja.
- istražuje socioekonomske potrebe osoba s invaliditetom registriranih u savjetodavnim centrima i druge osobe koje dolaze u centar, ako su njihovi problemi vezani uz loši socijalni i ekonomski status kao i pružanje pomoći u ostvarivanju njihovih socijalnih prava.
- pomaže i organizira smještaj u specijalizirane institucije u suradnji sa centrom socijalnog rada u općini ili gradu stanovanja.
- organizira individualni i grupni rad s roditeljima.
- obvezan je konzultirati se s drugim članovima stručnog tima za svaki pojedinačni slučaj.
- radi na definiranju programa za učenika/studenta.
- daje upute roditeljima u vezi rada sa studentom a po potrebi i samom studentu.
- sudjeluje u grupnom radu s roditeljima.
- sudjeluje u radu odbora za procjenu osoba s invaliditetom
- vodi dnevnik rada uključujući u njemu i pripreme za rad.
- obvezan je konzultirati se s drugim članovima stručnog tima usmenom komunikacijom ili pisanim izvješćem.

Uloga psihologa, socijalnog radnika i defektologa u definiranju profesionalne orijentacije učenika/studentata

Profesionalna orijentacija je najvažniji segment ili područje zanimanja psihologa, socijalnog radnika i defektologa, tj. tri profila stručnjaka koji se bave prijelazom iz srednje škole na sveučilište ili iz srednje škole prema zaposlenju. Profesionalna orijentacija općenito pokriva sljedeće karakteristike:

1. Profesionalna orijentacija je aktivnost pružanja pomoći glede zvanja/profesije, kao npr.:
  - Pružanje pomoći svim zainteresiranim stranama koje su izravno ili neizravno uključene u pitanja zanimanja ili obrazovanja.^{8,9}
  - Pružanje pomoći tijekom trajanja procesa profesionalne orijentacije.
2. Cilj profesionalne orijentacije je pružiti kandidatu vođenje u smislu upućivanja i predlaganja profesije s najboljim izgledima uspjeha.
3. Profesionalna orijentacija može biti organizirana i provedena samo uključivanjem i koordinacijom svih faktora koji su od pomoći.

Tri su faze u procesu profesionalne orijentacije:

---

⁸ Prof. Risto Petrov, predavanja, "Profesionalna orijentacija i obrazovanje osoba s mentalnim problemima", Skopje 1998.

⁹ Prof. Risto Petrov, 2007, Osobe s invaliditetom: "Profesionalna orijentacija, obrazovanje i zapošljavanje", Filozofski Fakultet, Sveučilište Sv. Kirila i Metoda, Skopje.

1. Pripremna faza;
2. Savjetovanje pri izboru zanimanja ili fakulteta;
3. Faza nadziranja napretka osobe.

1. Neke važne komponente **pripreme faze** i informacije o zanimanju/fakultetu uključuju:

1. Kratku prezentaciju i uvod za kandidata.
2. Pružanje informacija i prijedlozi za kandidata u smislu razvoja njegovih/njenih dominantnih obilježja i uvođenje u važna pitanja izbora zanimanja ili fakulteta.
3. Upoznavanje kandidata sa zanimanjem u kojem bi želio raditi ili fakulteta koji bi želio studirati.
4. Upoznavanje kandidata sa zahtjevima društvene zajednice glede tržišta rada i mogućnostima zaposlenja.
5. Zanimariti određene predrasude i neprilične stavove prilikom izbora zanimanja/fakulteta.
6. Stvoriti aktivan stav kod kandidata prema njegovom/njenom izboru zanimanja.

2. Tijekom **faze savjetovanja, u vrijeme izbora zanimanja ili fakulteta**, posebnu pažnju treba dati timskom radu koji ima vrlo specifičan tijek:

1. Provođenje početnog intervjua s kandidatom da bi se otkrile njegove/njene želje i prijedlozi;
2. Provođenje medicinskog pregleda da bi se utvrdile zdravstvene indikacije i kontraindikacije u vezi izbora zanimanja/fakulteta;
3. Provođenje psihološke evaluacije da bi se prikupili podaci o psihološkom stanju kandidata (intervju, test, upitnik);
4. Analiza svih podataka prikupljenih u priprema fazi (svjedodžbe, zapisi);
5. Obrada podataka, usporedba i prilagodba da bi se odredila dijagnoza i odredila zanimanja/fakulteti s najboljim izgledima za uspjeh kandidata;
6. Provođenje intervjua s kandidatom i informiranje o savjetima stručnog tima.

3. **Treća faza** tj. praćenje rezultata je opravdana iz nekoliko razloga:

1. Praćenje i kontrola napretka kandidata je potrebna da bi provjerili je li odabrano zanimanje/fakultet pogodan za kandidata. Stručni savjeti će vjerojatno pomoći ali nema apsolutne sigurnosti uspjeha u odabranom zanimanju/fakultetu.¹⁰
2. Čak i ako se čini da preporučeno zanimanje/fakultet nije pogodan za kandidata, daljnje praćenje i kontrola je potrebna da bi mogli poduzeti potrebne korake da bi se kandidat bolje prilagodio radnom mjestu ili fakultetu.
3. Praćenje i kontrola je također potrebna za promatranje mogućih grešaka i propusta i rješavanje ovih problema na vrijeme sprečava frustraciju osobe i omogućava poduzimanje koraka da bi se potpuno uklonili nedostaci i poboljšao proces profesionalne orijentacije.

Potrebno je da sva tri profila stručnjaka – psiholog, socijalni radnik i defektolog – budu obavezno prisutni tijekom osnovnog i srednjeg obrazovanja kao i tijekom visokog obrazovanja, bez obzira na dob i zrelost.

Profesionalna orijentacija je potrebna za nadzor i kontrolu cijelog procesa u visokom obrazovanju od početka do kraja određenog studija. Ako profesori na sveučilištu smatraju potrebnim konzultirati stručni tim u vezi sa studentom s invaliditetom koji ne pokazuje dovoljnu razinu vještina i želi promijeniti studij ili čak i fakultet, treba odmah nešto poduzeti zbog samog studenta. Na taj način će student na vrijeme dobiti upute u vezi s time koji fakultet bi bio najviše u skladu s njegovim/njenim sposobnostima.

---

¹⁰ Prof. Risto Petrov, predavanja, "Profesionalna orijentacija i obrazovanje osoba s mentalnim problemima", Skopje 1998.

Čak i kada studenti s invaliditetom imaju vrlo dobre rezultate potrebno ih je stalno pratiti, tako da mogu naći prikladno zaposlenje uzimajući u obzir njihove potencijale. Nažalost, usluge profesionalne orijentacije u Makedoniji imaju malo učinka. Zbog toga je potrebna potpuna reorganizacija i postavljanje novih standarda, metoda i načina rada.

Kako procijeniti treba li student profesionalnu pomoć? Upitnici za nastavnike o tome kako prepoznati studenta s poteškoćama u učenju

Pitanje “kako procijeniti treba li student profesionalnu pomoć?” je dijelom obrađeno u prethodnim poglavljima, tj. poglavljima 2 i 3 koja detaljno govore o klasifikaciji svih vrsta invaliditeta i njihovim karakteristikama te ispravnom pristupu kod prvog susreta s tim osobama. Stoga ćemo ovdje elaborirati samo najlakše načine identificiranja teškoća koje su nevidljive na prvi pogled, kao što su disleksija i kako ih prepoznati kroz jednostavne testove (upitnike).

1) Upitnik za disleksiju¹¹

1. Je li dijete/osoba često zbunjena, a da nije poznat razlog?
2. Pokazuje li nekonzistentnost u radu?
3. Ima li teškoća u pamćenju više uputa?
4. Radi li neuobičajene pogreške u čitanju i pisanju?
5. Ima li problema u prepisivanju audio materijala sa trake ili CD-a?
6. Ima li teškoća u matematičkim operacijama i učenjem matematike?
7. Jeste li iznenađeni količinom uložene truda u usporedbi s rezultatima?
8. Je li nespretni u nekim aktivnostima ali vrlo spretni u drugima?
9. Ponaša li se često kao zabavljač u grupi, ali izgleda kao da nije potpuno sretan/a?
10. Izgleda li da vas ne sluša?
11. Daje li dojam da je lijen/a i potpuno nezainteresiran/a za ono što govorite?
12. Daje li dojam da nije koncentriran/a i da nije u stanju održati pažnju duže vremena?
13. Ima li dobre i loše trenutke tijekom dana?
14. Izgleda li zbunjeno u prostoru i vremenu, posebice s odnosima lijevo i desno?
15. Je li značajno bolji/a u usmenom izražavanju?

2) Specifične indikacije povezane s teškoćama u čitanju

- Teškoće u povezivanju grafema i fonema tj. slova sa zvukom;
- Teškoće u povezivanju zvukova i slogova u riječi;
- Greške u strukturi, premještanje ili umetanje slova u riječi, zamjena sličnih slova (no - on)
- Zamjena fonetski sličnih slova kao b-p, d-t, itd.;
- Zamjena slogova (animal - aminal);
- Zamjena riječi i pogađanje;
- Izostavljanje slova i slogova te nepotrebno ponavljanje dijelova riječi;
- Teškoće praćenja niza koji se sastoji od brojeva i slova;

---

¹¹ Dyslexia - www.disleksija.rs

- Teškoće praćenja smjera čitanja iznad-ispod i lijevo-desno;
- Ponovno čitanje već započetog retka;
- Izostavljanje riječi i cijelih redaka;
- Čitanje riječi na više pogrešnih načina.

3) Specifične indikacije povezane s teškoćama u pisanju

- Teškoće u povezivanju grafema s fonemima tj. slovo sa zvukom;
- Zamjena sličnih slova;
- Zrcalno pisanje i crtanje slova;
- Pogreške u strukturi (dodavanje, umetanje i premještanje slova)
- Izostavljanje slova, dijelova riječi ili cijelih riječi;
- Osim teškoća s čitanjem i pisanjem, djeca s disleksijom često imaju probleme s učenjem matematike i matematičkim operacijama.

4) Simptomi disleksije kod odraslih: opći simptomi

- Nesklad između općih sposobnosti i jezičnih vještina;
- Promjene raspoloženja: dobri i loši dani;
- Zbunjenost – teškoće u obavljanju dnevnih poslova (rad i slobodno vrijeme);
- Slabo radno pamćenje;
- Nedovoljna točnost orijentacije u prostoru i vremenu (lijevo– desno ili istok - zapad)
- Teškoće sa poredanim informacijama (abecedni red, mjeseci u godini, tablice, popis uputa, rođendani);
- Teškoće u pamćenju vremena, neracionalnost u rasporedu vremena;
- Teškoće u percepciji rime;
- Teškoće u razumijevanju verbalnog humora;
- Teškoće u razgovoru, potrebno im je vrijeme da procesiraju i nađu točan izraz;
- Teškoće snalaženja u prostoru i vremenu;
- Nepravilna i uglavnom loša percepcija sebe te nisko samopouzdanje (lijen sam i nemaran).

5) Simptomi povezani s teškoćama u učenju i obrazovanju

- Sporost i nesigurnost kod čitanja, posebice kod čitanja na glas;
- Teškoće u razumijevanju pročitano što rezultira donošenjem krivih zaključaka;
- Teškoće u dekodiranju novih nepoznatih riječi, pojmova i činjenica;
- Kratkotrajno pamćenje naučenog i teškoće u nalaženju tema koje su već obrađene;
- Loše strategije prijenosa znanja i informacija u dugoročno pamćenje, nesposobnost brzog pisanja, posebice diktata jer osobe s oštećenim sluhom ne mogu slušati i pisati u isto vrijeme;
- Teškoće samostalnog pisanog izražavanja (loše povezivanje ideja i koncepata, siromašan vokabular te gramatika i sintaksa);
- Teškoće u organizaciji materijala koji se uči;
- Teškoće s rukopisom (neuredan i nečitljiv)
- Tendencija korištenja kalkulatora;

- Teškoće u generalizaciji i primjeni novih vještina;
- Problemi tijekom rada u bučnoj okolini;
- Potreba za ponavljanjem informacija nekoliko puta;
- Zbog sporog čitanja i slabog razumijevanja osobama s poteškoćama učenja stalno nedostaje vremena za obavljanje posla i često kasne.

5. POGLAVLJE:

Gledište osobe/studenta s invaliditetom

**Autori: Irena Bojmalieva¹, Aneta Lambevaska²,
Biljana Manevska³, Raul Kevrić⁴,
Koordinatorice: Daniela Stojanovska – Džingovska⁵ and Ivana Bilić⁶**

Osobna iskustva, perspektiva i prijedlozi studenta s oštećenjem vida

Diplomirao sam na Pravnom fakultetu “Justinijan Prvi” – Skopje, na Sveučilištu Sv. Kirila i Metoda u Skopju s prosječnom ocjenom 8,50 i trenutno sam upisan na poslijediplomski studij na istom fakultetu sa za sada svim položenim ispitima u skladu s programom i postigao sam najveće moguće ocjene (10,00). Kao student s potpunim oštećenjem vida ovdje iznosim svoja iskustva i prijedloge u odnosu na osobe/studente s oštećenjem vida u visokom obrazovanju.

1) Dostupnost fakulteta

- Svaka učionica, profesorski ured i ostale prostorije s brojčanim oznakama, opisom sobe i imenom profesora, bi trebali obavezno imati oznaku na Braille pismu. Kad bi sve sobe imale oznake na Braille pismu, studenti s oštećenjem vida ne bi morali uvijek pitati kolege za pomoć da ih otprate do učionice ili profesorovog ureda. Na početku studija sam trebao više pomoći od kolega i kad sam ih tražio pomoć oni su je nesebično pružili. Pošto imam dobru prostornu orijentaciju, tijekom studija sam naučio raspored prostorija na fakultetu i tako postao neovisniji u kretanju. Ipak, kolege mi još uvijek pružaju pomoć koju ja rado prihvaćam.
- Što se tiče čitaonice i knjižnice, obavezno je imati barem jedan kompjuter prilagođen osobama s oštećenjem vida. Dovoljno je imati **generator govora** ili instalirati **čitač ekrana** na kompjuter. Na taj način, jedan od najvećih problema slijepih osoba će biti riješen.
- Jedan od najznačajnijih problema studenata s potpunim oštećenjem vida je povezan s pohađanjem nastave. Naime, za razliku od studenata bez oštećenja vida koji mogu raditi bilješke tijekom predavanja, to je teško za studenta s oštećenjem vida. Ova prepreka bi se mogla lako ukloniti ako student ima simač zvuka i ako mu se dozvoli da snima predavanja.

---

¹ Irena Bojmalieva, student na Pravnom fakultetu Sveučilišta Sv. Kirila i Metoda u Skopju; osoba s potpunim oštećenjem vida, e-mail: bojmalieva.irena@gmail.com.

² Aneta Lambevaska, student na Fakultetu prirodnih znanosti i matematike Sveučilišta Sv. Kirila i Metoda u Skopju; osoba sa značajnim oštećenjem sluha, e-mail: aneta_lmb@yahoo.co.nz.

³ Biljana Manevska, diplomirala na Filozofskom fakultetu, Odsjek engleskog jezika i književnosti na Sveučilištu Sv. Kirila i Metoda u Skopju; osoba s potpunom paralizom nogu, koristi invalidska kolica, e-mail: bibismith@yahoo.com.

⁴ Raul Kevrić je diplomirao na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, bio je kolumnist za e-Balkan, ali je nedavno ostao bez posla. e-mail: raul.kevric@mail.inet.hr.

⁵ Daniela Stojanovska – Džingovska, diplomirala defektologiju i rehabilitaciju, predsjednica Udruge studenata i mladih s invaliditetom – Skopje, Makedonija, e-mail: stojanovskad@gmail.com.

⁶ Ivana Bilić, dr.sc. ekonomije, Ekonomski Fakultet Sveučilišta u Splitu, Hrvatska, e-mail: ibilic@efst.hr, ivanab13@yahoo.com.

S druge strane, ova opcija je upitna jer neki profesori ne žele biti snimani. Zbog toga je vrijedno napomenuti svim profesorima koji imaju studente s oštećenjem vida da dozvole snimanje predavanja i tako pomognu u svladavanju gradiva. Drago mi je da su tijekom mog dodiplomskog studija mnogi profesori dozvoljavali snimanje. Samo jedan ili dva profesora nisu dopustili da se njihova predavanja snimaju.

- Što se tiče priprema za ispite to je povezano s gore navedenim tj. najbolje je kada student ima kompjuter prilagođen njegovim/njenim potrebama s instaliranim generatorom govora. Na taj način profesori mogu poslati ispitne materijale e-mailom tako da studenti mogu biti potpuno neovisni u procesu učenja i pripreme za ispit. Moje iskustvo u pripremanju ispita je bilo komplicirano jer je svaki ispit morao biti snimljen na CD. Morao sam kupiti svaku knjigu koja je onda bila snimljena za mene. Veliki je doprinos “Udruge slijepih u Makedoniji” u vezi snimanja ispitnih materijala, ali moram spomenuti i pomoć kolega i prijatelja. Svi materijali su snimljeni u profesionalnom studiju Udruge slijepih. Moji kolege i prijatelji su “čitali” ispitni materijal, u početku bez ikakve naknade kao gestu dobre volje, a poslije je Udruga slijepih dala kompenzaciju iz njihovog budžeta i platila simbolički iznos od 120 denara za sat čitanja. Danas je taj problem davna prošlost. Sada mi profesori šalju ispitne materijale putem e-maila što mi omogućava potpunu neovisnost. Za to sam zahvalan mojim profesorima i onima koji su mi omogućili korištenje čitača ekrana.
- Kod polaganja ispita trebaju vrijediti ista pravila kao i za ostale studente. Profesori trebaju biti pravedni i dostupni za konzultacije. Trebaju uzeti u obzir da je studentima s oštećenjem vida potrebno više vremena za pripreme jer im netko mora čitati materijale ili moraju koristiti “čitač ekrana”, što također zahtijeva više vremena.
- Da bi se realistično moglo ocijeniti studenta s oštećenjem vida u skladu s njegovim/njenim postignućima, bilo bi dobro da student polaže usmeni ispit, u skladu s pravilima koja vrijede za sve studente, pred svima koji su prijavili ispit. Time se izbjegava neugodna situacija za studenta i profesora i mogućih aluzija na više ocjene zbog invaliditeta.
- Što se tiče pristupa studentskoj službi, predlažem da obavijesti na oglasnim pločama budu napisane na Braille pismu. Prema mom iskustvu kolege su mi uvijek pročitali ove obavijesti, najave ispita i druge informacije. Isto tako, moram istaknuti da kad god sam pitao zaposlenike studentske službe, dobio sam točne informacije.
- Što se tiče društvenog života na fakultetu, obično idemo na kavu ili doručak u pauzama predavanja. Bilo bi dobro kad bi jelovnici bili napisani i na Braille pismu, što bi pomoglo studentima s oštećenjem vida. Ista stvar bi se mogla uvesti i u druge kafiće i restorane. Treba spomenuti da su neki restorani u Skopju već prihvatili ovu praktičnu metodu.

2) Dolazak/odlazak sa fakulteta

- Odlazak na fakultet i povratak kući je veliki izazov za slijepu osobu. Problem počinje u trenutku kada napuste svoj dom. Naime, da bi došli do fakulteta studenti moraju ići na autobus i na putu se suočavaju s mnogim neugodnim situacijama kao na primjer u slučaju da iako osoba ima dobru prostornu orijentaciju, ne može biti siguran/na postoji li nekakva prepreka na putu.
- Na autobusnoj stanici moraju pitati ljude da ih upozore kad stigne njihov autobus. Nažalost, u našem gradu ni državi nema stanica sa glasovnom najavom dolaska autobusa. U razvijenim zemljama dolazak autobusa se najavljuje glasovno, tako da se osobe s oštećenjem vida mogu kretati neovisno i bez problema.
- Rješavanje problema dolaska/odlaska s fakulteta za osobe s oštećenjem vida zapravo znači rješavanje postojećeg prometnog i infrastrukturnog kaosa. Osobno me najčešće prate kolege i prijatelji. Nažalost, još uvijek se ne mogu kretati sam.

3) **Smještaj i dostupnost u studentskim domovima**

- Domovi za studente trebaju biti prilagođeni i dostupni za osobe s oštećenjem vida. Treba im pružiti smještaj u jednokrevetnim ili dvokrevetnim sobama.
- Potrebno je da se software sa glasovnim najavama instalira u liftove što bi pomoglo osobama s oštećenjem vida da se sami snalaze i da ne moraju pitati na kojem su katu u trenutku zaustavljanja. Posebno je to problem ako je osoba sama u liftu. Sve tipke u liftu bi trebale biti označene na Braille pismu što bi pomoglo u snalaženju. To nažalost nije slučaj u našim studentskim domovima.
- Svi znakovi, oznake, imena i brojevi bi trebali biti napisani na Braille pismu što bi omogućilo osobama s oštećenjem vida da se lakše kreću po kampusu i studentskim domovima.

Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s oštećenjem sluha

Diplomirala sam na Fakultetu prirodnih znanosti i matematike Sveučilišta Sv. Kirila i Metoda u Skopju i trenutno sam posljediplomski student na istom fakultetu i pokušat ću elaborirati nekoliko pozitivnih kao i negativnih iskustava u mom dosadašnjem obrazovanju. Da bi se olakšala komunikacija s osobama oštećenog sluha, preporučila bih profesorima sljedeće:

- Prvi i najvažniji korak je jednak odnos prema studentima s oštećenjem sluha. U suprotnom može doći do problema u komunikaciji između samih studenata te između studenata i profesora.
- Ako profesor primijeti da student ima poteškoća u praćenju tijekom predavanja, profesor treba odmah prekinuti predavanje i pokušati uspostaviti kontakt, popričati o problemu i naći rješenje da bi se riješile teškoće u vezi s praćenjem predavanja. Preporuča se da sama osoba pristupi profesoru i iznese svoj problem. Ipak, u balkanskom mentalitetu nije lako preći preko nekih ograda i studenti rijetko pristupaju i govore o svom problemu. Nažalost, svjesnost o ovom pitanju je još vrlo niska i previše pitanja nije riješeno. Okolina općenito, fakultet i većina kolega i profesora s kojima student s oštećenjem sluha dnevno komunicira pridonose kompleksnosti ovog pitanja. Zbog tih razloga oni imaju najveću odgovornost uspostavljanja korektnog odnosa i pristupa koji će rezultirati inicijativama rješavanja svakodnevnih problema.
- Preporučila bih da profesor razgovara sa svojim kolegama u vezi problema studenta s oštećenjem sluha i da zajedno nađu rješenje kako bi olakšali tijek studija. Time profesor također pomaže sebi u olakšavanju zajedničkog rada i komunikaciji sa studentom.
- Profesor bi trebao pokazati da je spreman/na na suradnju. Na taj način će se student osjećati slobodan da mu/joj se obrati u vezi s problemom i preprekama s kojima se suočava u obrazovnom procesu. Sve to će pridonijeti boljoj i lakšoj suradnji.
- Ni u kojem slučaju ne treba krenuti od osjećaja sažaljenja, prezira, ruganja, ili popuštanja u davanju ocjena. Baš suprotno, potrebno je studente s oštećenjem sluha dati jednaku priliku da pokažu svoje znanje i ne sumnjati u njihovu sposobnost da je sposoban/na završiti studij. Zapravo, preporučujemo potpuno jednak tretman kao i prema svim ostalim studentima.
- Tijekom predavanja, poželjno je da student s oštećenjem sluha sjedi naprijed da može bolje pratiti, a govor profesora treba biti jasan, normalnog intenziteta, razgovijetan; uvijek usmjeren prema studentu koji onda može pratiti pokrete usana. Sve to treba obaviti na uobičajen način bez potrebe isticanja pred drugim studentima. Također je poželjno ponuditi studentu s oštećenjem sluha konzultacije nakon predavanja da se tako razjasne moguće prepreke ili nejasnoće.

- Tijekom ispita, bilo da se radi o pismenom, usmenom ili praktičnom, preporučamo da se studenta s oštećenjem sluha tretira jednako kao i sve ostale studente. U slučaju pismenog ispita to ne bi trebao biti problem; a kod usmenog ispita profesor treba obratiti pažnju ima li student teškoća u razumijevanju. Profesor treba ponoviti pitanje nekoliko puta i biti strpljiv te dopustiti studentu da pokaže znanje bez pomaganja. Iz mog iskustava na usmenim ispitima sam dobila pisani koncept da bi pripremila odgovor na vrijeme, isto kao i drugi studenti.
- Ni u kojem slučaju profesor ne smije dozvoliti da student zlorabi svoj problem (invaliditet). Iskustvo profesora će pomoći u određivanju zaslužuje li student proći ispit ili ne i sa kojom ocjenom.
- U slučaju kada se pripremaju prezentacije tijekom predavanja, kao metoda podizanja razine znanja i vještina studenta i koja jer dio konačne ocjene za taj predmet, nikad se ne smije izuzeti studenta s oštećenjem sluha jer to možda ne bi mogao obaviti. Baš suprotno, dodjeljivanjem zadataka se potiče studenta i pokazuje da ih tretirate jednako kao i ostale studente.
- Isto vrijedi i za sve ostale aktivnosti tijekom nastave kao što su pisanje seminara, pohađanje seminara, konferencija, simpozija, kongresa, aktivnosti u znanstvenim društvima, pisanje znanstvenih radova itd. Sve ove aktivnosti doprinose osjećaju studenta da može pokazati svoje znanje i vještine te proširiti i usavršiti se u području koje ga/ju zanima.
- Profesor treba uvijek imati na umu da suočavanje s oštećenjem sluha nije lagan zadatak. To je vrlo zahtjevan i izazovan proces i afirmativan stav i pomoć će dati potrebnu podršku kao ljudskom biću i kao zadaću profesora.
- Treba uvijek imati na umu da postoje i različiti studenti s različitim stupnjem spremnosti za učenje. Profesori, kao profesionalni edukatori, su oni koji procjenjuju ima li student potencijal i sposobnosti za studij ili ima prosječne intelektualne sposobnosti. Ipak, treba znati da ako je student s oštećenjem sluha već došao do razine visokog obrazovanja da to ukazuje da je sposoban/na da nastavi s daljnjim obrazovanjem. Profesor, kao intelektualac i ljudsko biće treba pomoći budućem kolegi da nađe što bolji put prema uspjehu u životu.

Ovo je realna životna priča i iskustvo u kojem sam usprkos svom invaliditetu uspjela diplomirati i trenutno sam na postdiplomskom studiju.

Od rođenja koristim slušna pomagala u oba uha. Pripadam grupi ljudi s težim oštećenjem sluha u rasponu od 60 do 80dB, a oštećenje se dogodilo prije razvoja govora tj. osobe koje su razvile govor tek kroz intenzivan rad i surdoaudiološki tretman. Desetogodišnja intenzivna rehabilitacija na Institutu za slušanje, govor i glas – Skopje mi je pomogla u razvoju govora i postizanju dobrih rezultata u dosadašnjem obrazovanju. To ne bih mogla postići bez pomoći moje majke koja mi je pomogla naći ispravan put u životu i bez nje ne bih bila ono što sam danas. Zahvaljujući njenoj ogromnoj podršci, strpljenju i ljubavi, ja predstavljam uspjeh za nju, obitelj i za sebe samu. Svaki roditelj želi najbolje za svoje dijete, ali ipak ne mogu reći koliko mi je njena nepresušna energija i strpljenje pomogla da se razvijem u normalnu osobu; da budem prihvaćena od društva uz podršku obitelji u prvom redu, a zatim i od prijatelja, kolega, učitelja i profesora. Nije dovoljno reći HVALA i nema riječi kojima se može opisati krivudava cesta od dana mog rođenja do danas.

Iskreno se nadam da će ovo potpoglavlje koje sam napisala kao osoba s određenim problemom pomoći i olakšati pristup studentima s oštećenjem sluha.

Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s fizičkim oštećenjem

Mnogo godina je prošlo od vremena mog studiranja na Filozofskom fakultetu, Odsjeku za engleski jezik i književnost Sveučilišta Sv. Kiril i Metod u Skopju i drago mi je da su se od tada mnoge stvari promijenile na bolje. Govorim ovo kao osoba koja stalno koristi invalidska kolica zbog potpune

paralize donjih ekstremiteta. Za vrijeme mog studiranja na Filozofskom fakultetu zgrada je bila potpuno nepristupačna (srećom to danas nije više tako) za osobu u kolicima osim ako bi netko pomogao s usponom uz brojne stepenice izvan i unutar zgrade.

Moja upornost i velika nesebičnost mojih roditelja nisu dopuštale da prepreke u vidu stepenica, uskih vrata, nedostatka prilagođenih WC-a, budu zapreka u nastavku studiranja i konačno u završavanju studija.

Moram spomenuti da sam bila vanredni student jer je to bila jedina moguća opcija za mene kao stanovnika drugog grada. Zbog toga mi je jedan od najvećih problema –kao osobi s težim tjelesnim oštećenjem u invalidskim kolicima – bio nedostatak uvjeta u javnom prijevozu u našoj zemlji. Srećom taj problem nije toliko izražen u Skopju jer onedavno postoje niskopodni autobusi, koji značajno olakšavaju život ovih osoba glede prijevoza. To nažalost nije slučaj u drugim gradovima tako da moram koristiti auto jer javni prijevoz (vlak, autobus) apsolutno nisu prilagođeni ovoj kategoriji populacije. Ovo nije samo dokaz diskriminacije nego je i financijski teže za osobu s invaliditetom. Trošak putovanja vlakom ili busom je mnogo manji nego automobilom.

Na fakultetima trebaju postojati označena parkirna mjesta za invalide koja su određene širine tako da se vrata mogu potpuno otvoriti i da osoba može sigurno ući i izaći iz automobila. Ovo ističem zato jer je vrlo teško za osobu u kolicima ući u auto ako je prostor između njihovog i susjednog auta ne dopušta da se vrata potpuno otvore, a to je česta pojava kod parkiranja u našoj okolini. Mnogo puta sam bila u situaciji da je vozačka strana mog auta bila blokirana drugim autom pa sam morala zamoliti nekoga da mi pomakne auto da mogu ući na vozačko mjesto. Stoga, ako primijetite znak invalida na autu, parkirajte na način da ostavite dovoljno mjesta da osoba u kolicima može pristupiti do svog auta bez problema.

Također treba spomenuti brojne arhitektonske barijere s kojima se suočavamo u svakodnevnom životu, posebno na ulicama gdje ne postoje uređene staze, pločnici s visokim rubovima, često s mnogim preprekama na putu, npr. ako su radovi na cesti ili je ulica prekopana a ne postoji rezervna staza za sve građane a posebno one s invaliditetom (slijepi, nepokretni). U zaključku, ako osoba u kolicima odluči doći na fakultet samostalno, to ne bi bilo moguće ako nema prometne infrastrukture, a to je s malim brojem iznimaka, najčešći slučaj u Republici Makedoniji.

Kad se sve navedeno uzme u obzir, moji prijedlozi i preporuke za bolji pristup studentima s fizičkim oštećenjima, posebno onima koji koriste kolica bi bili sljedeći:

- Prije svega, u vezi fizičke pristupačnosti zgradama – ako na ulazu postoje stepenice, mora postojati i pristupna rampa u skladu s normama i standardima tako da osoba koja koristi kolica (ručna ili električna) može sigurno i bez puno napora ući u zgradu fakulteta. Strma rampa može biti nesigurna pa čak i opasna za osobu koja se penje koristeći se samo rukama. Također je dobro da s jedne strane rampe postoji rukohvat određene visine što bi bilo korisno i za osobe koje koriste štake.
- Adaptirani liftovi i platforme na stepenicama da bi se moglo pristupiti svim sobama unutar zgrade za osobe u kolicima.
- Ulazna vrata i sva ostala vrata koja su dovoljno široka i laka za otvaranje da bi se izbjegle ozljede ako osoba ne može brzo reagirati ukoliko se vrata iznenada zatvore, ili vrata koja se ne otvaraju dovoljno široko ili treba puno napora za otvaranje.
- Neometan pristup svim prostorima unutar zgrade, učionice/ amfiteatri/ profesorski uredi / knjižnice/ laboratoriji/ studentska referada/ kantina itd.
- Adaptirani WC - dovoljno široka vrata, držači na jednoj strani, dovoljno mjesta za okretanje i dovoljno privatnosti.

- Učionice/ amfiteatri / knjižnice/ laboratoriji s dovoljno mjesta za osobu u kolicima da se neometano kreće. Također, stolovi trebaju biti određene visine da osoba može udobno sjediti bez potrebe da se nagine i napreže bez razloga.
- Police u knjižnicama ili laboratorijima nisu sve dostupne, neke su postavljene visoko i to može biti velika prepreka ako ne postoje klizeći mehanizmi ili platforma za podizanje; ako ne postoje, onda se može koristiti pomoć kolega ili zaposlenih da pomognu osobi u kolicima da dobije željeni predmet, knjigu ili materijal smješten na visokim policama.
- Što se tiče dostupnosti, imala sam iskustvo da je jedna profesorica inzistirala da se ispit održi na višem katu; ostali profesori čiji su uredi bili na višim katovima su bili vrlo fleksibilni i kad god sam polagala ispite– pokazali su dobru volju i organizirali ispit na prizemlju. Naravno, nikakvih drugih ustupaka na račun mog invaliditeta nije bilo.
- Ako su ispunjeni svi uvjeti u vezi dostupnosti neće biti značajnijih problema da osoba u kolicima dođe na fakultet, pohađa predavanja i polaže ispite (iako moram spomenuti da osobe s kvadriplegijom ili grčevima mogu imati teškoća s motoričkim vještinama, posebice rukama pa im treba dati više vremena za pisanje).
- Ako provodite više vremena s osobom koja koristi kolica, bilo bi dobro da sjednete i tako pokažete poštovanje i pažnju.
- Ako student dolazi iz drugog mjesta i želi živjeti u studentskom domu umjesto da putuje (zbog nedostatka pristupačnog javnog prijevoza) potrebno je da dom ima ista obilježja dostupnosti koja su već spomenuta (pristupna rampa, široka vrata, krevet određene visine, idealno u visini kolica, adaptirani WC i kupaonica u sobi, ormar s niskim policama, prekidači na niskom mjestu, itd.)
- Ako vidite osobu u invalidskim kolicima koja ima nekakav problem, ponudite pomoć i pričekajte da je ljubazno prihvati ili odbije. U slučaju prihvatanja, pitajte kako najbolje i najsigurnije pomoći, jer on/a zna najbolji način, tehniku, snagu koja je potrebna da se izvede određena aktivnost bez problema (primjerice uspon uz stepenice ili stavljanje kolica u auto). Ako vas osoba pristojno odbije, prihvatite to bez žaljenja. Ne inzistirajte na pomoći jer je normalno da osoba koja koristi kolica zna je li sposobna prevladati zapreku ili nije.
- U mom dugom iskustvu kao osoba koja redovno koristi kolica u svakodnevnim aktivnostima kod kuće i vani, bila sam u više situacija da tražim ili mi bude ponuđena pomoć: (1) od ljudi koji žele pomoći ali ne znaju kako – lako je reći i razumjeti upute, samo je potrebno objasniti kakvu pomoć trebam; (2) oni koji žele pomoći ali sami imaju neki zdravstveni problem (diskopatija, srčani problem); i, naravno (3) ima onih koji ne žele pomoći, što je sasvim u redu.
- Ljudski je tražiti pomoć, kao što je ljudski prihvatiti ili odbiti ponuđenu pomoć. Svi smo se ponekad našli u sličnoj situaciji, bez obzira na invaliditet. Međutim, normalno je poštovati želje osobe s fizičkim invaliditetom (ili bilo kojim drugim oštećenjem) da zadrži svoju neovisnost, slobodu i privatnost, a to je samo moguće podizanjem svjesnosti kod ljudi. Nakon toga je potrebna promjena okoline gdje je to moguće, posebice kod podizanja novih zgrada bez obzira jesu li to zdravstvene, obrazovne ili društvene institucije ili u području sporta, zabave i društvenog života.
- Profesori, ne suzdržavajte se od kontakta s osobom koja ima fizičko oštećenje, to je vaša odgovornost kao edukatora.

- Dragi studenti, iskoristite priliku da upoznate kolege s invaliditetom, uključujući osobe u kolicima. Uvjeren sam da ćete se ugodno iznenaditi u mnogim slučajevima i imat ćete priliku vidjeti da izgled ne odražava uvijek stvarnu bit koju nosimo u sebi. Bilo koja situacija se može nadići, potrebno je samo malo zdravog razuma i praktičnosti, a većina osoba s fizičkim oštećenjima to posjeduje, vjerujte mi.

Osobno iskustvo, perspektive i prijedlozi studenta s višestrukim invaliditetom

” Dobar dan, kako ste?”⁷

Često dobivam kritike od raznih ljudi koji tvrde da se ne ophodim dobro s ljudima koji mi na cesti nude pomoć, a i općenito da nisam sklon kurtoaznim razgovorima o vremenu. Pišem ovo iz potrebe da prikazem neke od tih situacija iz svoje perspektive, jer ljudi to pomalo nepravedno povezuju s nepristojnošću, ili čak snobizmom.

Jedna od specifičnosti mog kretanja je i to da se, iako uglavnom hodam bez nekog napora, ne mogu zaustaviti bez da se uhvatim za nešto, ili to mogu samo uz maksimalnu koncentraciju. Inače, kad stanem, padam. Nedavno sam putovao u Zagreb, a kako mi tetka radi u kiosku na riječkom autobusnom kolodvoru, vidjela me i doviknula mi nešto. Ja sam prošao pored kioska, rekao "Bok!", nastavio hodati i ušao u autobus koji je upravo stao na peron. Kad sam se vratio u Rijeku, dočekala me priča o tome kako se tetka žalila što ju nisam srdačnije pozdravio.

A evo što se zapravo dogodilo: U tom trenutku sam u mislima već bio u Zagrebu, nisam ni primijetio pored kojeg kioska prolazim, niti očekivao da će me netko zazvati iz tog pravca. Kad sam ju primijetio, jedini način da se dovoljno brzo zaustavim je bio da se bacim na kiosk i porušim sve novine. Procijenio sam da to baš nije pametno.

Zaustavio sam se tek kad sam se uhvatio za ulazna vrata autobusa. Tad sam se mogao vratiti natrag, i pronaći neku točku u prostoru s koje bih mogao razmijeniti nekoliko riječi s tetkom, ali da prostite, već sam bio unutra, i nije mi se dalo.

Činilo mi se to kao prevelika gnjavaža da bih odgovorio na pitanje "Kako si?", koje mi može postaviti i idući put kad me vidi u nekoj spretnijoj situaciji. To mi se relativno često događa s nekim poznanicima koji me vide u gradu pa se čude što ne stanem s njima, da bih u par rečenica zaključio kako je danas lijepo vrijeme. Jedan od bitnijih razloga zašto ne ulažem dodatan napor u takvim situacijama je i osjećaj da većinu tih ljudi ionako zapravo ne zanima kako sam ja, i što mislim o današnjem sunčanom danu. To ne znači da imam nešto protiv ikoga od tih ljudi, ali mi nije uvijek baš jednostavno poremetiti si centar ravnoteže zbog takvih formalnosti. Jedna od opcija koje mi stoje na raspolaganju je da se uhvatim za čovjeka kojeg sretnem, ali ne poznajem svih baš tako dobro, a zna se dogoditi i da osoba ima pune ruke nečega, i da je nespremna za situaciju isto koliko i ja.

Takve situacije imaju još nekoliko dimenzija. Vrijedi spomenuti i to da meni hodanje ipak zahtijeva nešto više energije i koncentracije nego prosječnom čovjeku. Ako uz to još i razmišljam o nečemu, ili hodajući razgovaram s nekim, onda mi ponekad ne ostane dovoljno koncentracije da se osvrnem oko sebe i primijetim treću osobu koja prolazi kraj mene i pozdravlja me. Zna mi se dogoditi i da samo negdje iz daljine čujem "Hej, Raule!", ali da u hodu ne uspijem ustanoviti tko me pozdravlja.

Treća bitna stvar na ovu temu je moja potreba za zaštitom privatnosti i osobnog dostojanstva. Znam da ova fraza zvuči pretjerano, ali evo o čemu se radi: Prosječan čovjek koji šeće gradskim ulicama može računati na dovoljno privatnosti da u hodu bude zadubljen u svoje misli. Ako putem ne sretnete nikog poznatog, većina vas može računati na to da vam tok misli koji imate dok hodate neće biti nasilno i

---

⁷ Ovaj tekst je poslala Dr. Ivana Bilić, s dopuštanjem g. Raula Kevrića, za naš AEIF projekt.

neprirodno prekinut od strane potpuno nepoznate osobe. Ja taj luksuz nemam, niti sam ga ikad imao, mada i ja volim dok hodam sređivati dojmove o nečemu, ili se psihološki pripremati za neke buduće događaje. Međutim, u moj život protiv moje volje ulazi čitava horda slučajnih prolaznika koji mi se uopće ne bi obratili da kojim slučajem pravilno hodam. Neki su dobronamjerni, pa mi nude pomoć. Neki to rade na normalan način, pa mi budu simpatični, neki se pritom prenemažu i tope u pretjeranom milosrđu, pa me iritiraju. Neki su zlobni, pa dobacuju svakakve komentare. Neki se žele informirati, pa me pitaju svašta o dijagnozi. Neka od tih pitanja imaju smisla, a neka su potpuno glupa i besmislena. Neki su vjerski fanatici pa mi nude letke o seminarima duhovne obnove, i terapijama kod raznih iscjelitelja. Neki mi nude novac, ili šaku bombona, jer misle da sam prosjak ili beskućnik. Neki su glupi i agresivni, pa me na silu žele voditi za ruku, ili mi stanu na put i inzistiraju na tome da im posvetim neko vrijeme. Neki se došaptavaju između sebe misleći da ih ne čujem. Jednom sam hodao po cesti i slušao dvije žene kako se čude što me mama i tata uopće puste da tako jadan i sam idem u grad. To mi se dogodilo kao odraslom čovjeku.

Ja ne odbijem baš sve te ljude. S nekima i normalno popričam, ili im objasnim neke stvari. To zaista ovisi o tome kako se taj dan osjećam, i kamo u tom trenutku idem. Zaista cijenim ljude koji mi dobronamjerno i diskretno nude pomoć, kao i one koji mi pomognu onda kad je to stvarno potrebno. Nešto manje cijenim one koji mi pomoć nude uz veliku pompu, da bi pred svijetom demonstrirali svoju humanost.

Međutim, često me takvi ljudi naljute svojom glupošću i nametljivošću, i nekad se jednostavno ne osjećam sposobno educirati i prosvjeđivati svakog prolaznika. Nekad bih i bio sposoban, ali mi se to ne da, jer mi je u tom trenu nešto drugo važnije. Nekad mi se dogodi da, refleksno se braneći od nepozvanih upadica, budem odrješit prema nekome tko to ne zaslužuje. Naprosto, ne mogu uvijek ispravno procijeniti situaciju. Jedna od rubnih sitnica koje mi zaista nedostaju zbog invaliditeta, je ta mogućnost da hodam po cesti i budem sam u svojoj glavi. To je nešto o čemu većina ljudi niti ne razmišlja, jer im se to podrazumijeva. Mislim da su nepravedni oni koji tvrde da sam se dužan nasmiješiti baš svakom prolazniku, strpljivo odgovarati na sva pitanja, komentare i upadice, i još pitati "Kako ste danas?" Znam da to svi ljudi ponekad rade, i ponekad mi to i nije problem, ali od mene se implicite očekuje da to radim stalno. I svatko si uzima za pravo da bude povrijeđen jer sam baš njega otpilio.

Netko mi je jednom u dobroj namjeri rekao da bi mi možda bilo lakše da dopustim svim tim ljudima da mi pomažu, neovisno o tome treba li mi pomoć, jer bih se onda manje prepirao s njima. Ali tu je problem to što bi mi ljudi pristupali s više predrasuda kad bi mislili da mi uvijek treba pomoć. Osim toga, meni je uglavnom lakše hodati sam, nego tako da me netko vuče za sobom misleći da mi time pomaže, tako da mi je i to natezanje s ljudima posve nepotreban trošak energije. Jer ljudi su neuki i nespretni, i kad mi pomažu, često to rade kao da sam potpuno nepokretan i bespomoćan, čime zapravo otežaju i sebi i meni. Nisam ni malen, ni lagan, ni slab i nije lako vući cijelu moju težinu, niti je meni lako hodati dok me netko pokušava vući. Ako mi ne vjerujete, probajte.

Posljednji razlog zašto se loše snalazim u tim situacijama ima nešto manje veze s invaliditetom, a više s nečim što me općenito zbunjuje....Relativno često mi se događa da mi priđe nepoznata starija osoba, ili starija osoba koja me poznaje iz viđenja, i pita me nešto poput "Jel te slušaju mama i tata?". Ruku na srce, ja ni kao petogodišnje dijete nisam znao što da odgovorim na to pitanje. Uvijek sam se pitao u čemu bi me to mama i tata trebali slušati, i što znači ako kažem da, a što ako kažem ne. A to je pitanje primjereno petogodišnjem djetetu. Kad se kao 30godišnjak susretmem s tim pitanjem, ostanem dvostruko zbunjen. Nikad ne znam smatra li me ta osoba retardiranim, ili je samo krajnje nemaštovita u smišljanju bezveznih pitanja. Mislim da barem dio tih ljudi s obzirom na moj način kretanja očekuje da u glavi funkcioniram kao dijete.

I zato dragi čitatelji, dobar dan. Kako ste mi danas? Da, slažem se, lijep je dan! Dolazi nam ljeto, bilo bi čudno da nije...

6. POGLAVLJE:

Administrativni ured za studente s invaliditetom: Pristup informacijama i uslugama

Autor: Daniela Stojanovska – Džingovska¹

Uzimajući u obzir trenutna kretanja u svim područjima ljudskog djelovanja i života, posebno one koji dolaze iz postignuća globalnog pokreta protiv svih vrsta invaliditeta, različite metode i načini su zamišljeni i stvoreni da bi država zaštitila i primijenila prava ove populacije tj. da bi pomogla i olakšala sudjelovanje u društvenom životu.

Usluge, općenito one koje se odnose na socijalne potrebe svih ljudi (osobni pomoćnici, vrtići za djecu, socijalna skrb, itd.) imaju društveni utjecaj na široki spektar usluga kao što su: obrazovanje, primarna zdravstvena zaštita, zapošljavanje, itd. Konačni cilj svake pojedine usluge za osobe s invaliditetom je poboljšati kvalitetu njihovog života kao i ojačati njihovu aktivnu ulogu u društvenom životu.

Država je odgovorna, iako nije pružatelj usluga u nekim slučajevima, da osigura da svaki građanin ima pristup uslugama! Da bi ispunila tu ulogu, potporne usluge za osobe s invaliditetom trebaju biti uglavnom pružene na lokalnoj razini, da bi bile odgovarajuće kvalitete i održive, da bi odgovarale potrebama osoba svih dobi i vrsta invaliditeta.

U zadnje vrijeme, promjene u paradigmi socijalnih usluga su vidljive i kreću se u dva smjera: (1) od medicinskog i zaštitnog modela prema socijalnom i inkluzivnom, i (2) od velikih institucija prema uslugama u zajednici baziranim na mogućnosti izbora, potrebama i interesima osoba.

Ima nekoliko tipova redovnih (općih) usluga podrške: za zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu skrb.

Usluge podrške:

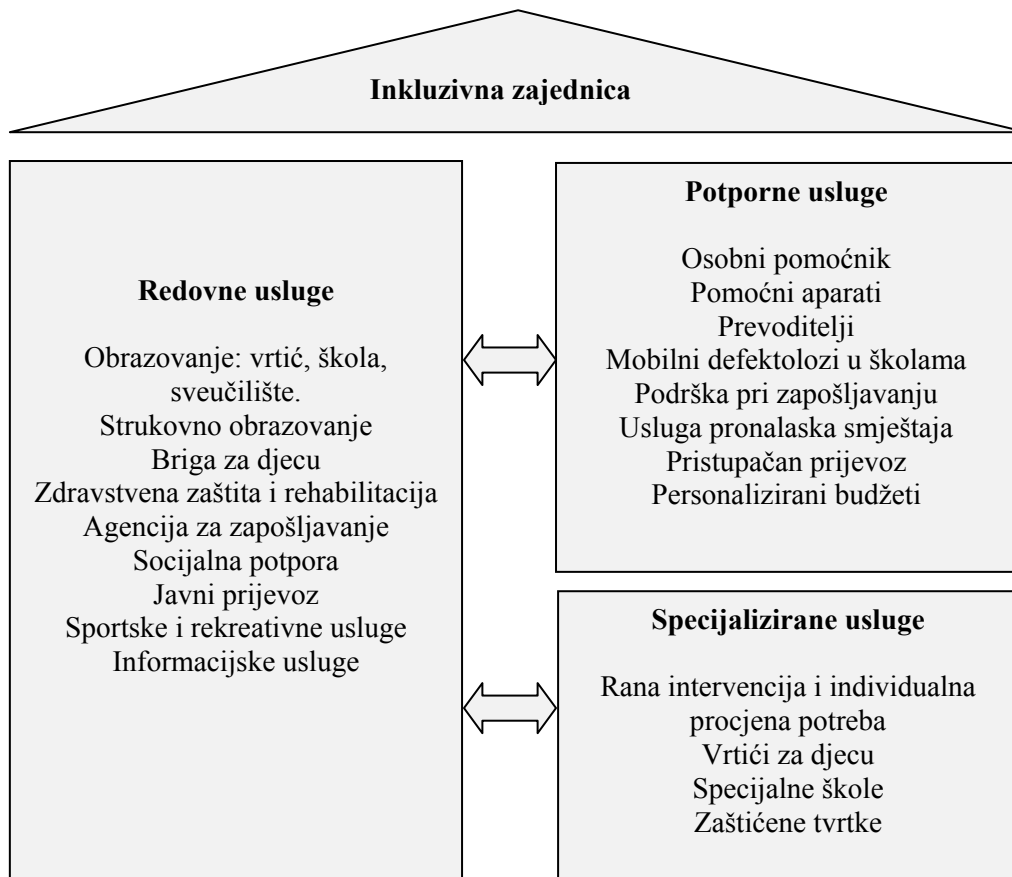
- Ortopedske i pomoćne sprave
- Osobni pomoćnik
- Mobilni defektolozi
- Tumači znakovnog jezika
- Specijalizirane usluge: vrtići, rehabilitacijske institucije, radionice

“4-A” oznaka kod socijalnih usluga potječe iz SAD, a oznake predstavljaju:

• Accessible (pristupačan)	• Affordable (financijski dostupan)
• Available (dostupan)	• Accountable (odgovoran)

---

¹ Daniela Stojanovska – Džingovska, B. Sc. in Special Education and Rehabilitation, acts as the president of the Association of Students and Youth with Disabilities – Skopje, Macedonia, e-mail: stojanovskad@gmail.com.

Slika: 6.1 Potporne usluge²

Na osnovu 4A oznake, stvoren je tzv. twin-track³ pristup koji pruža sljedeće:

1. olakšava stvaranje ravnoteže između redovnih i specijaliziranih usluga u zajednici;
2. smanjuje nejednakost između ljudi s invaliditetom i onih bez;
3. naglašava potrebu uključivanja pitanja invaliditeta u sve zakonske odredbe i inicijative;
4. potiče dodatne inicijative koje se odnose na specifične potrebe osoba s invaliditetom.

Članak 24 Konvencije o Pravima osoba s invaliditetom usvojen je od Opće Skupštine Organizacije Ujedinjenih Naroda (UN) 13 prosinca 2006 i ratificiran od Skupštine Republike Makedonije 5 prosinca 2011, **regulira obrazovanje**. Konvencijom su propisane sljedeće odgovornosti:

- Država priznaje prava osoba s invaliditetom na obrazovanje bez diskriminacije, jamči jednake mogućnosti i osigurava inkluzivno obrazovanje na svim razinama.
- U ostvarenju ovih ciljeva, Država će pružiti i osigurati adaptacije, pomoć i podršku osobama s invaliditetom unutar općeg obrazovnog sustava, omogućiti učenje Brailleovog pisma, alternativnih abeceda i znakovnog jezika, zaposliti učitelje kvalificirane za Brailleovo pismo i/ili znakovni jezik, osigurati pristup osobama s invaliditetom općem visokom obrazovanju, stručnim/profesionalnim tečajevima i cjeloživotnom učenju bez diskriminacije.^{4,5}

² www.disability.org.

³ *ibid.*

⁴ <https://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>.

⁵ UN Konvencija o Pravima osoba s invaliditetom; Izvor: www.poraka.org.mk.

Ipak, unatoč činjenici da je Makedonija ratificirala Konvenciju, studenti s invaliditetom se još uvijek susreću s mnogo prepreka, kao što su:

- Nepristupačne predavaonice, WC, kantine, dvorane i studentski domovi
- Nedostatak usluge osobnog pomoćnika.
- Nedostatak obrazovnih materijala u alternativnim oblicima, kao što su elektronski i audio udžbenici ili oni s velikim slovima ili na Braille pismu
- Nedostatak kompjuterskih programa za studente s oštećenjem vida.
- Nedostatak organiziranog prijevoza za studente koji koriste kolica.
- Nedostatak tumača znakovnog jezika za studente s oštećenjem sluha.
- Nesposobnost prepoznavanja određenih vrsta teškoća, primjerice poteškoće u učenju.
- Segregacija studenata s invaliditetom u posebne studentske domove.

Sve je pojačano činjenicom da nema statističkih podataka o ukupnom broju osoba s invaliditetom u Republici Makedoniji, niti službenih statističkih podataka o broju studenata s invaliditetom. K tome, ne postoji administrativna podrška za studente s invaliditetom koja bi regulirala sva pitanja vezana uz takve studente na svim državnim sveučilištima u Republici Makedoniji.

Pozitivni primjeri pravilnog pristupa studentima kroz uspostavu administrativne službe za studente s invaliditetom

Primjeri iz inozemstva

Na University of Illinois⁶, SAD, postoji neovisna administrativna služba koja regulira sva pitanja vezana uz potrebe, prava i život studenata s invaliditetom.

U Europi, postoji slična administrativna služba na državnom sveučilištu u Palermu (Universita Degli Studi di Palermo, Facoltà di lettere e filosofia), gdje Ministarstvo obrazovanja i znanosti pruža sve potrebne usluge i podršku studentima s invaliditetom omogućavajući im na taj način punu neovisnost i jednakost u obrazovnom procesu.⁷

Na području Balkana, najbliži je Univerziteti Centar za studente s invaliditetom⁸ koji je službeno počeo s radom 20. ožujka 2008. Centar je osnovan na Univerzitetu u Beogradu s podrškom Telenor Fondacije i u suradnji s udruženjem studenata s invaliditetom u Srbiji⁹. Cilj ovog centra je pružiti potporu studentima s invaliditetom na svim razinama visokog obrazovanja. Aktivnosti centra su sljedeće:

- poboljšanje uvjeta studiranja za studente s invaliditetom,
- pružanje podrške u čitanju, skeniranju i prijenosu knjiga u audio i elektronski oblik,
- pružanje podrške u procesu prijevoda i učenja znakovnog jezika,
- pružanje informacija studentima s invaliditetom o uvjetima studiranja, podrška u procesu izbora fakulteta i mogućnosti zaposlenja nakon studija,
- organiziranje seminara i konferencija kao i pojavljivanje u medijima da bi se potaknulo studente s invaliditetom na upisivanje u visoko obrazovanje i podizanje javne svijesti o problemima osoba s invaliditetom,
- suradnja s institucijama da bi se popravila situacija osoba s invaliditetom

---

⁶ www.uic.edu.

⁷ <http://portale.unipa.it/lettere/>

⁸ <http://www.bg.ac.rs/csrp/clanice/centri/csh.php>

⁹ www.seen-ysd.org

- obavljanje ostalih zadataka koje se tiču potreba studenata s invaliditetom.

Primjeri u Republici Makedoniji

Jedina institucija u Makedoniji koja ima administrativnu uslugu podrške je South East European University¹⁰ u Tetovu gdje postoji obuhvatan registar studenata s nekim oblikom invaliditeta ili oštećenja, i gdje se prate sve njihove potrebe tijekom studiranja, a osim toga pružaju se usluge savjetovanja vezane uz mogućnosti zapošljavanja za diplomirane studente s invaliditetom.

a) Služba za informacije za studente s invaliditetom u Skopju kao primjer dobre prakse

Služba za informacije za studente s invaliditetom u Skopju je osnovana u prosincu 2004 od strane Udruženja studenata i mladih s invaliditetom – Skopje (ASYD)^{11,12}. Financijska potpora je osigurana od raznih domaćih i stranih donacija (američko veleposlanstvo u Skopju¹³, Rektorat Sveučilišta Sv. Kirila i Metoda u Skopju¹⁴, poslovni sektor).

To je mali ured na Filozofskom fakultetu u Skopju, nalazi se pored ureda profesora stranih jezika. Ured je u vlasništvu udruženja studenata Filozofskog fakulteta; međutim na zahtjev Udruge studenata i mladih s invaliditetom iz Skopja dodijeljen je njima u svrhu informacijsko-potporne usluge za studente s invaliditetom na Sveučilištu Sv. Kirila i Metoda u Skopju.

Prošlo je skoro 8 godina od početka rada s prekidima dok se nije pronašla financijska podrška (strane i domaće donacije). Vodi se na osnovu iskustava osoba koje rade u Centru (volonteri) ali i pomoću iskustava samih studenata i uglavnom ispunjava aktivnosti i ciljeve zbog kojih je osnovan.

Zašto je osnovan ovaj Centar? Koje su ideje, ciljevi, zadaci i aktivnosti?

Centar predstavlja jedan oblik studentske referade za osobe s invaliditetom. Usluge pružaju tri volontera koji su dostupni studentima svaki dan od 11 do 14 sati. Od tri angažirana studenta jedan je s invaliditetom, a dva nisu. Ovaj centar je oblik administrativne pomoći za studente da bi se olakšao pristup visokom obrazovanju i u isto vrijeme radi na smanjenju prepreka s kojima se svakodnevno

---

¹⁰ www.seeu.edu.mk

¹¹ Udruga studenata i mladih s invaliditetom iz Skopja (ASYD) osnovana je u prosincu 2002 od grupe entuzijasta, studenata, defektologa, kao i studenata iz drugih odjela, fakulteta i sveučilišta u Republici Makedoniji. **Misija udruge** je promovirati inkluzivno srednje i visoko obrazovanje za mlade i studente s invaliditetom kroz pružanje svih potrebnih uvjeta, zagovaranje društvenog modela u pristupu invaliditetu i provedba planiranih ciljeva udruge. **ASYD je jedina udruga u Makedoniji** koja se isključivo bavi obrazovnim procesom, lobira i zagovara jednaka prava, uvjete i mogućnosti unutar obrazovnog procesa za ovu kategoriju populacije kao i poduzimanje konkretnih aktivnosti da bi se pružile usluge svim članovima i korisnicima. Ove usluge su uglavnom održivog karaktera čime se stvara "inkluzivno društvo" tj. društvo gdje svi građani žive život zasnovan na jednakosti, dostojanstvu i punoj neovisnosti. **Više informacija o ASYD** se može naći na: www.zsmh.org.mk i www.seen-ysd.org.

¹² Aktivnosti ASYD su usko povezane s aktivnostima South East European Network of Youth and Students with Disabilities. Ova mreža je osnovana u veljači 2004 i sastoji se od četiri organizacije: "Gaudemus" Udruga studenata s invaliditetom – Republika Moldova, Udruga studenata i mladih s invaliditetom - Republika Makedonija, Udruga mladih s invaliditetom – Crna Gora i Udruga studenata s invaliditetom – Srbija. Više informacija na www.seen-ysd.org.

¹³ www.macedonia.usembassy.gov.

¹⁴ www.ukim.edu.mk.

suočavaju. Vrlo često je Centar mjesto gdje studenti provode slobodno vrijeme i nalaze se s prijateljima i kolegama.

Konkretno, usluge koje pruža centar potpore i ASYD uključuju sljedeće:

1. Komunikacija sa studentskom službom zbog pružanja informacija vezanih uz ispite, datume prijave, polaganje ispita te upisivanje studijskih godina.
2. Uzimajući u obzir raspored predavanja, konzultacija i polaganja ispita, studentima s oštećenjem vida i sluha se dostavljaju pravovremene informacije.
3. Prijevoz do fakulteta: od ožujka 2005 ASYD i Centar, sa stalnom financijskom potporom Skupštine Grada Skopja i u suradnji s Javnim prijevoznim poduzećem (JSP) – Skopje pruža uslugu prijevoza učenika i studenata s invaliditetom pomoću prilagođenog autobusa. 2008 Vlada Makedonije (Ministarstvo obrazovanja i znanosti) putem Grada Skopja dodatno odobrava korištenje kombija prilagođenog osobama koje koriste kolica. Na ovaj način, jedno od gorućih pitanja za sve studente s invaliditetom (sadašnje i buduće) koji studiraju u Skopju je riješeno na institucionalnoj razini i studenti mogu redovito pohađati predavanja.
4. Razvijanje i ostvarivanje boljih uvjeta za studiranje osoba s invaliditetom.
5. Podrška u čitanju, skeniranju i prijenosu udžbenika u audio i elektronske oblike prilagođene za studente s invaliditetom, i po potrebi povremeno angažiranje osobe za sinkronizaciju materijala za osobe s oštećenjem vida, prijenos knjiga, skripti i bilješki u elektronski, audio ili neki drugi format, izrada transkripata, editiranje teksta i stvaranje ostalih dostupnih formata.
6. Podrška za prijevod znakovnog jezika i angažiranje prevoditelja za studente s oštećenjima sluha kad postoji potreba kao što je regulirano Zakonom o korištenju znakovnog jezika (Službeni list R.Makedonije br. 105 od 21 kolovoza 2009).
7. Pružanje informacija o uvjetima studiranja i podrška u izboru pravog fakulteta, kao i mogućnosti zaposlenja nakon završetka studija. (ASYD je do danas realizirao nekoliko zaposlenja u javnoj upravi).
8. Informacije i podrška u vezi s ostvarivanjem različitih prava tijekom studiranja. Vrlo često studenti s invaliditetom nisu upoznati s njihovim pravima i kako ih ostvariti kao npr. pravo takvih studenata da ne plaćaju za preddiplomski studij, što je regulirano člankom 87 Zakona o visokom obrazovanju od 14.03.2008. Uvođenje ovog članka u Zakon je dokaz dugoročno uspješne suradnje između Ministarstva obrazovanja i znanosti i udruge studenata i mladih s invaliditetom.
9. Pružanje pomoći davanjem informacija i savjeta i pronalaženje načina ostvarenja prava, često pružanje logističke i ostale podrške u komunikaciji s institucijama (fakultet, sveučilište itd.), prikupljanje potrebnih dokumenata za prijave za stipendije, informacije o natječajima i stipendijama (koje dodjeljuju ministarstva, gradske vlasti i poslovni sektor) kao i pomoć u pribavljanju traženih dokumenata.
10. Informiranje zainteresiranih kandidata o mogućnostima studiranja putem redovnih publikacija (internet prezentacije, mailing liste, časopisi) i kroz medije.
11. Organizacija seminara i konferencija te pojavljivanje u medijima da bi se potaknulo studente s invaliditetom da upišu fakultet i podizanje javne svijesti u Makedoniji u vezi statusa osoba s invaliditetom.
12. Podrška u nalaženju ostalih usluga vezanih uz studiranje – nalaženje mjesta u studentskim domovima, pristup studentskom domu, studentskom klubu, restoranima itd.
13. Suradnja s odgovarajućim institucijama da bi se popravio status studenata s invaliditetom.
14. Psihosocijalna potpora i poticanje mladih osoba s invaliditetom da pohađaju tečajeve, treninge i radionice uključujući tečajeve stranih jezika, obrazovanje u području ljudskih prava,

organizacijske vještine (komunikacijske vještine, timski rad, projekti itd.), psihološko i vršnjačko savjetovanje kao i ostali oblici rada s mladim osobama s invaliditetom.

15. Izvođenje ostalih zadataka u vezi s potrebama studenata s invaliditetom. Od nedavno centar nudi fotokopiranje po nižim cijenama da bi se izbjegle gužve na ostalim aparatima.

b) Usluga – osobni pomoćnik za studente i mlade s invaliditetom

Još jedna usluga aje uvedena u sklopu Informacijsko – potporne službe – služba osobnog pomoćnika za studente i mlade s invaliditetom. U početku je usluga pružana u razdoblju od travnja 2006 do lipnja 2007 s podrškom američkog veleposlanstva u Skopju¹⁵ i Rektorata Sveučilišta Sv. Kirila i Metoda Skopje¹⁶ a poslije i sa podrškom CIVICA Mobilitas programa i financijskom podrškom švicarske agencije za razvoj i suradnju. Rad je nastavljen u razdoblju od rujna 2010 do ožujka 2011. Osim studenata s invaliditetom, ovaj projekt također pokriva¹⁷ učenike srednjih škola s invaliditetom, ukupno je bilo sedam korisnika ove usluge od čega četiri učenika srednje škole i tri studenta koji su koristili uslugu osobnog pomoćnika.

Donoseći koncept osobnog pomoćnika za osobe s invaliditetom u općine Karpoš i Saraj, ASYD je proveo istraživanje u ovim općinama i na osnovu rezultata stvorena je točna baza podataka s brojem osoba koje trebaju pomoć, vrsta i stupanj invaliditeta te vrsta pomoći koja je potrebna. Podaci prikupljeni na terenu su dobar indikator da je usluga osobnog pomoćnika potrebna na svim razinama i u svim dobnim skupinama. Pokazalo se da je glavna potreba u obe općine pomoć u kući, a ništa manji interes je pokazan za pomoć tijekom obrazovanja¹⁸.

ASYD je došao do izravnih, konkretnih i točnih indikatora o potencijalnim budućim korisnicima i potreba za uslugama osoba s invaliditetom.

Nisu samo osobe različitih dobi i vrsta invaliditeta oni koji trebaju ovu vrstu pomoći. Tijekom istraživanja u općini Karpoš sreli smo osobe koje su bile spremne ispuniti upitnik iako ne žive u toj općini. To je jasan pokazatelj potrebe proširenja predloženog koncepta na ostale općine. Anketa je provedena u sljedećim općinama: Aerodrom, Gjorche Petrov, Centar, Veles i Kisela Voda. Sve navedene činjenice ukazuju da je proširenje potpornih usluga u cijeloj zemlji ne samo opravdano nego i vrlo potrebno.

Razgovori s roditeljima i anketni upitnici su otkrili potrebu pomoći i za učenike osnovnih škola. To je posebno očito za osobe s intelektualnim teškoćama – oni trebaju osobnog pomoćnika, defektologa koji će biti s djetetom cijelom vrijeme tijekom predavanja i dodatno raditi s njime/njom. To je također istaknuto od svih predstavnika pedagoško – psiholoških službi u školama. Zbog toga će ASYD uzeti u obzir sve prijedloge i preporuke o potrebama za osobnim pomoćnikom.

Gore navedeno je upravo cilj informacijske službe na Filozofskom fakultetu. Međutim, da bi se to održalo na stalnoj i redovnoj osnovi, potrebno je da Ministarstvo obrazovanja i znanosti tj. država učini sljedeće:

1. Otvoriti barem jednu administrativnu službu na svakom državnom sveučilištu u Republici Makedoniji (barem jedan ured) pod nadzorom Ministarstva obrazovanja i znanosti.
2. Jedna osoba s invaliditetom treba biti zaposlena u službi (ne kao povremeni angažman nego puno radno vrijeme)

---

¹⁵ www.macedonia.usembassy.gov.

¹⁶ www.ukim.edu.mk.

¹⁷ www.cira.org.mk.

¹⁸ ASYD Report for the Center for Institutional Development (CIRa) 2010 – 2011.

Upravljanje uslugama bi se trebalo dodijeliti isključivo Udruzi studenata i mladih s invaliditetom (ASYD) – Skopje kroz davanje dozvole od strane Ministarstva obrazovanja i znanosti (time se dobiva pravo pružanja usluga u ime Ministarstva). Na taj način će ASYD postati organizacija od javnog značaja (Zakon o građanskim udrugama i fondacijama, članci od 73 do 90 reguliraju metode i kriterije o dobivanju statusa organizacije od javnog interesa).

7. POGLAVLJE:

Ostale mogućnosti za studente/ osobe s invaliditetom: Izvan-nastavne aktivnosti

Autori: Jagoda Risteska¹, Jasmina Risteska², Ana M. Lazarevska³:

Ovo poglavlje se odnosi na pitanje identificiranje, traženje i pomoć u nalaženju mogućnosti za studente – osobe s invaliditetom koje su izvan uobičajenog okvira u kojem se kreću osobe uvjetno rečeno “bez” invaliditeta, jer svi mi imamo specifične sposobnosti i nedostatke.

Studenti s invaliditetom imaju iste izvan-nastavne potrebe kao i ostali studenti, stoga bi im trebalo pružiti iste mogućnosti i uvjete da ih upišu i prakticiraju. Ovo poglavlje treba odgovoriti na pitanja kao što su:

1. Što profesori i kolege studenti mogu učiniti da se pruže jednaki ili barem slični uvjeti za integraciju studenata s invaliditetom u život izvan predavaonice? Primjerice, koje su mogućnosti za:
  - uključivanje u sportske aktivnosti, sportske timove unutar i izvan sveučilišta;
  - uključivanje u umjetničke, glazbene (orkestar i zbor), obrtne, literaturne ili druge vrste klubova/radionica o kojima profesori ili kolege imaju informacije;
  - uključivanje u aktivnosti vezane uz tekuće projekte koji su dio profesionalnog angažmana profesora (međunarodne aktivnosti, mobilnost, volontiranje itd.),
  - uključivanje u studentske radionice koje nisu dio redovnih predavanja.
2. Što mi kao pojedinci/ prijatelji/ itd. možemo napraviti da bi život studenata s invaliditetom bio što sličniji onom “običnih studenata”, tj. kako omogućiti njihovu integraciju, jednaki pristup i mogućnosti na svim razinama i oblicima društvenog života.
3. Što institucije trebaju/mogu učiniti da bi omogućile uvjete za jednak pristup i jednake mogućnosti za osobe s invaliditetom npr. (fizička/ostala) pristupačnost potrebna za izvan-nastavne aktivnosti.

Postoji mnogo obrazovnih i profesionalnih razvojnih mogućnosti za osobe s invaliditetom izvan redovnog obrazovnog sustava. Ove mogućnosti mogu biti na nacionalnoj ili međunarodnoj razini, ovisno o preferencijama pojedinca. Svaki pojedinac bi trebao istražiti pojedinosti o svim različitim mogućnostima i odlučiti koji program je najbolji za njega/nju. Koliko god je moguće, potrebno je prikupiti informacije o raznim organizacijama i njihovim programima i vidjeti postoje li mogućnosti koje odgovaraju njihovim interesima i potrebama.

Na **nacionalnoj razini**, postoje mnoge opcije za osobe s invaliditetom da pojačaju svoje vještine i znanja kroz pohađanje raznih radionica, tečajeva, treninga, itd. Neke od ovih mogućnosti su dio programa koje provode neprofitne organizacije i besplatne su za krajnje korisnike. Ostale mogu

---

¹ Jagoda Risteska, diplomirana ekonomistica, članica udruge civilnog društva Mobility Challenge, Makedonija, e-mail: risina79@hotmail.com.

² Jasmina Risteska, diplomirana ekonomistica, članica udruge civilnog društva Mobility Challenge, Macedonia, e-mail: inaris0702@yahoo.com.

³ Ana Lazarevska, Dr.sc. je izvanredni profesor na Fakultetu Strojarstva – Skopje, Sveučilište Sv. Kirila i Metoda, Skopje, Makedonija. E-mail: ana.lazarevska@gmail.com and ana.lazarevska@mf.edu.mk.

zahtijevati manja plaćanja za upis. Trenutno, u Makedoniji, najčešći tečajevi koji se nude kroz neprofitni sektor su tečajevi stranih jezika, kompjuterski tečajevi i radionice za različite obrte.

Za osobe s invaliditetom koje imaju osnovna znanja stranih jezika i koji su zainteresirani za putovanje u inozemstvo i koji žele živjeti i razvijati svoje profesionalne vještine, postoji širok spektar **međunarodnih mogućnosti** kroz razne programe razmjene kao što su:

- Studiranje u inozemstvu
- Program cjeloživotnog učenja
- Stipendije
- Stažiranje
- Volontiranje
- Pohadanje različitih nacionalnih i međunarodnih događaja, seminara, radionica, konferencija, itd.

Studiranje u inozemstvu

Unatoč invaliditetu – fizičkom ili mentalnom, svatko može naći mjesto u programima studiranja u inozemstvu. Oko 3% sudionika programa studiranja u inozemstvu su osobe s invaliditetom, bilo vidljivim ili nevidljivim, i taj broj je u porastu⁴. Ako student s invaliditetom stvarno želi studirati u inozemstvu, mora razmisliti o tome što bi želio raditi i na koje je izazove spreman/na.

Postoje stotine programa studiranja u inozemstvu u cijelom svijetu i svaki ispunjava različite potrebe, od kojih su neke povezane uz invalidnost, a neke nisu.

Nakon pronalaska nekoliko programa za koje student može biti zainteresiran, trebali bi pronaći što više informacija i činjenica o svakom od njih, u smjeru:

- Hoće li ispuniti svoje interese i akademske potrebe?
- Koje su mogućnosti nalaženja smještaja koji odgovara njihovim potrebama ovisno o invaliditetu?
- Koje su opcije financiranja za svaki program?

Programi se dosta razlikuju u načinima na koji su zamišljeni i provedeni, zato je vrlo važno tražiti opcije u više različitih zemalja i za više akademskih razdoblja, jer trajanje programa varira od nekoliko tjedana do cijele akademske godine.

Financiranje studiranja u inozemstvu

Jedan od najvažnijih uvjeta za studiranje u inozemstvu je nalaženje financijske potpore za studij. Postoji samo nekoliko izvora financiranja koji namijenjeni isključivo za osobe s invaliditetom, ali studenti s invaliditetom se ne moraju ograničiti samo na njih. Većina stipendija i programa potiču kandidate različitih profila na prijavu, a invaliditet je važan dio shvaćanja različitosti u većini razvijenih zemalja. Popis mogućnosti financiranja je jako širok i zahtijeva ekstenzivnu pretragu, mnoge stipendije traže pisane eseje, tako da studenti često ne traže sve dostupne stipendije i neki fondovi ostaju neiskorišteni.

Ako su već odabrali sveučilište koje žele pohađati, prije nalaženja financiranja trebaju kontaktirati ured za financijsku pomoć na tim institucijama. Oni najbolje mogu dati savjet o stipendijama koje se

---

⁴ International Educational Exchange (CIEE) je neprofitna, nevladina organizacija za međunarodnu razmjenu - www.ciee.org

nude za tu školu, za određeno područje, i specifično za međunarodne studente ili osobe s invaliditetom.

Za makedonske građane postoje mnoge mogućnosti za studij u inozemstvu, ali uzimajući u obzir one gdje studenti s invaliditetom mogu dobiti financiranje, većina ipak dolazi od obrazovnih institucija u zemljama Europske Unije ili iz SAD.

Program cjeloživotnog učenja⁵

Ako student s invaliditetom odabere sveučilište u nekoj od europskih zemalja, Program cjeloživotnog učenja Europske Komisije pruža niz mogućnosti za obrazovni i profesionalni razvoj europskih građana. Važno je napomenuti kako Europska Komisija otvoreno zagovara i podržava sudjelovanje osoba s invaliditetom u svim svojim programima i projektima.

Program cjeloživotnog učenja Europske Komisije omogućava ljudima u svim fazama života da sudjeluju u pozitivnim iskustvima učenja kao i da pomognu razvoju obrazovnog sektora po cijeloj Europi. Postoje četiri pod-programa koji financiraju projekte na različitim razinama obrazovanja:

Comenius Program je namijenjen pomoći mladima i obrazovnom osoblju da bolje razumiju raspon europskih kultura, jezika i vrijednosti. Također se pomaže mladima da usvoje osnovne životne vještine i kompetencije potrebne za osobni razvoj, buduće zaposlenje i građansku aktivnost. Comenius Program se odnosi na sve razine obrazovanja, od predškolskog odgoja i osnovne škole do srednjih škola. Relevantan je za sve uključene u školsko obrazovanje, uglavnom učenike i nastavnike, ali i za lokalne vlasti, predstavnike roditeljskih udruga, nevladine organizacije, institucije za obuku nastavnika i sveučilišta.

Leonardo da Vinci Program financira praktične projekte u području strukovnog obrazovanja. To uključuje inicijative mobilnosti, omogućava ljudima da se obučavaju u drugim zemljama, da steknu nove vještine i kvalifikacije. Oni koji mogu koristiti ovaj program su u rasponu od pripravnika u početnim fazama obuke do već diplomiranih kao i profesionalaca i bilo koga iz organizacija aktivnih u ovom polju.

Erasmus Program je obrazovni program koji omogućava studentima da studiraju i rade u inozemstvu. Osim toga, financira se suradnja između institucija visokog obrazovanja u cijeloj Europi. Program ne podržava samo studente nego i profesore i poslovne ljude koji žele predavati u inozemstvu.

Grundtvig Program ima cilj ojačati europsku dimenziju u obrazovanju odraslih i u cjeloživotnom obrazovanju u cijeloj Europi. Program je posebno usmjeren na obrazovni izazov sve starije populacije i pruža odraslima alternativne načine da osuvremene svoje vještine i kompetencije. 'Odrasli' u Grundtvig programu se odnosi na sve osobe starije od 25 i sve osobe između 16-24 godine starosti koje nisu imali početno obrazovanje u formalnom obrazovnom sustavu. Grundtvig program financira širok spektar aktivnosti. Neki primjeri su osnovne vještine, strani jezici, obrazovanje roditelja, umjetnički i kulturni projekti.

Ako studenti s invaliditetom žele putovati i istražiti drugi kontinent, daleko od svoje države, neka od američkih sveučilišta mogu biti najbolja opcija, ovisno o prilikama za pronalaženje financijske potpore za studij kroz stipendije.

---

⁵ Financiran od Europske Komisije, Lifelong Learning Program (LLP) podržava širok raspon obrazovnih aktivnosti u Europi i pruža mogućnosti u svim fazama cjeloživotnog učenja.

Američka sveučilišta su po zakonu obavezna osigurati pristup programima za osobe s invaliditetom. Skoro sve američke obrazovne institucije imaju Ured za usluge osobama s invaliditetom koje nalaze smještaj za studente.

Zainteresirani za programe razmjene u SAD mogu naći više informacija o raznim programima i mogućnostima financiranja kod Mobility International USA⁶

Prigode za stipendije za osobe s invaliditetom

Stipendija je novčana nagrada povezana s određenim područjem, obično se dodjeljuje na diplomskoj i poslijediplomskoj razini. Stipendije variraju u dodijeljenom iznosu novca, trajanju, onome što nude i onome što zahtijevaju. najčešće vrste stipendija su gostujuća mjesta predavača, mjesta istraživača ili mogućnosti studiranja. Stipendije su najčešće dostupne za profesionalce, nastavnike, istraživače i studente diplomskih studija.

Stipendije se uglavnom dodjeljuju na osnovu sposobnosti kandidata:

- Prethodni akademski uspjesi ili istraživanja;
- Značaj predloženog istraživanja ili studija;
- Znanje engleskog jezika ako im nije materinji jezik;
- Ostale kvalitete.

Osoba koja dobije stipendiju naziva se stipendistom i prima novac od privatne organizacije, Vlade ili Sveučilišta. Ta sredstva, koja variraju ovisno o trajanju stipendije, mogu pokrivati sljedeće troškove:

- avio-karta;
- smještaj i prehrana;
- zdravstveno osiguranje;
- školarina;
- knjige i ostali materijali;
- ostali troškovi.

Ispod navodimo popis nekih od mogućnosti stipendiranja:

Atlas Service Corps

1133 19th Street NW, 9th Floor
Washington DC, 20036 USA
Email: info@atlascorps.org

Rok za predaju: između 15 veljače i 15 travnja za jesenski rok ili između 15 kolovoza i 15 listopada za proljetni rok.

Atlas Service Corps traži lidere iz cijelog svijeta da se prijave za stipendiju. Kandidati trebaju imati dvije ili više godina iskustva u neprofitnom sektoru, fakultetsku diplomu, znanje engleskog jezika, do 35 godina i namjeru da se vrate u svoju državu nakon stipendije u trajanju od 12-18 mjeseci.

---

⁶ Mobility International USA je organizacija čija misija je omogućiti osoba s invaliditetom u cijelom svijetu da ostvare svoja ljudska prava kroz međunarodnu razmjenu i razvoj. Više informacija na web stranici www.miusa.org.

Emerging Leaders International Fellow Program

The Graduate Center
The City University of New York
365 Fifth Avenue, Suite 5401
Email: info@philanthropy.org

Rok za prijavu: rujan

Centar za filantropiju i civilno društvo sponzorira tromjesečni program obuke za lidere kroz primijenjeno istraživanje i profesionalno mentorstvo mladim istraživačima ispod 36 godina koji rade u nevladinom sektoru. Stipendisti su smješteni u The Graduate Center of The City University of New York, gdje provode individualizirani istraživački projekt i sudjeluju u seminaru. Svaka stipendija pokriva trošak školarine i \$1,300 mjesečno za troškove života. Smještaj je osiguran u domovima, a dobije se i povratna avio karta. Zahtjev je odlično znanje engleskog jezika i fakultetsko obrazovanje.

Prigode za stažiranje

Stožiranje je prigoda za primjenu znanja stečenog na fakultetu u praktičnom okruženju radnog mjesta. Stažiranje može biti dio formalnog programa, ali mnogi studenti sami kreiraju svoje stažiranje. Istraživačka i volonterska mjesta mogu biti oblici stažiranja.

Stožiranje daje priliku da:

- Saznati kako je raditi u određenom polju;
- Stvoriti kontakte sa stručnjacima u određenom polju;
- Obogatiti životopis kandidata. Iskustvo je često nužno za daljnja zaposlenja i obrazovanje.
- Za zaposlenje jer poslodavci često primaju stažiste na stalna radna mjesta.

Studenti koji se žele prijaviti za stažiranje trebaju imati plan kako se stažiranje uklapa u njihove buduće ciljeve. Važno je da stažiranje donese iskustvo u području u kojem bi student želio raditi nakon diplomiranja. Prvo stažiranje može pružiti uvid u područje i pomoći u donošenju o izboru fakulteta ili zaposlenja.

Ispod navodimo popis nekih od mogućnosti stažiranja:

CDS USA Program stažiranja

440 Park Avenue South
New York, NY 10016
Web: cdsintl.org
Email: usabroad@cdsintl.org

USA Internship Program daje studentima i mladima iz cijelog svijeta priliku da stažiraju i obučavaju se u SAD. Program može trajati od 6 tjedana do 18 mjeseci i kreirani su da promiču profesionalni razvoj i kros-kulturno razumijevanje.

Prigode volontiranja za osobe s invaliditetom

Mnogo puta se na ljude s invaliditetom gleda kao na one koji trebaju pomoć i rijetko kao osobe koje mogu pružiti pomoć drugima. U skladu s tim, vrlo rijetko osobe s invaliditetom volontiraju u relaizaciji projekata ili u radu organizacija civilnog društva.

Volontiranje je prigoda za prikazivanje vlastitih sposobnosti, poboljšanje vještina dok se u isto vrijeme pomaže drugim ljudima ili organizacijama u postizanju njihovih ciljeva. Mogu se odlučiti za volontiranje na:

- Nacionalnoj i
- Međunarodnoj razini.

Ako se odluče za volontiranje **na nacionalnoj razini**, mogu se uključiti u realizaciju nekog projekta ili administrativni rad u organizaciji civilnog društva. U tom slučaju trebaju pronaći organizaciju koja radi u polju koje ih zanima i uzeti u obzir sposobnosti, vještine i znanja kojima mogu pridonijeti.

Na međunarodnoj razini, u svim zemljama svijeta postoji stalna potreba za osobama koje mogu pridonijeti na različite načine izgradnji zajednice. Moguće je raditi u ovim poslovima:

- Rad s djecom ili starijima;
- Doprinos ekologiji ili dobrobiti životinja;
- Pomoć u socijalnim pitanjima ili pitanjima lokalne zajednice.

Prije preuzimanja volonterskog posla, potrebno se zapitati sljedeća pitanja:

Zašto žele volontirati?

Ljudi se odlučuju za volontiranje iz različitih razloga. Ponekad osjećaju potrebu da pridonese promjenama, ponekad samo žele dublje razumijevanje svijeta ili dodati novo iskustvo za svoj osobni rast. Koji je Vaš razlog? Zašto želite provesti vrijeme volontirajući u nekoj organizaciji, kod kuće ili međunarodno?

Koja su njihova očekivanja?

Što se očekuje od volontiranja? Koja su očekivanja od mjesta u određenoj organizaciji?

Što imaju za ponuditi?

Koji su talenti i vještine s kojima može doprinijeti organizaciji? Koje su Vam snage i slabosti?

Kako podnose promjene?

Je li student s invaliditetom ikada bio daleko od svoje obitelji i sustava pomoći? Biti međunarodni volonter donosi velike promjene. Nalaze se daleko od obitelji, žive na drugačijem mjestu s drugim ljudima i neće zarađivati. Kako će se snaći u takvoj situaciji?

Kako se odnose s drugima?

Kako se uključuje s drugima? Kako reagira na probleme i nesporazume?

Što im pruža zadovoljstvo?

Na kraju dana, što ga/ju čini zadovoljnim? Kako provodi vrijeme kad je sam/a? U čemu pronalazi utjehu?

Većina organizacija koja traži volontere su neprofitne organizacije i nemaju sredstava da plate volontere. To znači da su volonteri sami odgovorni za putovanje, smještaj i prehranu.

Ponekad organizacija može ponuditi malu naknadu da pomogne volonterima sa smještajem, hranom ili prijevozom. U tom slučaju od volontera se može tražiti da ostanu duže vremena raditi sa određenom organizacijom.

Ovisno o organizaciji, moguće je plaćanje naknade organizaciji da bi se pokrili troškovi ugošćavanja volontera. U tom slučaju, treba se uvjeriti da je organizacija legalna. Neke organizacije, posebno one s velikim iskustvom primanja volontera, mogu nuditi smještaj i prehranu za volontere, iako može postojati i naknada za tu uslugu.

Osobe s fizičkim invaliditetom, prije odlaska na međunarodno volontiranje se trebaju dobro pripremiti. Moraju se dobro informirati i znati o:

- Pristupačnom smještaju;
- Mjestu stažiranja, odgovornostima i zadaćama;
- Pristupnost organizacije gdje će volontirati;
- Gradski prijevoz i pristupačnost.

Korištenje online izvora danas puno pomaže u nalaženju pravih informacija o mjestu, organizaciji i poslu prije odluke o prihvaćanju volonterske pozicije. Važno je koristiti sve moguće izvore da bi se pripremili prije odlaska u inozemstvo na volonterski zadatak.

Ako žele, studenti s invaliditetom mogu koristiti usluge agencije za pronalaženje volonterskog mjesta, organizaciju smještaja, prehrane i prijevoza. Za to se vjerojatno plaća visoka naknada i u tom slučaju treba provjeriti odgovaraju li sve usluge njihovim potrebama.

Studenti s invaliditetom također mogu sami organizirati svoje volontiranje. U tom slučaju će trebati utrošiti dosta vremena da bi našli pravu organizaciju, smještaj i pristupačan prijevoz. Moguće je kontaktirati odgovorne osobe u organizacijama i nakon pozitivne povratne informacije organizirati smještaj i prijevoz. Većina organizacija koje primaju volontere također daju preporuke za smještaj i daju pozivna pisma ako je potrebna viza.

Ispod navodimo popis nekih od mogućnosti stažiranja:

Volonteri Ujedinjenih Naroda

Postfach 260 111
D-53153 Bonn, Germany
Email: information@unvolunteers.org

Volonteri Ujedinjenih Naroda se šalju na zadatke povezane s misijama Ujedinjenih Naroda. Najčešći zadaci su humanitarni rad, mirovne operacije ili pomoć u razvoju. Volonteri moraju imati 25 godina ili više; fakultetsku diplomu; radno znanje engleskog, španjolskog ili francuskog jezika; i nekoliko godina radnog iskustva. Podrška uključuje iznos za životne troškove, zdravstveno i životno osiguranje, godišnji odmor i početni džeparac pri dolasku. Većina UNV mjesta je na rok od 6-12 mjeseci.

Pohađanje nacionalnih i međunarodnih seminara, radionica i razmjena

Ostale prigode za osobe s invaliditetom su mnogi kraći projekti i događaji koje mogu pohađati u svrhu osobnog i profesionalnog razvoja. Veliki broj fondacija, nacionalnih ili međunarodnih neprofitnih organizacija u cijelom svijetu, koje imaju invaliditet kao fokus djelovanja, često organiziraju događaje za razmjenu iskustava, stvaranje novih strategija i povećanje znanja osoba s invaliditetom. Moguće je povezati se sa tim organizacijama u vlastitom gradu i pratiti njihove aktivnosti s ciljem uključivanja i povećavanja prilika za sudjelovanje u budućim događanjima. Ovakvi događaji se mogu organizirati u obliku seminara ili konferencija i dovesti određene grupe ljudi da razgovaraju o specifičnim temama. Moguće je organizirati radionice i razmjene grupa ljudi sa sličnim interesima za diskusiju ideja i razvoj strategija za postizanje određenih ciljeva. Programi Europske Komisije Youth in Action⁷ daje veliki spektar mogućnosti za uključivanje mladih do 25 godina.

---

⁷ Youth in Action (Mladi u akciji) je program Europske Unije za mlade. Cilj mu je da potakne osjećaj aktivnog europskog građanstva, solidarnosti i tolerancije među mladim Europljanima i da ih uključi u oblikovanje budućnosti Unije. Više informacija se može naći na web stranici - <http://eacea.ec.europa.eu/youth/>

Webinar- online obrazovna prezentacija

Webinar je način pohađanja konferencije bez odlaska od kuće. Može se sudjelovati putem kompjutera i telefona; mogu se slušati prezentacije (kao konferencijski poziv) i mogu se gledati slajdovi (gledanje putem internetske veze).

Za većinu webinara potrebna je prethodna registracija da bi se rezerviralo mjesto oi dobile upute kako pristupiti u određeno vrijeme održavanja. Registracija zahtijeva osnovne podatke o sudionicima i daje priliku dase odgovori na pitanja koja mogu pomoći predavačima da se pripreme za potrebe i očekivanja publike.

Prije početka prezentacije sudionici se moraju prijaviti na adresu webinara. Software daje mogućnost gledanja slajdova na kompjuteru i ostalih crteža ili naglasaka koji se mogu izvoditi tijekom prezentacije.

Putovanje osoba s invaliditetom

Osobe s invaliditetom koje će studirati, volontirati ili stažirati u inozemstvu trebaju pridati posebnu pažnju organizaciji putovanja. Ovisno o vrsti invaliditeta, posebna pažnja se treba posvetiti:

- organizaciji leta ako koriste zračni promet;
- nalaženju pristupačnog smještaja u mjestu gdje će studirati ili volontirati;
- organizaciji lokalnog prijevoza tijekom boravka.

1) Organizacija zračnog prijevoza

Kad god je moguće, osobe s invaliditetom trebaju planirati i rezervirati let unaprijed i obavijestiti predstavnike avio-kompanije o sljedećem:

- Vrsta invaliditeta i pomoćna oprema kao što su štapovi, štake ili kolica. ako osoba koristi kolica, mora imati informaciju jesu li baterije na tekuću kiselinu acid ili su suhe.
- Posebni zahtjevi u prehrani ili potreba za pomoći kod obroka (osoblje ne smije pomagati kod hranjenja, ali mogu pomoći kod otvaranja pakiranja i identificiranja poslužene hrane).
- Pratnja osobe s invaliditetom.

Osoblje zračne luke u nekim zemljama možda nije upoznato s postupanjem prema osobama s invaliditetom, zato je važno da putnici poznaju sljedeće upute:

- Mogu zatražiti pratnju koja će im pomoći u zračnoj luci.
- Preporuča se da dođu u zračnu luku sat ranije nego što je uobičajeno. To daje dovoljno vremena da se provedu prilagodbe i da se izbjegnu kašnjenja.
- Treba razmisliti o dužini leta ovisno o potrebama vezanim za invaliditet. Dugi letovi mogu biti neudobni, posebno za osobe koje ne mogu koristiti nepristupačne avionske WC-e. Kraći povezni letovi mogu biti bolja alternativa.
- Treba ostaviti barem 90 minuta između poveznih letova (ili duže ako treba proći kontrolu putovnica i carinu tijekom presjedanja) da bi se osiguralo dovoljno vremena za transfer do odlaznih vrata.

2) *Pristupačan smještaj*

Nalaženje pristupačnog smještaja koji odgovara potrebama osoba s invaliditetom može biti teško čak i u razvijenim zemljama. Zbog toga, smještaj treba organizirati dovoljno unaprijed prije dolaska. Ako postoji studentski smještaj koji studenti s invaliditetom mogu koristiti tijekom studija, korisno je imati te informacije unaprijed.

Kao volonteri, osobe s invaliditetom mogu koristiti usluge volonterske agencije, koja obično, za određenu naknadu, pruža smještaj i prehranu. Nažalost, vrlo rijetko agencije uzimaju u obzir pristupačnost smještaja kojeg nude. U tom slučaju, najbolje rješenje je potražiti pristupačan smještaj blizu organizacije gdje se volontira i izravno organizirati smještaj za cijelo razdoblje. Korištenje interneta za pretragu i kontaktiranje mogućih opcija uvelike olakšava cijeli proces nalaženja smještaja.

3) *Pristupačan lokalni prijevoz*

Osim zračnog prijevoza, osobe s invaliditetom trebaju doznati informacije o pristupačnom prijevozu u mjestu na koje odlaze. U razvijenim zemljama Europe ili u SAD, može se očekivati da je javni prijevoz potpuno ili djelomično pristupačan za osobe s invaliditetom. Ako osoba želi volontirati, stažirati ili studirati u nekoj od zemalja u razvoju, vrlo vjerojatno neće biti dostupnog javnog prijevoza. U tom slučaju, potrebno je istražiti druge mogućnosti da bi se pronašle privatne tvrtke, taksi ili kombi, koji će biti pristupačan. Dobro je kontaktirati neku od lokalnih organizacija invalida i vidjeti koje oblike prijevoza koriste ljudi u toj zajednici i kakvu pomoć mogu ponuditi tijekom boravka.

Invaliditet i sport⁸

Kao što je napisano u *Disabled world towards tomorrow* "... sport ima vrijednost u svačijem životu, ali je još važniji u životu osoba s invaliditetom. To je zbog rehabilitacijskog utjecaja koji sport može imati ne samo na tijelo, nego i na uključivanje u društvo. Štoviše, sport podučava neovisnosti. Danas osobe s invaliditetom sudjeluju u kompetitivnom i rekreacijskom sportu."

Kao što je više puta ponovljeno, svi imamo slične potrebe, samo ih zadovoljavamo na različite načine kroz razna pomagala i tehnologiju. Isto vrijedi za sport. Posebno u današnjoj eri tehnološkog razvoja trebali bi riješiti hitna pitanja koristeći tehnologiju u službi pomaganja osoba s invaliditetom. Pravi dokaz tome su postignuća brojnih sportaša s raznim vrstama, počevši od osoba koje voze bicikl ili trče s protezama ili prelaze velike udaljenosti u kolicima, da bi pokazali stav prema borbi za prava ljudi s invaliditetom; i zaključno sa postignućima sportaša koji sudjeluju na specijalnim Olimpijskim igrama. "Broj ljudi s invaliditetom uključenih u sport i fizičku rekreaciju stalno raste po cijelom svijetu a sports za natjecatelje s invaliditetom je podijeljen u tri glavne grupe, sport za gluhe, sport za osobe s fizičkim oštećenjima i sport za osobe s intelektualnim teškoćama. Od kasnih osamdesetih, organizacije su počele uključivati sportaše s invaliditetom u sportske događaje kao što su Olimpijske igre i Commonwealth igre. Ipak, mnogi sportovi se prakticiraju izvan formalnih sportskih organizacija primjerice: košarka u kolicima, ples u kolicima, dizanje utega, plivanje i mnoge druge sportske aktivnosti kojima se možete baviti ako ste mentalno ili fizički hendikepirani.⁹"

Kao primjer, navodimo glavne sportske događaje za osobe s invaliditetom prema *Disabled World*¹⁰:

---

⁸ Adopted but retained in a significant part in the original form and text from <http://www.disabled-world.com/sports/> (Retrieved Aug 17, 2012).

⁹ *ibid.*

¹⁰ *ibid.*

Paralimpijske Igre¹¹: sportski događaj za sportaše s fizičkim, mentalnim i senzornim invaliditetom. To uključuje smanjeno pokretljive osobe, amputirce, osobe oštećenog vida i one s cerebralnom paralizom.

Igre za gluhe¹²: ljetne i zimske Igre za gluhe su među najbrže rastućim svjetskim sportskim događajima.

Specijalne Olimpijske igre¹³: Koncept Specijalne olimpijade je nastao kad je Eunice Kennedy Shriver započela dnevni kamp za osobe s mentalnim teškoćama u njenom domu 1962.

Commonwealth Igre¹⁴: Prvi put u povijesti Igara para-sportaši su uključeni u sportski program u Manchesteru 2002 kada je 20 zemalja poslalo muške i ženske sportaše s invaliditetom da se natječu u 5 različitih para-sportova; atletika, kuglanje na travi, plivanje, stolni tenis i dizanje utega. "Commonwealth je oduvijek htio imati vodeću ulogu u društvenim pitanjima," rekao je Steadward, predsjednik Međunarodnog paralimpijskog Odbora. "Ima li boljeg načina nego biti prvo veliko sportko natjecanje koje je uključilo i sportaše s invaliditetom?"

Dakle, za članove akademske zajednice je od velike važnosti ohrabriti i podržati studente i kolege s invaliditetom da se uključe u sportski život i omogućiti im jednak pristup sportskim sadržajima i aktivnostima. Za one koji žele znati više o ovom pitanju, preporučujemo sljedeće tekstove i online izvore:

- Sport and Persons with Disabilities: Fostering inclusion and well-being;¹⁵
- Disabled Sports USA;¹⁶
- UN Enable;¹⁷
- The International platform on Sports and Development;¹⁸
- Official web site of the Department of Sports and Recreation of Western Australia;¹⁹
- The English Federation of Disability Sport.²⁰

Dokaz vrijednosti, izdržljivosti i snage sportaša s invaliditetom su posljednja dostignuća makedonske paraolimpijske sportašice Olivera Nakovska Bikova, koja je osvojila zlatnu medalju na zadnjim Paraolimpijskim igrama games 2012 u Londonu i donijela veliku čast, sreću i priznanje za Makedoniju.

Još jedna zvijezda u Makedoniji je mladi aktivist Dejan Zafirov i nevladina udruga koju on vodi – Gaia²¹, koji su stvarni pioniri u korištenju sporta, umjetnosti i obrta u promociji i borbi za jednak pristup osoba s invaliditetom u svim sferama društvenog života.

To je stvarni dokaz da invaliditet, iako predstavlja značajan izazov, nije prepreka za velika dostignuća.

---

¹¹ <http://www.disabled-world.com/sports/paralympics/>.

¹² <http://www.disabled-world.com/sports/deaflympics/>.

¹³ <http://www.disabled-world.com/sports/special-olympics/>.

¹⁴ <http://www.disabled-world.com/sports/commonwealth-games/>.

¹⁵ http://www.righttoplay.com/International/news-and-media/Documents/Policy%20Reports%20docs/Harnessing%20the%20Power%20-%20FULL/Chapter5_SportandDisability.pdf.

¹⁶ <http://www.dsusa.org/>.

¹⁷ <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1563>.

¹⁸ http://www.sportanddev.org/en/learnmore/sport_and_disability2/.

¹⁹ <http://www.dsr.wa.gov.au/disabilities>.

²⁰ <http://www.efds.co.uk/>.

²¹ <http://mkgaiia.weebly.com/gaias-team.html>.

Umjetnost i obrti te invaliditet

ArtsQueensland²² ističe:

- Osobe s invaliditetom rjeđe posjećuju kulturne i rekreativne sadržaje od opće populacije i za osobe s ograničenom pokretljivošću posjete su još rjeđe.
- 2006, samo 20.5% osoba s invaliditetom su posjetili umjetničku galeriju u usporedbi s 30.0% u općoj populaciji.
- Slične niže stope posjećenosti su zabilježene za muzeje (22.5% vs. 29.2%), kazalište (14.4% vs. 24.8%) ples (10.8% vs. 17.9%), mjuzikle (17.9% vs. 25.1%) i knjižnice (40.4% vs. 48.0%).”

Ovi podaci jasno ističu prepreke s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju svakodnevno i potrebu da se pokrenu promjene u stavovima, normama, tradiciji, zakonima itd.

Pravo na uživanje u umjetnosti je samo jedno od zajamčenih ljudskih prava. Štoviše, to što netko ima određenu vrstu invaliditeta ne znači da ta osoba nema potrebu uživati u umjetnosti. Baš suprotno, izvođenje nekih aktivnosti povezanih s umjetnošću zahtijeva koncentraciju i pokazalo se da je vrlo korisna terapija za osobe sa psihijatrijskim i/ili mentalnim oboljenjima. S druge strane, slušanje ili čak izvođenje glazbe ima dokazano značajan utjecaj na raspoloženje osobe i opće psihičko stanje. Dakle, izuzimajući mogućnost korištenja glazbe za negativne svrhe, ona ima pozitivan i pomlađujući utjecaj.

Kao što je spomenuto u Poglavlju 3, postoji značajan broj umjetnika svih vrsta koji su osobe s nekom vrstom invaliditeta. To opet dokazuje da invaliditet nije i ne može se smatrati preprekom za bavljenje ili uživanje u umjetnosti. Baš suprotno, uključenost u bavljenje umjetnošću može samo biti korisno za osobe s invaliditetom.

Dakle, za članove akademske zajednice ohrabriti i podržati studente i kolege s invaliditetom da se uključe u bavljenje i uživanje u umjetnosti i omogućiti im jednak pristup muzejima, kazalištima, koncertnim dvoranama, itd. Za one koji žele znati više o ovom pitanju, preporučujemo sljedeće tekstove i online izvore:

- Kinder Art;²³
- Buzzle;²⁴
- SASIX;²⁵
- Art and Craft – City of Mitcham;²⁶
- Gauteng North Services to People with Disabilities – SPD;²⁷
- Business.UN.org;²⁸
- Trade and Investment: Arts of New South Wales;²⁹
- Living made easy;³⁰

---

²² <http://www.arts.qld.gov.au/publications/people-disability.html>

²³ <http://www.kinderart.com/special/>

²⁴ <http://www.buzzle.com/articles/craft-ideas-for-adults-with-disabilities.html>

²⁵ <http://www.sasix.co.za/projects/view/VP-GP-AUG09-0001/>

²⁶ http://www.mitchamcouncil.sa.gov.au/webdata/resources/files/No1_2004__Art_and_Crafts_2.pdf

²⁷ <http://www.disabilitygauteng.org/Artista.htm>

²⁸ <http://business.un.org/en/documents/299>

²⁹ <http://www.arts.nsw.gov.au/index.php/news-and-publications/news/new-arts-funding-for-people-with-a-disability-in-nsw/>

³⁰ <http://www.livingmadeeasy.org.uk/leisure/arts-and-crafts-3705/>

8. POGLAVLJE:

Završne primjedbe i smjernice za buduće aktivnosti

Autor: Ana M. Lazarevska¹

Netko bi mogao reći da je većina informacija predstavljenih u ovom Priručniku dobro poznata. Ipak, kao što je istaknuto u predgovoru Glavne urednice i u prvom poglavlju ove publikacije, na osnovu povratnih informacija koje smo dobili tijekom pripreme faze projekta, kao i na osnovu rada na projektnim radionicama od 1 do 4, shvatili smo da značajan broj studenata i nastavnika zapravo nikad nisu imali priliku upoznati osobu s određenom vrstom invaliditeta. Ne posjeduju niti opća znanja o vrstama invaliditeta/oštećenja i njihova glavna obilježja, a još manje potrebe osoba koje imaju takav invaliditet. Zbog toga osjećaju nelagodu, teškoće, čak i strah u pristupu određenoj osobi s invaliditetom.

Zbog svega navedenog, mišljenja smo da je sada pravo vrijeme za izdavanje ovakvog Priručnika. Kroz ovu publikaciju, željeli smo:

- približiti „pitanja“ invaliditeta“općoj” populaciji,
- predstaviti karakteristike najčešćih vrsta invaliditeta,
- pomoći, uglavnom nastavnicima, osoblju i studentima, ali isto tako i općoj populaciji u kompleksnom i “teškom” zadatku boljeg razumijevanja, komunikacije te uključivanja i prihvaćanja naših sugrađana – osoba s invaliditetom.

Glavna ideja ovog Priručnika je pružiti uvid u načine, prihvatljiv način odnošenja i stav prema osobama s invaliditetom/ oštećenjima. Njegova **svrha** je motivirati nastavnike ne samo da prošire svoju maštovitost u traženju novih načina i metoda podučavanja, nego također, potaknuti i iskoristiti različite van-nastavne aktivnosti koje omogućavaju uključivanje osoba s invaliditetom prvenstveno na sveučilištima, a dugoročno i olakšavanje horizontalne inkluzije u svim poljima svakodnevnog društvenog života. Konačno, **glavni cilj** je pomoći nastavnicima u njihovom glavnom poslu, tj. podučavanju i olakšavanju stjecanja znanja– i motivirati nastavnike, osoblje i studente u humanim odnosima –korektnost, pomoć, olakšavanje, empatija i na kraju ne manje važno, LJUDSKOST!

Ovaj Priručnik predstavlja obuhvatan rad koji pokriva nekoliko aspekata od ključne važnosti za sve zainteresirane strane. Svi autori, članovi tima koji je pripremao ovaj Priručnik, su napravili sve da bi našli najnovije, točne i vrijedne informacije. Međutim, zbog stalnih promjena u našim društvima po pitanjima pravne regulative, društvene okoline, gospodarstva, javne svijesti, moguće je da neke informacije koje nađete ovdje mogu biti ponešto zastarjele i/ili nisu točno prenesene.

U prethodnim poglavljima pokušali smo objasniti značenje invaliditeta, klasifikaciju, kako komunicirati kad sretnemo osobu s invaliditetom. Doprinos osoba s invaliditetom ne smije biti zanemaren, njihovo gledište, njihova iskustva i izazovi s kojima su svakodnevno suočeni, njihova velika želja da budu poštivani i cijenjeni ne po onom kako izgledaju nego po načinu na koji pridonose društvu. Njihova je velika želja da žive neovisno, zadrže što više svoju privatnost i budu ravnopravni građani u punom značenju te riječi. Ne težimo li svi tome?

---

¹ Ana Lazarevska, D.Sc. ME je izvanredni profesor na Fakultetu Strojarnstva – Skopje, Sveučilište Sv. Kirila i Metoda, Skopje, Makedonija. E-mail: ana.lazarevska@gmail.com i ana.lazarevska@mf.edu.mk.

Ovaj priručnik je zamišljen da bude interaktivna i otvorena komunikacija između svih zainteresiranih strana. Sve primjedbe/preporuke koje se tiču invaliditeta, dostupnog obrazovanja, neovisnosti i privatnosti osoba s invaliditetom su dobrodošle. Smatramo da je ovaj pristup jedini način da napravimo doprinos prema:

- otkrivanju/ razmatranju/ savladavanju naših strahova i tabua,
- prevladavanje uvriježenih "istina" o osobama s invaliditetom i
- podizanju svjesnosti da svi moramo udružiti napore u borbi za zajedničke potrebe te bolji i smisleniji život, kao i proširiti napore da bi se jamčila, osigurala i održala borba za jednaka prava osoba s invaliditetom općenito.

Stoga vjerujemo da će značajan dio populacije imati koristi od ove publikacije, tj. osobe s invaliditetom i njihove obitelji/staratelji, obrazovne institucije, zajednica i društvo u cjelini.

Ovu publikaciju treba koristiti kao sredstvo za izgradnju multidimenzionalne i višestruke sinergije između nastavnika, studenata, institucija i šire zajednice. Cilj je podizanje svjesnosti da svi moramo udružiti napore u borbi za zajedničke potrebe te bolji i smisleniji život, kao i proširiti napore da bi se jamčila, osigurala i održala borba za jednaka prava osoba s invaliditetom općenito.

Na samom kraju, željeli bi pozvati donositelje odluka prvenstveno u područjima obrazovanja i socijalnog rada (ali ne samo njih) da pripreme 'plodno tlo' za uključivanje naših iskustava u sustave visokog obrazovanja u Makedoniji i Hrvatskoj. Štoviše, naša iskustva i rezultati – bez obzira na pozitivne ili negativne ishode – mogu biti vrlo značajna za buduće pokušaje rješavanja potreba i problema osoba s invaliditetom koja su za sada bila izvan okvira našeg projekta.

Na primjer, relevantne institucije u Makedoniji i Hrvatskoj, kao što su Ministarstva obrazovanja i znanosti, rada i socijalne politike, mogu:

- uključiti ovaj Priručnik u popis publikacija koje svaka obrazovna ili javna institucija treba imati, i na taj način olakšati komunikaciju između svih zainteresiranih strana, te uključiti preporuke iz ovog Priručnika u obrazovne programe državnih i privatnih sveučilišta u Makedoniji i Hrvatskoj,
- integrirati multidisciplinarni pristup korišten u ovom Priručniku na svim razinama obrazovanja u Makedoniji i Hrvatskoj, pa čak i šire u zemljama istočne i jugoistočne Europe koje teže članstvu u Europskoj Uniji.

Izvori

- Ajdinski, Lj.**, 1996: "Didactics of early treatment and pres-school education of children with mental disabilities", Faculty of Philosophy-Department of Special Education and Rehabilitation, Skopje.
- Association of Students and Youth with Disabilities (ASYD)**, 2011: 'Report for the Center for Institutional Development (CIRa) 2010 – 2011'.
- Bilic, I.** (2010), 'Access to Higher Education for Disabled in Croatia', Book of Abstracts of the Regional JFDP Alumni Conference: 'Enhancing Accessibility of the Higher Education to the disabled', November 22-24, 2010, Skopje/Ohrid, Macedonia. p. 25.
- Corporation for National and Community Service**, *Learn and Serve America: Using Service as a Vehicle for Learning—A Most Valuable and Powerful Lesson*, Available from: <http://www.nationalservice.gov/about/programs/learnandserve.asp>.
- Croatian "Official Gazette"** No. 41/2001 & 55/2001.
- Henderson, C.** 1995: 'College Freshman with Disabilities A Triennial Statistical Profile', American Council on Education, HEATH Resource Center: <http://www.perceptions4people.org/component/content/article/56-general/134-heath-resource-center.html>.
- Kiš-Glavaš, L.**, urednik. 2012.; Zbirka priručnika "Studenti s invaliditetom", Sveučilište u Zagrebu, Zagreb (Kiš-Glavaš, L., (Ed.), 2012: "A Collection of Guidelines "Students with disabilities"", University of Zagreb, Zagreb)
- Lazarevska, A., Atanasovski, A.** 2010: *Draft Action Plan resulting from the regional JFDP Alumni Conference "Enhancing Accessibility of the Higher Education to the Disabled"*, November 22-24, 2010 in Skopje/Ohrid, Republic of Macedonia, Skopje, Macedonia: Friedrich Ebert Stiftung. Available at:
- National Programme for the Development of Education in R.M.** (2015-2015) www.mon.gov.mk, p. 352.
- Official Gazette of Republic of Macedonia**: "Assessment of the Specific Needs of Persons with Physical or Intellectual Disability", no. 30/2000, pp. 1777-1779.
- Petrov, R.**, 1998: Lecture materials, subject "Professional orientation and training of persons with mental disabilities", Skopje.
- Risteska, J.**, 2010: 'Inclusive Higher Education', Book of Abstracts of the Regional JFDP Alumni Conference: 'Enhancing Accessibility of the Higher Education to the disabled', November 22-24, 2010, Skopje/Ohrid, Macedonia. p. 20.
- Ristovska, M.**, 2012: „Guidelines for effective introduction and implementation of service-learning in higher education“, A. M. Lazarevska, M. Stankosky, A. Koçi. (Eds.): Macedonian American Alumni Association (MAAA), p. 11-13.
- Trajkovski V.**, 2011: "Autizam i pervazivni razvojni narushivanja", Filozofski fakultet, Institut za defektologija, Skopje. (Trajkovski V. 2011: "Autism and Pervasive Developmental Disorders". Faculty of Philosophy, Institute of Special education and Rehabilitation, Skopje)
- Trajkovski V.**, 2004: "Autizam", Filozofski fakultet, Institut za defektologija, Skopje. (Trajkovski V., 2004: "Autism", Faculty of Philosophy, Institute of Special education and Rehabilitation, Skopje)
- Петров, Р., Ѓурчиновска, Л., Станојковска – Трајковска, Н.**, 2008: "Заштита и рехабилитација на лица со инвалидност", Скопје, Филозофски Факултет – Институт за дефектологија.
(Petrov, R., Gjurchinovska L., Stanojkovska – Trajkovska N., 2008: "Protection and rehabilitation of the persons with disabilities", Skopje, Faculty of Philosophy, Institute for Special Education and Rehabilitation).
- Сојуз на дефектолози на Република Македонија**, 2012: "Како до инклузивна општина?" - Прирачник за вработените во единиците на локалната самоуправа, Скопје.
(Association of Special Education Teachers of R. Macedonia, 2012: "How to achieve an Inclusive Municipality?" – Guidelines for the employees within the local government, Skopje)

Online izvori

http://www.maaa.com.mk/sites/default/files/Action%20Plan_eng.pdf
http://www.disabled-world.com/artman/publish/article_2130.shtml
<http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-deaf.shtml>
<http://business.un.org/en/documents/299>
<http://portale.unipa.it/lettere/>
http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/adhd.html
http://web.jhu.edu/disabilities/faculty/types_of_disabilities/deafness.html
<http://www.apr.gc.ca/wat/wb12200E.asp?Lt=D>
<http://www.arts.nsw.gov.au/index.php/news-and-publications/news/new-arts-funding-for-people-with-a-disability-in-nsw/>
<http://www.arts.qld.gov.au/publications/people-disability.html>
<http://www.bg.ac.rs/csrp/clanice/centri/csh.php>
<http://www.buzzle.com/articles/craft-ideas-for-adults-with-disabilities.html>
<http://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/types.html>
<http://www.cira.org.mk>
<http://www.disability.org>
<http://www.disabilitygauteng.org/Artista.htm>
http://www.disabled-world.com/artman/publish/article_0060.shtml
<http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-blind.shtml>
<http://www.disabled-world.com/artman/publish/famous-ocd.shtml>
<http://www.disabled-world.com/disability/types/>
<http://www.disabled-world.com/sports/>
<http://www.disleksija.rs>
<http://www.dsr.wa.gov.au/disabilities>
<http://www.dsusa.org/>
<http://www.efds.co.uk/>
<http://www.equalaccess4pwds.org/>
http://www.equalaccess4pwds.org/sites/default/files/resources/AEIFproposal_MK_CR_finalists_narrative_new.pdf
<http://www.eyecaretyler.com/2020.htm>
<http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/studirati-s-invaliditetom/>
<http://www.kinderart.com/special/>
<http://www.livingmadeeasy.org.uk/leisure/arts-and-crafts-3705/>
<http://www.maaa.com.mk/jfdp-conference-2010>
<http://www.macedonia.usembassy.gov>
http://www.mitchamcouncil.sa.gov.au/webdata/resources/files/No1_2004__Art_and_Crafts_2.pdf
<http://www.miusa.org>
<http://www.parenting.com/gallery/famous-people-with-add-or-adhd>
<http://www.poraka.org.mk>
http://www.righttoplay.com/International/news-and-media/Documents/Policy%20Reports%20docs/Harnessing%20the%20Power%20-%20FULL/Chapter5_SportandDisability.pdf
<http://www.rollingrains.com/readings/2010/03/the-number-of-people-with-disabilities-worldwide.html>
<http://www.sasix.co.za/projects/view/VP-GP-AUG09-0001/>
<http://www.seeu.edu.mk>
http://www.sportanddev.org/en/learnmore/sport_and_disability2/
<http://www.ukim.edu.mk>
<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>
<http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1563>
<http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18>
<http://www.youtube.com/watch?v=1iTBu34HtBg&feature=share>
<http://www.youtube.com/watch?v=fEtwsTfBzLc>
<http://www.zsmh.org.mk> and www.seen-ysd.org
<https://alumni.state.gov/aEIF/funded>
<https://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>